

301587

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FÜTTIKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXXII. (UJ) ÉVFOLYAM — I-II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1916.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

Marshall.
5/10. 1915.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

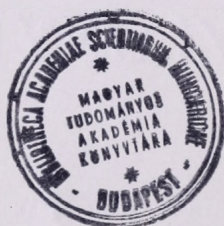
AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXXII. (UJ) ÉVFOLYAM. I—II. FÜZET.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1916.

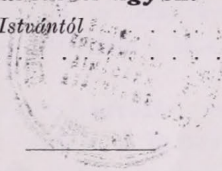
Tartalomjegyzék.

Mackensen Temesvárott <i>Geml Józseftől</i>	1
Mackensen Ágost vallásosságáról. <i>Pacha Ágosttól</i>	48
Egy Délmagyarországi ismeretlen művész. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	52

Társulati ügyek.

Főtitkári jelentés. <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	60
Jegyzőkönyv	73

Table of Contents

i	Introduction
xi	Chapter I. The History of the United States
xv	Chapter II. The History of the United States
xix	Chapter III. The History of the United States
xxiii	Chapter IV. The History of the United States
xxvii	Chapter V. The History of the United States

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXXII. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1916.

I. — II. FÜZET.

Mackensen Temesvárott.

Irta: **Geml József**, Temesvár sz. kir. város polgármestere.

I. Történelmi talajon.

Együvé helyezve e két szót, hevesebben lüktet vérünk. Lelki szemeink elé varázsolják a legendás hős hadvezért amint hat héten át naponként köztünk járt, mély hódolattal és tisztelettel üdvözöltetve a város apraja-nagyja részéről és lelkünket felemeli az a tudat, hogy e két szóval fogja a világtörténelem a balkáni büntető expedíció ismeretetését bevezetni.

Mi, akik a nagy német hadvezért már akkor heteken át tiszteltük e város falai közt, mikor a hadműveletekről szóló híradások szerint hadcsoportja még javában orosz-lengyel földön járt, — mi, akik szemtanúi voltunk a balkáni akcióra kirendelt szövetséges hadsereg vezéri főhadiszállásán végbement grandiózus munkásságnak, akik bepillantást nyertünk a királygyilkos Szerbia és az örökösen békétlenkedő törpe Montenegró tervszerű, gyors leigázását eredményezett hadjárat művészi előkészítésébe és végrehajtásába: — mi elébe vág-hatunk a világtörténelemnek azon historiai események méltatásával, melyek első sorban a Balkánnal tőszomszédos Délvidéknek és ezen vidék gócpontjának és főhelyének, Temesvár városának sorsát és jövőjét döntötték el.

A Balkán politikai, nemzetiségi és gazdasági viszonyai évszázadok óta legközvetlenebbül érintették a Délvidéket; a törököknek a Balkán felőli hódító hadjárataival szemben ez volt a Nyugat védőpajzsa, mely alatt legtovább vérzett; a balkáni államok szerb és román lakói ezrivel telepedtek le ezen a vidéken és mivel itt nyelvben és vallásban szabadon fentarthatták nemzetiségöket, a szomszédos államokban soha sem szűnt meg a nemzetiségi érintkezés révén a felbujtás és a területi hódítás vágya; a Délvidék Temesvárral mint fővárossal hol az egyik, hol a másik balkán állam jövő térképén szerepelt.

A Duna-Tisza-Maros-szöge már a XIV-ik század elején hazánk-

nak a balkáni országokon át fenyegető keleti invázió ellen a természettől megerősített védő bástyája volt és Temesvár város már akkor főhelye és központja volt a Délvidéknek, melynek sorsa a várossal állt vagy megdőlt.

Róbert Károly király azért helyezte székhelyét Temesvárra, mert innen fékezhetette meg Erdélyt és védhette az ország aldunai határait és innen foglalkozhatott behatóan a már akkor előtérbe nyomuló keleti kérdéssel; és midőn 1389-ben a törökök elfoglalták Szerbiát és Oláhországot, Zsigmond király a Délvidéket és Temesvárt szemelte ki a védelemre és ezért 1397-ben Temesvárra országgyűlést hívott egybe. Temesvár örök büszkesége, a hős Hunyadi János temesi gróf és Belgrád kapitánya, 1443-ban innen vezette seregét a Balkánra és 1456-ban utolsó fényes diadalútjára, Nándorfejérvár felmentésére is innen indult ki.

Temesvár és vidéke azonban továbbra is sokat szenvedett a törökök állandó pusztításaitól és mindenkor a legveszélyesebb hadszíntér volt, de azért a mohácsi katasztrófát követő időben is még egy negyedszázadon át tartotta magát, míg végre 1552-ben a király leghívebb bajnokának, a hős Losonczy Istvánnak elestével Temesvár és vele az egész Délvidék a félhold uralma alá került.

A meghódított Délvidék azontúl a törököknek is főerősségök volt, úgy hogy még 150 év múlva, miután a törökök az ország többi részeiből már kiűzettek, a megerősített Temesvár legyőzhetetlenül hatalmukban maradt és az 1699-iki karlovici béke egész idején át, még közel két évtizedig az egész Délvidék a félhold uralma alatt maradt.

Végre 1716-ban, midőn az ellenségeskedések a császár és a szultán közt újra megkezdődtek, ütött a felszabadulás órája; az itt 164 éven át tartott török világ uralmát a császári seregek Savoyai Jenő herceg, a zentai hős fővezérlete alatt végleg megtörték.

De az ország és különösen a Délvidék biztonsága végett a császári hadak tovább üldözték a törököket és a következő év nyarán a Dunán és a Száván át hidat verve, visszafoglalták Belgrádot és a két folyó egész túlsó vidékét.

Temesvár és Belgrád bevételét az egész világ fölülmulhatlan dicső haditettként értékelte, a hódító fővezért versekben és dalokban dicsőítették, melyek ma is közszájon vannak és a Jenő-herceg induló hangjai épen most, Belgrád újbóli elfoglalása idejében kitörő lelkesedést váltanak ki katonáinkból. Az egykori S. Hieronymi szerzetes Dillingenben 1718. évben „Höchste Welt und Krieges-Häupter“ cím alatt megénekelte az eseményeket. A dunai átkelés jelentőségéről ezt írja: In der so breiten Donau ein kleines Meer überetzen, soll billig von der Welt als eine absonderliche und der Erläuterung würdige Sache gehalten werden.

Az örök emlékezetű harcok vezérei közt a következőket említi és dicsőíti: Alexander Prinz von Württemberg; Carolus Albertus,

Chur-Prinz aus Bayern; Ferdinandus Mária Prinz aus Bayern; Emanuel königlicher Prinz aus Portugal; Joannes Palfius (Pálffy) General-Feldmarschall; Josefus Carolus, Erb-Prinz von Sultzbach; Regal General Feld-Zeugmeister, — kiknek hőstetteit megörökítve, ezt zengi:

„Wo sie immer dringen ein,
Alles muss erschlagen sein.“

Majd pedig a hőstettek nagyságának jellemzésére írja: „Solche Schlachten und Siege, solche Städte und Festungen, welche zu bezwingen ehemals es der Türkei fast so viele Jahrhundert gekostet, als dermalen Monat vonnöthen gewesen, einzunehmen.“

Savoyai Jenő herceg hősiességét felmagasztalva azt írja:

„Halbe Welt hat durch sein Siegen angefüllt Eugenius:
Von der ganzen Welt allein genannt soll sein Eugenius.“

Feljegyezi továbbá, hogy Jenő herceg az elűzött nagyvezér sátorában tollat ragadott és azt jelentette császárnak, VI. Károlynak: „Ich habe Ihre Majestät gnädigsten Befehl vollzogen und durch den Beistand Gottes viel Feinde erschlagen, mithin einen vollkommenen Sieg erhalten. Vor (für) Gott und meinem Kaiser zu leben und zu sterben gleich bereiter Eugenius“.

Mintha most 200 év elmúltával, itt a Délvidéken és a világháború tüzfészkén sirjaikból feltámadtak volna halhatatlan hőseink és császáruk és királyuk parancsára, Isten segítségével a bátorságnak, a vasakaratnak és az egyetértésnek ugyanazon fegyvereivel újból letörték volna a balkán veszedelmet; csak a nevek változtak: most Mackensen az „edler Ritter, wollt dem Kaiser wiederum kriegen Stadt und Festung Belgerad“; most Kövess és Gallwitz a segítő vezérek.

Ezen történelmi reminiscenciákat kellett előre bocsátanunk, hogy másokkal is megértessük azt a lelki állapotot, mely a világháború kitörésekor és azóta ismételten az üszköt dobó szlavizmustól közvetlenül fenyegetett délvidéki és különösen a temesvári lakosságot hol aggodalommal, hol pedig reményteljes bizakodással töltötte el, míg végül a hatalmas szövetségesünkkel közösen megállapított haditervek sorozatában elérkezvén a balkáni büntető akció végrehajtásának az ideje, a dicső német hadsereg egy csoportjának és egyik legkiválóbb hadvezérének megjelenése a győzelembe vetett hitünket és nyugalmunkat visszaadta.

Mert nem lehet csodálni, ha a serajevói gyilkosságban való részvétellel terhelt Szerbia fenhéjazó magatartásában egész Európa Oroszországnak aknamunkáját és felbújtását ismervén fel, a Délvidék az első perctől kezdve a tőszomszédos szerbeknek orosz haderővel támogatott betörésével számolt, amint az első két hónapban, 1914. augusztus és szeptember hónapokban tényleg a szerb hadak átjöttek a

Száván. Csakhamar megkönnyebbülést keltett nálunk az a tapasztalat, hogy Oroszország a többi balkán állam semlegessége miatt, főleg pedig saját hódító célját követve, cserben hagyta Szerbiát és egész erejével, a most már gúnyjelzőként hangzó „orosz hengerével“ Kelet-Poroszország és Galicia ellen fordult. Ennek az volt a következménye, hogy az Alduna felé koncentrált cs. és kir. csapataink legnagyobb része, köztük a temesvári 7-ik hadtest is visszajött és szemünk láttára északra ment. Annál meglepőbb volt reánk nézve, akik balkáni haderőnk gyengítését láttuk, a híradás, hogy a Potiorek cs. és kir. tábornagy alatt álló 5. és 6-ik hadtestek a Drinán és Száván át behatoltak Szerbiába, ott nagy sikerrel harcoltak és december 2-án elfoglalták Belgrádot. Az örömmámorból már két hét múlva ki kellett ábrándulnunk. Seregeinknek Szerbiából való visszavonulása után majdnem egy éven át az Aldunán csak határvédelemre szorítkoztunk. Ha a Balkánnal való gyakori összetűzésünk haditörténetére gondolunk, laikus felfogásunkkal és bizonyos fokú babonassággal a sikertelenség okát abban kereshetnők, hogy a támadás ezúttal nem a Délvidék felől indult ki.

II. Egy kis háborús epizód.

Nemsokára ezután egy ártatlan háborús epizód játszódott le Temesvárott, mely kellemes emlékezetünkben fog maradni. Oly időben ugyanis, midőn a németek ugyan már régen végeztek Belgiummal és Franciaországban is már körülbelül a jelenlegi harc vonalat érték el, de az oroszok mélyen bent voltak Kelet-Poroszországban, Galicia nagyobb részében, egész Bukovinában és a Kárpátokon behatolva, Felső-Magyarországon jártak, tehát ebben az időben, 1915. január hó 12-én reggel a temesvári katonai parancsnokság értesítette a polgármestert, hogy délután 5 órakor nagyobb német csapat 26 tiszttel jön Temesvárra s másnap délelőtt tovább megy délnek. Hihetetlennek látszott, hogy az akkori helyzetben váratlanul a Balkánon új akció kezdődik, feltűnő volt, hogy ezen csapatmozgalomnak hírlapi közlését megengedték, amiből akkoriban azt sejtettük, ami most már nyilvánvaló, hogy a német katonaságnak a délvidéken való ezen első megjelenése esetleg felderítő szolgálat lesz, sőt talán csupán demonstráció akar lenni. Mindazonáltal örömmel fogadtuk a híradást, a polgármester dél felé néhány üzlet kirakatában felhívást intézett a városi polgársághoz, hogy erős és hű szövetségesünk csapatait fogadja ünnepélyesen, üdvözlje az egész útvonalon és lobogózza fel a házakat. A felhívásnak leírhatatlan hatása volt; délután 5 órakor a szó szoros értelmében az egész város az utcán volt; a józsefvárosi pályaudvartól a Belvárosig sűrű sorfalakban szorongott a lakosság apraja-nagyja és habár idő-

közben köztudomásra jutott, hogy a katonai vonat három órai késéssel érkezik, a hideg, szeles időjárás dacára este fél kilenc óráig állhata-tosan megmaradt mindenki a helyén.

A pályaudvaron a fogadtatásra megjelent Hess Rezső altábornagy, katonai parancsnok, Joanovich Sándor főispán, kormánybiztos, az az alispán, a polgármester és számos katonai és polgári előkelőség. A 800 embertől álló német csapat, Hoffmann százados vezetése alatt a Belvárosba vonult, hol a tisztek a Koronaherceg szállodánál elváltak, a legénység pedig egy közeli barakkban lett éjjelre elszállásolva. Az egész úton virágokkal halmozták el a katonákat, a közönség közéjük keveredett, a katonai rend felbomlott és a csapat felvirágozva, énekelve diadalmenetben vonult be.

Este a város közönsége vendégül látta a német tiszteket és ugyanannyi cs. és kir. katonatisztet a Koronaherceg szállodai Vigadó nagytermében, ahol számos felköszöntőben nyilatkozott meg a szövetségi hűség és barátság. Ekkor láttunk először német katonákat városunkban. Igaz gyönyörűséggel szemléltük délceg, feszes és vidám magatartásukat és élvezettel hallgattuk nyugaton és északon viselt hadi tetteiket és a végső győzelembe vetett feltétlen bizakodásukat, melyet kapitányuknak egy kérdésre adott válasza jellemez, hogy Varsót feltétlenül bevesszük, mert a császár megparancsolta. Pedig hol voltunk akkor még! Varsó csak augusztus 5-én esett el; de igaza volt.

Másnap délelőtt 11 órakor a német csapat ismét a közönség ünneplése közt kivonult a pályaudvarra és elutazott Fehértemplomba.

Kedves és felejthetetlen kis háborús epizódban volt részünk.

III. Mackensen hírneve és haditettei.

Milyen más körülmények közt jöttek hozzánk 1915. évi szeptember elején újból német katonák; milyen dicső győzelmeket arattak, milyen óriási területeket hódítottak azóta!

A németek erősen tartották nyugaton az egy évvel előbb elfoglalt harcvonalukat, Oroszországtól elfoglalták Kurlandot és harc-vonalukat kitolták Rigáig, Dünaburgig és Vilnáig; szövetséges had-seregeink pedig már rég kiűzték az oroszokat Magyarországból, Bukovinából és a Tarnopol körüli kis részlet kivételével egész Galiciából, elfoglalták Orosz-Lengyelországot Varsó fővárossal együtt és harcvonalukat keletre Brest-Litowskon túl Pinskig és lejjebb Wolhynián át Rownóig tolták ki. Akkoriban ügylátszott, hogy had-seregeink az oroszok végső leveréséig és Pétervár elfoglalásáig meg sem állanak.

Pedig az események mutatják, hogy a szövetséges hadvezetőség

úgy nyugaton, mint északon egyelőre nyugvópontra jutott; az elfoglalt harcvonalakat — melyeket most is tart — megerősítette és a hadszínteret oda helyezte át, ahol az entente nem is sejtette, a Balkánra.

Temesváron át 1915 augusztus végén és szeptember elején temérdek katonai vonat vitte először a cs. és királyi és honvéd-csapatokat, később a német harcosokat és városunkban elterjedt a híre, hogy kezdődik a balkáni új hadjárat és Temesvárott lesz e hadsereg főhadiszállása.

De még ennél is sokkal nagyobb eseményről járt a hír, habár az utolsó napig kételkedtünk abban, hogy a már világhírre emelkedett nagy oroszverő hadvezér, Mackensen Ágost német tábornagy ott hagyja dicsőséges győzelmeinek hadszínterét és maga lesz a balkáni hadsereg fővezére.

Sóvárogya várta Temesvár a hír megvalósulását, mert ez esetben bizonyossággal számolhatott Szerbia leigázásával, ami nélkül nem mulhatott el az a súlyos lidércnyomás, mely a Délvidék és Temesvár lakosságát a balkán zavarok óta állandóan nyugtalanította.

Végre 1915 szeptember 18-án valóra vált reményünk; bekövetkezett a világháború egész folyamán reánk nézve legfontosabb és legörvendetesebb esemény, — hozzánk jött a dicsőséges német hadseregnek egyik legnagyobb hadvezére, akit a hír és tisztjeinek nyilatkozata szerint még soha sem győztek le, — kezébe veszi a balkán hadsereg vezetését az a kemény katona, aki a hadi dicsőség és a katonai rang legfelső fokára emelkedett és akit a Délvidék lokálpatriotizmusa nyomban a nagy Hunyadi János és Savoyai Jenő herceg dicsfényével övezett.

Mert ekkor már igen nagy volt Mackensen híre és még nagyobbak voltak hőstettei.

Mint lovassági tábornok és a német XVII. hadtest parancsnoka 1914 augusztus elején vonult harcba Kelet-Poroszországnak veszélyeztetett helyeire és Hindenburg hadseregében már augusztus 28—29-én a híres tannenbergi csatában, melyben 70.000 orosz elesett és 100.000 fogoly ejtettet, Mackensen hadteste egymaga 25.000 foglyot ejtett, köztük 4 tábornokot, akiket maga kísért Passenheimba a városházára és ott lovagias tiszteletből díszőrséget állíttatott fel. Szeptember 3-án a császár az első osztályu vaskereszttel tüntette ki.

Október végén átvette az eddig Hindenburg által vezetett kilencedik hadsereg főparancsnokságát. Ezzel a hadsereggel most már Posen tartomány felől Orosz-Lengyelországba hatolt, November 14-én elfoglalta Wloclawek várost, 15-én már Kutno-Leschnitzán át Lodz felé haladt. November 30-án a legmagasabb német katonai kitüntetését, a „Pour le Mérite“ érdemkeresztet kapta.

A legfelsőbb hadvezetőség december 2-án jelentette, hogy a

november 11-től december 1-ig Wloclawek, Kutno, Lodz és Lowitch körüli harcokban több mint 80.000 sebesületlen orosz került a 9-ik hadsereg fogságába. Néhány nap múlva, december 6-án, születésnapja reggelén Mackensen elrendelte Lodznak ostrommal való bevételét és délután 5 órakor már táviratozhatta nejének: „Lodz liegt auf meinem Geburtstagstisch.“ December 17-én a császár kinevezte vezérezredesnek (Generaloberst), amihez Ferenc József Ő Felsége is, aki már előzőleg a Lipótrend nagy keresztjével tüntette ki, levélben fejezte ki szerencsekívánatát és fegyverbaráti üdvözlését küldte.

Ekkor már Németország Hindenburggal egy sorban hódolt Mackensennek és az 1914-iki karácsony ünnepeken a népfelkelők az „O Tannenbaum“ melódiára énekelték: „O Hindenburg, o Hindenburg! Wie schön sind deine Siege! Du machst nicht nur in Preussenland, nein auch in Polen dich bekannt. Mit Mackensen, mit Mackensen, da lässt sich halt was machen! Der ist fürwahr der rechte Mann, den Hindenburg wohl brauchen kann.“

Az 1915. év első három hónapját Mackensen Lodzban töltötte, honnan 100 kilométer hosszú vonalon kemény védőharcra volt lekötve, miközben január 31-én Borzinovnál az oroszoknak 25.000 főnyi veszteséget okozott.

Április hó 16-án a császár más rendeltetést bízott reá és evégből kinevezte a 11-ik hadsereg főparancsnokává, melylyel a balkáni hadjáratot is vezette. Akkoriban azt kapta feladatul, hogy az alája rendelt cs. és kir. hadsereggel együtt az oroszokat kiűzze Galiciából, melyet az oroszok már magukénak tekintettek. Főhadiszállását május 1-én mint „A. O. K. 11.“ Neu-Sandec-be helyezte. Már másnap szervezte és május 3. és 4-én az egyesült porosz, bajor, osztrák és magyar seregekkel végrehajtotta a nagy tarnow-gorlicei áttörést és Mackensen május 5-én jelentette császárjának, hogy a meghagyásnak, mely szerint az ellenség állását a Lupkow-szorosig tarthatatlanná tegye, megfelelt. Megszámlálhatlan hadizsákmány és 30.000 fogoly maradt a győzők kezében. És aztán kelet felől Boroevics és Linsingen hadseregeivel, nyugat felől Woyrsch hadseregével karöltve megindult az orosz gőzhenger visszagördülése Galiciából Lengyelországba és onnan Oroszországba. A gorlicei áttörés éreztette hatását a kárpáti harcvonalon is, honnan az oroszok sietve kezdtek visszavonulni. A császár a gorlicei áttörés alkalmából hálájának elismerésül a nagylovagok csillagát és a Hohenzollern királyi házrendnek nagy lovag keresztjét a fegyverekkel (Stern der Grosskomture und Grosskomturkreuz des königlichen Hausordens von Hohenzollern mit Schwertern) adományozta neki.

Ugyancsak még május hóban átvezette a 11-ik hadsereget a Wislok és San folyókon, 24-én elfoglalta Radymnot és ezzel eldön-

tötte Przemyśl sorsát; az erős várat, melyet az oroszok március 22-én elfoglaltak, Mackensen hadai június 3-án visszafoglalták. Ferenc József Ő Felsége hálájának az által adott kifejezést, hogy Mackensen vezérezredest a III. Frigyes Vilmos porosz király nevét örökösen viselő cs. és kir. 10-ik huszárezred második tulajdonosává nevezte ki.

Most már négy hadsereget adtak Mackensen vezetése alá, melyek a természettől erős és az oroszok által hónapokon át kiépített grodeki állást áttörvén, a Böhme-Ermolli cs. és kir. altábornagy által vezetett 2-ik hadtest június 19-én bevonult az 1914. szeptember 11-iki óta orosz kézben volt galíciai fővárosba, Lembergbe. Császára még aznap este táviratban fejezte ki Mackensennek és az alája rendelt csapatoknak elismerését és a legmagasabb katonai rangra emelte, kinevezte tábornagnak; ezt a rangot a német császár ugyanakkor a szövetséges hadsereg közös sikerének jelzéseül a cs. és kir. hadsereg fővezérének, Frigyes főhercegnek is adományozta. Másnap Mackensen maga is bevonult Lembergbe, melyben Böhme-Ermolli és a polgárság küldöttsége mint Galícia felszabadítóját és a legyőzhetlen középeurópai fegyveres hatalom fővezérét hódolattal üdvözölték.

Ekkor már a halhatatlan hadvezérek magas dicsfényébe emelkedett és német hazájának városai és egyetemei vetekedtek egymással Mackensennek díszpolgárságot és dísz-doktorságot adományozni, a lauenburgi kerület egyik újonnan létesült községét pedig róla nevezték el.

De nem maradt idő a pihenésre, a 11-ik hadsereghez tartozó négy hadcsoport tovább űzte az ellenséget a San és Bug között; cs. és kir. csapatok július 30-án bevették Lublint, augusztus 4-én kövesházai Kövess Hermann csapatai bevonultak Ivangorodba, másnap, augusztus 5-én bajor csapatok elfoglalták Lengyelország fővárosát, Varsót; augusztus 12-én Lukow, 26-án Brest-Litowsk, szeptember 1-én Luck és 9-én, vagyis ugyanazon a napon, melyen a balkáni hadsereg főhadiszállására érkeztek német vendégeink, Dubno került a szövetségesek kezébe.

Ezzel véget ért a 11-ik hadseregnek északon kijelölt feladata és ebből az alkalomból Vilmos császár Mackensent azon lovagok sorába emelte, akik Poroszországban mint első állják körül a királyi trónt, a fekete sasrend magas rendjét adományozván neki.

IV. A temesvári főhadiszállás előkészítése. Mackensen érkezése.

Csoda-e ezek után, ha Temesvárott kételkedéssel fogadták a szál-longó hírt, hogy a világháborúnak egyik legnagyobb, legdicsőbb hadvezére pihenés nélkül most itt délen folytatja a hadak útját és új országok leigázására vállalkozik?

Közönségünk örömmel támogatta a főhadiszállás előkészítését. A helybeli katonai hatóság 1915. szeptember elején 350—400 német katonatiszt részére kért elszállásolást a városi hatóságtól. Minthogy a szállodák a háború alatt állandóan átvonuló katonatisztek elszállásolása következtében ilyen nagy számú katonatisztet hosszabb időre nem fogadhattak be, ennél fogva a rendőrfőkapitányság a lakosságot felszólította, hogy nélkülözhető lakhelyiségeket engedjen át. A felhívásra feles számban történtek bejelentések és számosan díjtalanul ajánlottak fel a német tisztek számára szobákat. Közben a főhadiszállás vezérkara, főhadbiztossága és számos egyéb parancsnoksága számára irodahelyiségek biztosítottak.

Szeptember 9-én megérkeztek az első német tisztek és megkezdődött a berendezkedés.

A főhadiszállás „Kriegszentrale“ elnevezésű vezérkara számára, melynek Seeckt altábornagy (Generalleutnant) volt a parancsnoka, a Lloyd-társulat készségesen átengedte a Színházzal szemben levő új

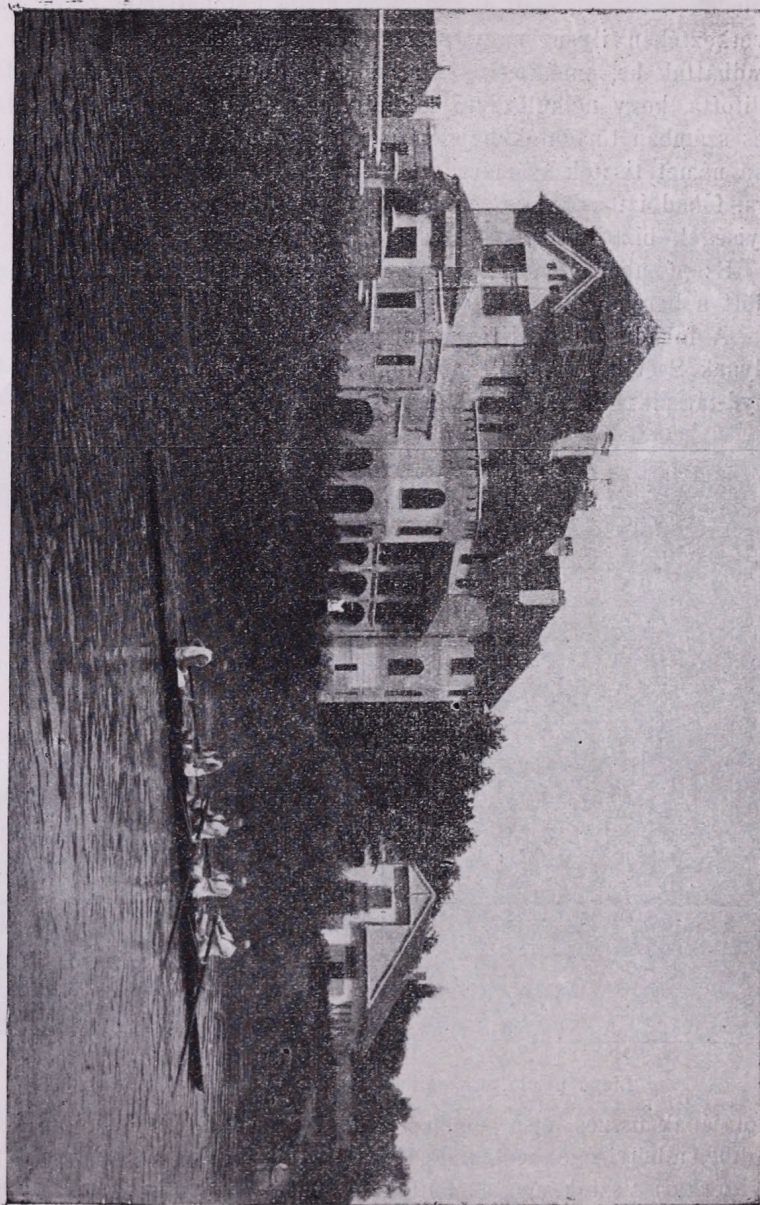

Lloyd palota, a vezérkar irodái és Mackensen lakása.

palotájának összes első emeleti Lloyd-bíróági és club helyiségeit. Ezekben a helyiségekben a nappali és éjjeli szolgálat folytonossága miatt a vezérkari tisztek meg is háltak. A Temesbegavölgyi vízszabályozási társulat a 11-ik német hadsereg hadtápfelügyelősége részére átengedte a Hunyadi híddal szemben levő palotájának összes földszinti helyisé-

geit, melyekben Westarp gróf altábornagy volt a parancsnok. A csónakázó és korcsolyázó egylet (Regatta-Club) begamenti egész épületét

Csónakázó és korcsolyázó tely, a hadbiztosság helyiségei.

átengedte a hadvezetőség hadbiztossága számára. A német tábori posta és hadipénztár a Ferenc József úton levő Dauerbach palota egyik üresen álló nagy üzlethelyiségében rendezkedtek be.

Tiszti étkezdék voltak és pedig a főhadiszállás vezérkara számára a Koronaherceg szálloda vigadó terme és mellékhelyiségei, továbbá a Józsefvárosban a Hunyadi úton levő „Délvidéki Casino“ földszinti terme és a Bonnaz utcában a Ferenc József hiddal szemben levő „Horgony“ kávéházi helyiségek.

A tiszti lakások, az irodai és egyéb helyiségek biztosítása és berendezése szeptember 9-ikétől 18-ig befejeztetvén, ez utóbbi napra volt jelezve a főparancsnok megérkezése. Azt a nagy eseményt, hogy a 11-ik német hadsereg főparancsnoka, Mackensen Ágost tábornagy jön Temesvárra, mint positivumot a helybeli cs. és kir. katonai parancsnokság a városi hatóságnak is csak egy nappal előbb hozta tudomására, úgy hogy a nagy hadvezérnek méltó elszállásolása majdnem zavart okozott, különösen azért, mert a lakást a hadvezéri irodával egy házban kívánták berendezni. De a fővezér nevének hallatára a Lloydpalota II-ik emeletén lakó özvegy Rózsahegy Ferencné a legnagyobb előzékenységgel, ellenszolgáltatás nélkül átengedte 6 szobából és mellékhelyiségekből álló fényesen berendezett lakását, maga pedig kiköltözködött a Gyárvárosba sógorához. Itt lakott tehát Mackensen Ágost tábornagy és személyi segéd tisztje, Krahmer őrnagy 1915. szeptember 18-ikától október 29-ig és itt látta vendégül október 22-én Frigyes cs. és kir. főherceg ő fenségét.

A világhírű német hadvezér szeptember 18-án, délelőtt 11 óra után érkezett különvonaton a józsefvárosi pályaudvarra, ahol a cs. és kir. 61-ik gyalogezred egy díszszázada volt felállítva és ahol Hess Rezső cs. és kir. altábornagy, temesvári katonai parancsnok néhány magasrangú német és cs. és kir. tiszt kíséretében fogadta. A díszszázad megszemlélése közben a zenekar a német himnuszot játszotta. Ezután Ferenczy Sándor temesmegyei alispán, Geml József polgármester és Hoitsy Gedeon magy. kir. államvasúti üzletvezető üdvözölték a tábornagyot, aki néhány szóval barátságosan köszönetet mondott. Azok, akiknek véletlenül tudomásuk volt a híres vendég érkezéséről, a pályaudvar előtt és az utcákon lelkes éljenzéssel üdvözölték. A lakásán való megérkezése után egy félóra mulva a tábornagy már látogatást tett Hess Rezső katonai parancsnoknál, Joanovich Sándor kormánybiztos főispánnál, Ferenczy Sándor alispánnál és Geml József polgármesternél.

V. Élet a főhadiszálláson.

Ekkor kezdődött a főhadiszálláson a nagy sürgés-forgás; a város képe egyszerre megváltozott; a laktanyákban, a temérdek sok barakkban és kórházakban elhelyezett mieink és látogató hozzá-tartozóik, valamint az állandóan váltakozó csapatmozgalmak által amúgyis rendkívülien felélénkült forgalom a dübörgő német gépkocsik és óriási teherautók százainak zajában szinte veszélyessé vált; a szemünknek idegen és a rangfokozati distinkció szempontjából különleges, de csakhamar megszokott és megkedvelt német egyenruházat és a háború alatt liberálisan kezelt cs. és kir. uniformisok tarkasága internacionális jelleget kölcsönzött városunknak. Verőfényes napokon a hadi eseményektől amúgyis állandó izgalomban tartott és a híreket naponkint többször közlő kirakati plakátok által is az utcára vonzott lakosság a nyüzsgő katonasággal együtt valósággal ellepte a Jenő herceg-téri és a Ferenc József-úti korzókat, a külvárosokba vezető fasorokat, a vendéglőket, kávéházakat, színházat és mozgókép-színházakat. Különösen a vendéglői, kávéházi és kereskedői üzletek az abnormálisan felszökött eladási árak dacára soha sem tapasztalt élénk keresletnek a tárgyai voltak. Mindazonáltal valótlannak bizonyult az a vélelem, hogy városunkban a drágaságot a német katonákkal megnövekedett kereslet idézte elő, mert a drágaság akkor már meg volt, a németek pedig úgy a tisztí étkezdek, mint a legénység és kórházak ételmezési szükségletét a magukkal hozott és utánrendelt cikkekkel házi kezelésben látták el. De a német katonai intézmények és csapatok számaránya az itt állandóan központosított 15—20 ezer cs. és kir. katonai létszámhoz képest nem is volt magas, mert a főhadiszállás ideje alatt, vagyis 1915. szeptember 9-től október 29-ig részint állandóan, részint átmenetileg elszállásolva volt állományok, nemkülönben a később még itt maradt német katonai kórházak állománya volt összesen és pedig 2441 tiszt (kik közül 953 magán-lakásokban, 1488 pedig szállodákban volt elhelyezve), továbbá 5127 legénység, 285 önkéntes ápolónő, 1004 ló és 538 gépkocsi.

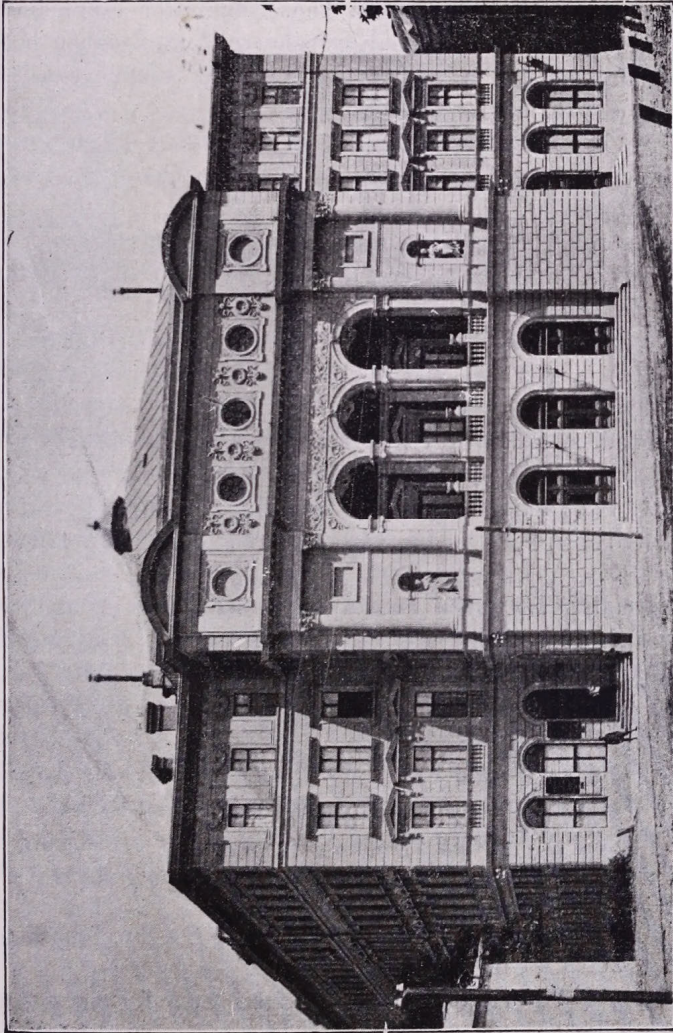
Fenséges és magas tagjai voltak a főhadiszállásnak: Waldemar porosz királyi herceg, aki 1915. október 10-től 27-ig a „Koronaherceg” szállodában lakott.

János Albrecht meklenburgi herceg, a berlini Kolonial-Gesellschaft elnöke, aki 1915. október 3-tól 29-ig özvegy Neuhausz Ernőné által átengedett fényes lakásban lakott, annak Ferenc József-úti palotájában.

Albrecht, Urach hercege, aki 1915. szeptember 26-ától október 1-ig Návai Ernő máv. üzletvezető helyettesnek a Vécsey utcai Székely-féle házban birt lakásában volt elszállásolva.

Albert, Holstein hercege, aki október 25-én érkezett és Baruch Izsónak Lloyd palota II-ik emeleti lakásában lakott.

Tautloff bolgár vezérkari alezredes október 2-án (tehát még Bulgária nyílt csatlakozása előtt) érkezett Temesvárra, a „Korona-herceg” szállodában lakott és állandóan a főhadiszálláson maradt.

Ferenc József színház a Koronaherceg szállóval.

Ezekén kívül rövid látogatáson voltak a főhadiszálláson: Frigyes cs. és kir. főherceg Ő Fensége, cs. és kir. osztrák és német tábornagy, aki 1915. október 22-én d. e. 9 órakor az Aldunáról érkezett Mackensen tábornagy látogatására és az ennek lakásán dr. Glattfelder Gyula

csanádi róm. kath. és dr. Létics György gör. kel. szerb püspökök, Joanovich Sándor kormánybiztos, főispán és Geml József polgármester részvétele mellett adott rövid reggeli után gépkocsin megtekintette a várost, 11 óra 20 perckor megtisztelte a városház tanácskozó termét magas látogatásával, ahol a város történelmi nevezetességi térképeit és okmányait tekintette meg és déli 12 órakor különvonaton tovább utazott.

Wild von Hohenborn porosz hadügyminiszter szeptember 23-án érkezett és három napon át a „Koronaherceg” szállodában lakott.

Von Falkenhayn, a német nagyvezérkar főnöke október 24-én érkezett és egy napig tartózkodott itt.

Husny bey török vezérkari őrnagy október 25-én érkezett, a „Koronaherceg” szállodában lakott és 29-én, a főhadiszállással együtt, elhagyta városunkat.

Csupán rövid látogatáson voltak még a főhadiszálláson :

Frigyes Adolf mecklenburgi herceg, aki az első látogatást tette Szófiában Zeppelinnel.

Kövesházi Kövess Hermann cs. és kir. gyalogsági tábornok (azóta vezérezredes) és von Gallwitz német tüzérségi tábornok (azóta szintén vezérezredes).

A főhadiszálláshoz a cs. és kir. hadseregünk részéről be voltak osztva :

Lustig vadász-alezredes, Franz őrnagy és Meisinger huszárkapitány a vezérkar részéről, továbbá Düekl intendans és báró Láng Mihály polgári biztos.

A főhadiszállás óriási munkájára és az alapos munkabeosztásra világot vetünk a különböző német katonai parancsnokságok, intézmények és csapatok felsorolásával :

Nem kevesebb mint 42 parancsnokság stb. működött Temesvárott és pedig :

1. Stab des deutschen Armee-Ober-Kommandos (A. O. K.) Parancsnoka von Seeckt altábornagy. Állománya 15 tiszt, 42 legény és 136 kísérelőlegény, 24 ló és 24 gépkocsi.

2. Hauptquartier des deutschen A. O. K. Parancsnoka von Sieger altábornagy. Állománya 5 tiszt és 10 legény.

3. Stab des 3. Korps. Parancsnoka von Lochow tábornok. Állománya 5 tiszt és 40 legény.

4. 10-tes Reserve-Korps. Parancsnoka von Kosch altábornagy. Állománya 4 tiszt.

5. Pionierstab. Parancsnoka von Winkler altábornagy. Állománya 3 tiszt és 10 legény.

6. Stabsoffizier der Pioniere. Parancsnoka Klotz alezredes. Állománya 2 tiszt, 8 legény, 5 ló.

7. Etappen-Inspektion der 11-ten deutschen Armee. Parancsnoka gróf Westarp altábornagy. Állománya 18 tisztt és 30 legény.

8. Etappen-Inspektion, engerer Stab. Parancsnoka Madlung vezérkari őrnagy. Állománya 16 tisztt, 117 legény, 100 ló, 36 gépkocsi és 45 csendőr.

9. Etappen-Kommandantur 10. Parancsnoka Winter százados. Állománya 5 tisztt, 25 legény és 33 ló.

10. Etappen-Sanitäts-Depot. Parancsnoka Wiegand kapitány. Állománya 6 tisztt, 33 legény, 15 kocsi és 30 ló.

11. Etappen-Sanitäts-Kraftwagen-Abtheilung. Parancsnoka Wolf hadnagy. Állománya 1 tisztt, 158 legény és 57 gépkocsi.

12. Etappen-Kraftwagen-Kolonne 85. Parancsnoka Symon főhadnagy. Állománya 2 tisztt, 74 legény és 27 gépkocsi.

13. Etappen-Hilfskompagnie 36. Parancsnoka Kühnast százados. Állománya 1 tisztt, 160 legény, 7 ló és 7 gépkocsi.

14. Kraftwagen-Fernsprech-Zug. Parancsnoka Mallach hadnagy. Állománya 1 tisztt, 41 legény és 5 gépkocsi.

15. Leichte Kraftwagen-Etappen-Kolonne Nr. 92. Parancsnoka Borchert százados. Állománya 4 tisztt, 150 legény és 59 gépkocsi.

16. Telegraphen-Bau-Kolonne. Militär-Eisenbahn-Direktion 2. Parancsnoka Rady őrnagy. Állománya 1 tisztt és 39 legény.

17. Armee-Telegraphen-Abtheilung 11. Parancsnoka Petz főhadnagy. Állománya 3 tisztt, 56 legény 6 gépkocsi.

18. Armee-Telegraphen-Abtheilung 1. Parancsnoka Neumann százados. Állománya 11 tisztt, 306 legény, 95 ló és 34 gépkocsi.

19. Funken-Kommando 7., 9. und 11. Parancsnoka König százados. Állománya 5 tisztt, 100 legény, 100 ló és 8 gépkocsi.

20. Feldflieger-Abtheilung 69. Parancsnoka Müller százados. Állománya 15 tisztt, 150 legény és 6 ló.

21. Stabsoffizier der Flieger. Parancsnoka Geedtz százados. Állománya 4 tisztt, 7 legény, 4 ló és 7 gépkocsi.

22. Fliegerdepot 30. Parancsnoka Grafe hadnagy. Állománya 1 tisztt és 3 legény.

23. Luftschiffer-Truppe 14. Parancsnoka Jakobi százados. Állománya 3 tisztt, 201 legény, 5 ló és 3 gépkocsi.

24. Feldwetterstation Nr. 22. Parancsnoka Guerle hadnagy. Állománya 1 tisztt és 3 legény.

25. Sperrfahr-Zug-Division der Elbe. Parancsnoka báró Grothe főhadnagy. Állománya 1 tisztt és 21 tengerész.

26. Trinkwasser-Kommando. Parancsnoka Hojräve hadnagy. Állománya 1 tisztt, 48 legény, 48 ló és 24 teherkocsi.

27. Mobile deutsche Bahnhofskommandantur 8. Parancsnoka Backmeister alezredes. Állománya 3 tiszt és 5 legény.

28. Verpflegs-Kolonne 25. Reserve-Division. Parancsnoka Kollmann hadnagy. Állománya 5 tiszt, 100 legény, 178 ló és 75 gépkocsi.

29. Verpflegs-Kolonne 54. Reserve-Division. Parancsnok Fries százados. Állománya 5 tiszt, 60 legény, 110 ló és 26 gépkocsi.

30. Nachschub zur Heeresgruppe. Parancsnoka Bosch főhadnagy. Állománya 36 tiszt.

31. Begleitungsamt 4. Armee. Parancsnoka Pornit százados. Állománya 1 tiszt és 15 legény.

32. Preussisches Landsturm-Infanterie-Bataillon XI/32. Parancsnoka Lactois őrnagy. Állománya 24 tiszt, 936 legény, 29 ló és 10 gépkocsi.

33. Landsturm-Infanterie-Bataillon Bayreuth 2. III. B. 23. Parancsnoka Szandtner alezredes. Állománya 25 tiszt és 1000 legény.

34. Regimentsstab der I. Abteilung Feldartillerie-Regiment 13. Parancsnoka von Haldenwang alezredes. Állománya 10 tiszt, 63 legény és 63 ló.

35. Abteilung des 3. Husaren-Regiments. Parancsnoka Fayn százados. Állománya 4 tiszt, 53 legény és 58 ló.

36. Kurze Marine-Kanonen-Batterie Nr. 4 (42 cm.). Parancsnoka Motz százados. Állománya 7 tiszt, 125 legény és 18 ló.

37. Geräthe-Depot der 101. Infanterie-Division. Parancsnoka Heren főtörzsőrmester. Állománya 60 legény és 64 teherkocsi.

38. Kranken-Transport-Abteilung. Parancsnoka Rosenbaum főtörzsorvos. Állománya 2 tiszt, 36 ló és 6 gépkocsi.

39. Krankenschwestern Breslau. Állománya 18 önkéntes ápolónő.

40. Kriegslazareth des I. bayr. Reserve-Korps. Parancsnoka dr. Schmitt tábornok főtörzsorvos (General-Oberarzt). Állományában volt 54 tiszt és orvos, 170 egészségügyi katona, 81 önkéntes ápolónő és 8 ló.

41. Kriegslazareth Abteilung 127. Parancsnoka dr. Kolbe főtörzsorvos. Állományában volt 26 tiszt, 95 egészségügyi katona, 64 önkéntes ápolónő és 58 ápoló.

42. Kriegslazareth Abteilung Nr. 122. Parancsnoka Schernell General - Oberarzt, delegierter Geheimrat Winter és Chefarzt dr. Königsfeld. Állománya 32 tiszt és orvos, 87 legény, 82 ápoló és 90 önkéntes ápolónő. Ezen parancsnokság legtovább maradt itt és csak 1916. február 17-én 130 napi működés után távozott. Ezen idő alatt 15.000 német katonát ápoltak és ezek közül csak 20 haláleset fordult elő.

Ezen 40., 41. és 42. alatti parancsnokságok átvették a cs. és kir. katonaságtól az áll. gimnáziumban, az áll. felsőbb leányiskolában, a

Magyar-utcai iskolában és az aradi uton berendezett kórházakat, valamint a barakkszerűen létesített gyárvárosi nagy járványkórház egy részét, továbbá a Vörös Kereszt egylettől a Dózsa-utcai siket-néma intézeti kórházat.

Ez a sok parancsnokság, intézmény és hivatal tanúságot tesz a hadvezetőség óriási munkája és a munkának legrészletesebb megosztása mellett. Igazi német alaposagra vall ez a minutosus felkészültség a harcra, a harcban előforduló minden nehézség és akadály legyőzésére és a biztos siker kivívására. Aki pedig látta, amint mi láttuk, hogy a főhadiszálláson senki sem volt fölös számban és senki sem maradt tétlen, hogy minden ember egész napon át, sőt a legtöbben késő éjjel is komoly, nehéz munkában görnyedtek, — s aki megfigyelte a német raktárakban felhalmozott óriási felszerelési anyagot, a természetes, nehéz teherautókban — amilyeneket a Lenau-téren egyidőben nyolcvanhat láttunk — azt a sokféle legkiválóbb munkaeszközöket és a modern technika legujabb, sőt számos eddigelé ismeretlen vívmányaival berendezett műhelyeket: az többé nem csodálkozik azon, hogy a német katona nem ismer lehetetlen feladatot és nem ismer vis majort sem.

Útak építése, vasúti sinpár fektetése, mozdonyok szétszedése és átalakítása, mint a milyenre szükség volt a gyenge alépítményű szerbiai vonalakra való átmenetelnél, 200—250 személyre fekhelylyel, konyhával és szerszámokkal teljesen berendezett munkásvonatoknak gyors beállítása mellett — hidak verése, mocsaraknak kidöntött fák segítségével való szárazzá tétele: époly boszorkányos gyorsasággal és präcisitással történik, mint az ellenséges állásoknak bombázása, meg-rohanása, vas- és betonépítményeknek a borzadalmas negyvenkettes mozsarrakkal való szilánkká lövése.

A császári parancsot, a kitűzött feladatot minden német katona szent kötelességének tartja a legerélyesebb vasakarattal, feltétlenül teljesíteni, s e mellett eltörpülnek az aggályok vagy nehézségek. Erre nézve például jellemző, hogy midőn a városi villanytelep igazgatója aggályát fejezte ki az iránt, hogy egy a szomszédos községben létesített nagyobb villamos katonai berendezéshez megkívánt erős áram esetleg a városban lévő lámpák kiegészését eredményezi, a telepet építő német műszaki tiszt azt válaszolta: „Ez nekem mindegy“; s mikor az igazgató tréfásan megjegyezte, hogy hisz akkor Mackensen tábornagy is sötétben fog maradni, a német tiszt újból azt mondta: „Ez is mindegy nekem; Ő excellentiája porosz katona, aki tudja mi a hadi kötelesség és meg fog elégedni faggyu gyertyával is“.

A hírszolgálat a legtokéletesebb új berendezésű temesvári táviró, posta- és távbeszélőállomás és a villámgyorsan felállított szikratáviró útján oly kifogástalan volt, hogy Mackensen tábornagy október hó

végén, amidőn a szövetséges hadseregek már Valjevónál, Petrovácánál, Kusenónál és Kladovánál tartottak, megjegyezte, hogy csak azért viszi a főhadiszállást közelebb a harctérhez, Semendriára, mert a közeledő, zord vagy viharos időjárás esetleg mégis zavart idézhetne elő a hírszolgálatban.

Ha a főhadiszállásnak szüksége volt valamely telepre, iparvágányra vagy helyiségre, azt határozottan, feltétlenül és gyorsan ugyan, de a magyar törvények és szabályok szigorú betartása mellett, a cs. és kir. katonai hatósággal egyetértőleg igényelte a városi politikai hatóságtól. E tekintetben soha kellemetlenség nem fordult elő s azért le kell szögeznünk az országban szállongó azon híresztelések valótlanosságát, mintha az óriási hatalmához képes túlságosan előzékeny, nemes és lovagias fővezér vagy alantasai a hazai törvények és hatóságok bármilyen sérelmére rendelkeztek volna városunkban, amint azt az országgyűlés képviselőházában és a felsőházban is szóvá tették. Az élelmezés drágasága ellen úgy védekeztek, hogy szarvasmarhát, sertést, burgonyát, rizst, bort és sört hazulról hoztattak maguknak és az élelmezést nemcsak a tiszti étkezőkben és laktanyákban, hanem kórházaikban is saját házi kezelésükben látták el.

A főhadiszálláson állandóan foglalatосkodó 300—400 német katonatiszt hol óriási térképek fölé hajolva, hol az íróasztalnál görnyedve, hol meg gépkocsin tova iramodva meg visszasietve, oly érdekfeszítő látványt nyújtott, hogy képzeletünk az Aldunánál egyre sűrűsödő harcosaink felé szállva, szinte láttuk mint jelölik ki minden fegyvernemnek, minden csapatnak, minden tápvonalnak és autónak helyét hetekre előre és minden eshetőséggel számolva; mint javítják, vagy építik a stratégiai szempontból fontos közlekedési utakat és vasutakat; mint készülnek a széles folyamok áthidalására és miként távolítják el a hadviselésnek kedvezőtlen akadályokat. Tanulmányozták és úgy ismerték a felvonulási és ellenséges földterület összes terepviszonyait, annak minden emelkedését, völgyét, vízfolyását, árkát és bokrát, mint otthonukat.

De még a nemzetiségi viszonyokat és az aldunai szerbek mult évi magatartását is kellett tanulmányozniok és okulva a mieink tapasztalatain, mert a nők és gyermekek közt is akadtak árulók, a teljes biztonság végett egész községeket teljesen evakuáltak. Szóval a főhadiszálláson elkészítették és összeillesztették a nagy művelet minden apró részletét, mint az órás az óra szerkezetét és azt útnak indítva, nyugodt önbizalommal felelhettek érdeklődésünkre azzal a stereotyp kijelentéssel: „Es geht alles planmässig.“

VI. Szerbia és Montenegro meghódítása.

És mindezt a lázas tevékenységet a külvilágtól oly észrevétlen csendben végezték, hogy az egy hónap mulva megkezdett rajtaütés egészen váratlanul és elkészületlenül érte az ellenséges entente-ot. Hiszen 1915. szeptember havában a világ figyelmét és érdeklődését a nyugati és északi frontokon nagy hevedésséggel folytatott harcok és a törököknek Gallopolinál és a Dardanelláknál az angolok és franciák fölött elért döntő s teljes sikere lekötötte.

Pedig akkor már diplomatiánk tisztában volt Bulgáriával és ezt a legujabb szövetségesünket is belevonva a számításba, a temesvári főhadiszálláson már a közös offenzíva tervén dolgoztak. Az események mutatják, hogy az entente csak szeptember vége felé és a Bulgáriában 22-én elrendelt általános mozgósítás által figyelmessé téve, ébredt az új veszély tudatára, mikor a mi balkáni hadseregünk már kinyújtotta markát Szerbia megfojtására.

Október 2-án már itt tartózkodott Tautloff bolgár vezérkari alezredes, október 3-án az orosz követ ultimátumot adott át Bulgáriának és az angolok Salonikit szemelték ki új operációjuk bázisául, október 5-én d'Amade francia tábornok Szerbiával tárgyalt Macedonia védelméről, október 6-án Bulgária visszautasította az orosz követeléseket, mire az orosz követ és később az entente többi követei is elhagyták Sofiát.

Ugyanezen a napon és másnap, október 7-én Mackensen tábornagy lent járt az Aldunán és megsejmelte a szövetséges hadseregeknek a Dunán, a Száván és Drinán át több helyen egyszerre véghezvitt átkelését és meglegegedetten hazatérve, október 8-án engem abban a megtiszteltetésben részesített, hogy déli 1 órára a vezérkari tiszt étkezéében a dejeunerhez vendégül hívott meg. Étkezés közben azt mondta, „Heute wird Belgrad fallen“, s mikor kérdeztem, hogy fellobogózzuk-e a várost, gondolkodva hozzátette, hogy még nem, mert a munka esetleg elhúzódhatik más napig. Ily biztossággal és nyugodtsággal csak az a hadvezér nyilatkozhatik a több mint 100 kilométernyi távolságban harcoló katonáiról, aki parancsának kivihetőségéről és pontos végrehajtásáról feltétlenül meg van győződve.

És tényleg az 1915. október 9-iki hadi tudósítás, mely Mackensent először említi mint az ujonnan alakított balkáni hadszoport fővezérét, közölte, hogy miután a hadsereg főrésze már átkelt a Száván és a Dunán, és mivel a Kövess Hermann alatt álló német csapatok a Cigány-szigetet és a Belgrádtól délnyugatra fekvő magaslatokat elfoglalták: — Kövessnek osztrák-magyar csapatai már előző napon behatoltak Belgrád északi részébe és ostrommal vették be a város erődjét, a

Citadellát, ma pedig (9-én) német erők nyugat felől törtek utat a Konakhhoz.

Ez a gyors és fényes siker a nagy diadalokhoz szokott edzett hadvezér szívverését is fellüktethette, mert a Belgrádból jött jelentés vétele után délután 2—3 óra között az örömhírt személyesen megvitte Hess Rezső cs. és kir. altábornagynak, dr. Glattfelder Gyula csanádi püspöknek, Joanovich Sándor kormánybiztos főispánnak és nekem. Mackensen nobilis előzékenységére és figyelmességére vall, hogy lakásomon tudomást szerezve arról, hogy délutáni alvásra tértem, nem engedte meg felköltésemet, hanem később délután tudatta, hogy a belgrádi Citadellán és a királyi várakon osztrák-magyar és német zászlók lengenek. Ugyanezt tette Hess altábornagnál is. Önként értetődik, hogy az egész város lobogódíszat öltött és este a cs. és kir. 61 gyalogezred zenekara a Jenőherceg induló hangjai mellett a fővezér lakása elé vonult és a közönség lelkes éljenzésétől fogadott serenádöt adott.

Ugyancsak Belgrád bevételéhez fűződik a fővezért jellemző nyilatkozat, melyet később tett előttem, midőn a győzelmeit dicsőítő sajtóközleményekre terelődött a beszéd; ekkor a legkedvesebb természetességgel és nyugodt komolysággal azt mondotta, hogy nem képes hozzászokni a sok ünnepeltetéshez és nem érti, hogy miért tulajdonítanak neki oly különös érdemet, mikor most is csak azt teszi, amit egész életében tett, hogy t. i. lelkiismeretesen teljesíti kötelességét. Ujabban csak azt lehet róla mondani hogy az Isten megsegítette és hogy szerencséje volt; amint a dunai átkelést is, mely világhistóriai, dicső haditett volt, nem ő, hanem derék katonái vitték véghez. Ismeretes különben, hogy minden nagy győzelme és az ezért ért kitüntetése után ekként nyilatkozott és köszönetet mondott a Mindenhatónak, aki bennünket vezet.

Ezután már gyors iramban törtettek előre a szövetséges hadseregek Szerbia földjén; október 14-én pedig, miután szerb katonák betörték Bulgáriába, a bolgár király is hadat üzent Szerbiának és most már két felől történt az előnyomulás. Semendriát a németek már előbb, 12-én foglalták el, 14-én elesett Pozarevac, 19-én a bolgárok elfoglalták Vranjét, ugyanezen napon Kövess bevette Obrenovácot és mienk lett a Macsva; a cs. és kir. hadsereg 21-én elfoglalta Sabácot, a bolgárok pedig Kumanovot és Köprilit, másnap Negotint, 23-án a németek Orsovánál keltek át a Dunán és elfoglalták Tekiát és Kladovánál arattak győzelmet, 24-én a bolgárok bevették Üsküböt; 25-én cs. és kir. lovasok bevonultak Valjevoba, a németek Petrovácba, 26-án Kövess és Gallwitz csapatai Kusevot és Neresnicát foglalták el, 27-én orsovai hadcsoportunk Ljubicevacnál egyesült a bolgár katonákkal és

elfoglalták Palánkát, ugyanaznap pedig a bolgárok Knyazeváczt és másnap Zajecart és Pirotot szállották meg.

Ekkor Mackensen tábornagy elérkezettnek látta az időt arra, hogy a főhadiszállást a hadszíntérhez közelebb vigye. Városunkban a főhadiszállási irodákban nagy sürgés-forgás, csomagolás volt látható és október 29-én este a szívünkhöz nőtt dicső hadvezér, miután délben megtette búcsúlátogatásait, a vezérkarral együtt elhagyta városunkat és Semendrián állapodott meg.

A következő eseményeket már csak Mackensen vállalkozása teljes sikerének jellemzéséül néhány szóval jegyezzük fel. November 5-én megnyílt a dunai közlekedés és Orsováról az első hajó érkezett Viddinbe. November 6-án elesett Nisch a bolgárok által, a szerb király és kormány második székhelye; november 14-én Mackensen elrendelte, hogy a szerbektől elvett hadizsákmány kizárólag Bulgáriát illesse. November végén a szerbek több mint 100.000 hadifogoly és 500 ágyú, valamint a Bulgária által elfogott 50.000 hadifogoly és 265 ágyú hátrahagyásával Albániába megfutamodtak; december 1-én Péter szerb király megszökött; 4-én pedig már megnyílt Szófia és Nisch között a vasúti forgalom.

Szerbia sorsát követte csakhamar Montenegro, melyet Kövess cs. és kir. csapatai, miután január 11-én a Lovcenhegyet és 14-én Cetinjét elfoglalták, annyira leigáztak, hogy Nikita király 17-én Ferenc József Ő Felségétől békét kért. Mivel azonban országát elhagyta, Montenegrot hadaink elfoglalták.

Két balkán állam meghódításával tehát Mackensen Ágost tábornagy — mint mondaná — egyelőre megtette kötelességét.

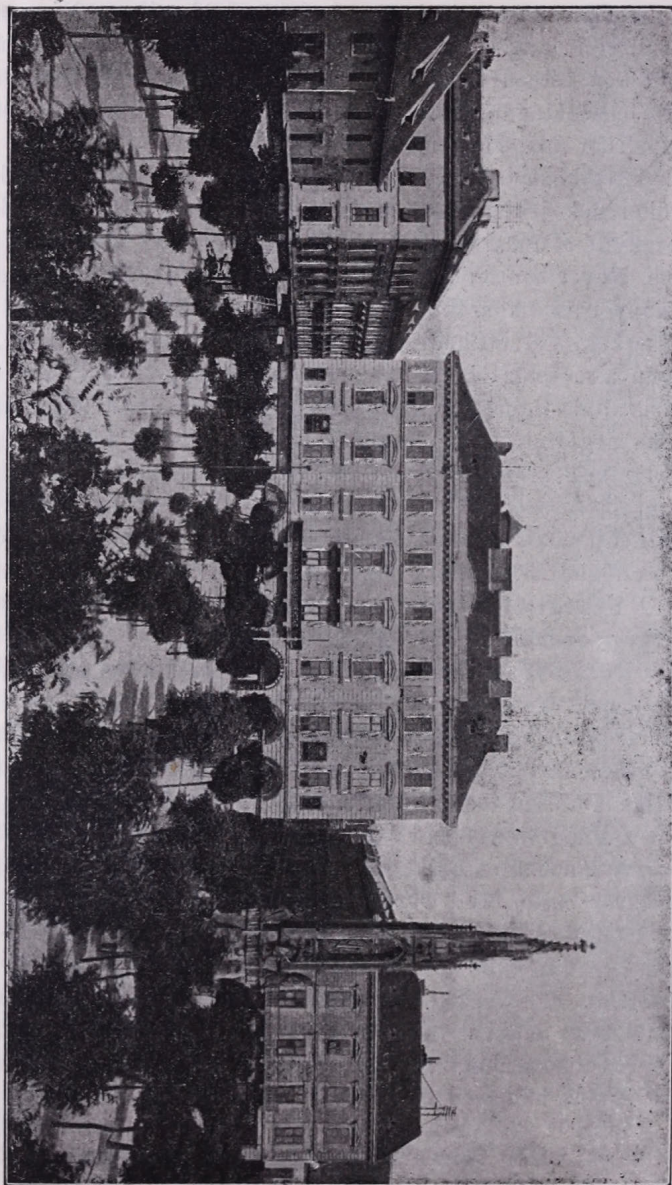
Mi azonban hozsannát zengünk neki a nagy, a dicső győzelemhez és mint elődeink 200 év előtt a legvitézebb felszabadító homlokát a halhatatlan dicsőség babérkoszorújával fonták körül és Savoyai Jenő herceget a világtörténelem aranylapjain örökítették meg, mi a hazánk és legközvetlenebbül a Balkánnal szoros érdekeltségben álló Délvidék és Temesvár szab. kir. város biztonságának, nyugalmanak és jövő boldogulásának évszázados ellensége teljes leverését és — amint reméljük — a nagyszláv ábránd sirba döntését oly világraszóló végleges győzelemként ünnepeljük, melyért Mackensen Ágost tábornagnak végtelenül mély hálával tartozik e város, a Délvidék, a magyar haza és az egész monarchia. A világtörténelem legfényesebb lapjai fogják dicső tetteit és halhatatlan érdemeit megörökíteni.

VII. Temesvár és a német vendégek.

De még nem zárhatom le a sorokat, míg búcsút nem veszek kedves német vendégeinktől és a felejtetlen emlékü fővezér kimagasló egyéniségét jellemző néhány adatot nem jegyzek fel.

Sokat láttunk, sokat tapasztaltunk és sokat tanultunk a németektől és a mai nemzedéknek feledhetlen jó és kellemes emlékezetében

A Jenő hercegtér.

marad a főhadiszálláson tartózkodó német katonaság.

Hogy viszont milyen benyomást nyertek a németek nálunk

és milyen emlékeket vittek rólunk magokkal, azt ugyan bajos a fővezérnek az illetékes tényezők előtt, vagy a tiszteknek és legényeknek temesvári barátaik és ismerőseik előtt tett elismerő, udvarias kijelentései alapján feltétlenül kedvezőnek jelezni, de hisszük, hogy a valóban szívélyes vendégszereteten kívül, mely soha sem marad hatás nélkül, Temesvár város, mely a várfalak bilincseitől alig tíz év előtt szabadult fel, az új sugár- és körutak mentén — a jövő nagy Temesvárnak mintegy vázát jelezve — még csak elszórtan álló palotákkal, páratlan ligeteivel és fasoraival, az új csatornázás és vízvezeték révén kifogástalan tiszta levegőjével és ivóvizével, katonai, egyházi és polgári legfőbb hatóságai-
val, nagyipari és kereskedelmi intézményeivel, szállodáival, éttermeivel és fényes kávéházaival, a szélrózsa minden irányába szétágazó villamos közúti vasutaival: bizonyára kellemes tartózkodásu művelt nagy magyar város benyomását keltette bennök.

Az mindenesetre kétségtelen, hogy a németek kellemesen meg voltak lepve Temesvártól, mert Magyarországot nem ismerte közölök senki csak hírből, ez pedig — nem ők mondták, de mi tudjuk — nem annyira kedvező, mint megérdemelnők s ilyen modern vidéki magyar kulturvárosra nem gondoltak. Azt azonban többektől hallottuk hogy Temesvár neve ismertebb Németországban, mint más magyar városé, mert minden Schlaraffia, minden Burschenschaft és minden vidám társaság éneкли a Savoyai Jenő herceg idejéből fennmaradt bordalt:

„Auf dem Schlosse zu Gradesko,
Hinterwärts von Temesvár,
Sass der edle Fürst Bibesko,
Serbiens greiser Hospodar.
Sagt, was tat denn Fürst Bibesko,
Auf dem Schlosse zu Gradesko,
Hinterwärts von Temesvár?
Sliwowitz trank Fürst Bibesko,
Serbiens greiser Hospodar.

A kölcsönös érintkezést könnyűvé és barátságossá tette az a körülmény, hogy városunkban minden művelt ember beszél németül is. Ennek a hírért már az útról magukkal hozták, sőt Mackensen tábornagy érkezése utáni napon megjegyezte, hogy őt úgy informálták, hogy Temesvár lakosságának $\frac{3}{4}$ -ed része német, pedig akár merre megy, csak magyar szót hall. Ezt nem kellemetlen csalódásként mondta, de magyarázatot várva, röviden válaszoltam Temesvár multjából azt, hogy a török uralom alatt a délvidékről teljesen elköltözött a magyarság és itt csak szerbek, görögök, örmények és cigányok maradtak a törökök után, hogy továbbá gróf Mercy 1717 után számos német családot telepítvén le az akkori Bánátba, Temesvárott is Balthazar Tobías Hold

bajor sebész lett az első polgármester és német lett a közigazgatás, a lakosság, az iskola és minden egyéb, sőt az is maradt másfél évszázadon át; de az utolsó 40 év alatt szép csendesesen, minden magyarosi-

Városház, mely 1737—1738-ban épült.

tási kényszer nélkül, épen a németeknek, ami legjobb hazafiainknak lelkesedése révén városunk nemcsak szellemben, hanem nyelvben is magyarrá lett; de a német nyelvet még mindig, nemcsak az öregebb generáció, hanem minden műveltebb ember szóval és írásban bírja.

VIII. Mackensen életrajza.

És most már kizárólag a felejthetetlen Mackensen egyéniségével kívánok foglalkozni, úgy ahogy láttuk, úgy ahogy megismertük és úgy ahogy tiszteltük és megszerettük.

Ahhoz azonban, hogy tetteit, nyilatkozatait és magatartását megérthessük és megbecsülhessük, röviden közlöm élete folyását úgy, ahogy azt a múlt év végén róla irt németországi biográfiákból olvastam.¹

Szász vér csergedez ereiben, szőke haj és mélyen fekvő kék szem jelezte a szász typust, de kora ifjúságát porosz földön töltvén, Poroszországiért rajongott, harcolt és élt. Atyja az Alten grófnak a szászországi Dahlenberg melletti Leipnitz birtokán volt jószágkezelő, midőn Mackensen Ágoston 1849. december 6-án született. Anyja Rink Mária, erdésznek a leánya.

¹ Életrajzi adatok „Feldmarschall Mackensen“ von Wilhelm Renner Berlin füzetből.

Tíz éves korában 1859. Torgau városba került a gymnasiumba, de mivel idegen nyelvek tanulására nem volt hajlama, átlépett a reáliskolába. Torgau város két irányban hatott az ifjú lelkiületére; vallásos érzületére mély benyomást tettek azok az emlékek, melyek a reformatio ezen bölcsőjében éltek, ahol Luther 1521-ben az első prédikációt tartotta; katonai hajlamát és a huszárokért való rajongását felébresztették a Nagy Frigyes huszárjainak ott vívott fényes győzelmeiről évenként tartott iskolai ünnepélyek és az ifjúság lelkesedése, melyet az 1864. évben Dániával viselt háborúba induló torgauai tüzekek és az oda hozott dán sebesültek keltettek. Miután 1865-ben atyja Lindenau birtokot vette bérbe, a fiu Halleban folytatta és 1868-ban elvégezte a középiskolát.

Haza kerülve rövid ideig atyja mellett gazdálkodott és 1869-ben mint gyakornok Corsa birtokra került, de még ugyanezen évi október 1-én mint egyévi önkéntes belépett a 2. sz. testőrhuszárezredbe, a poseni Lissa városban. Ennek és testvérezredének, az 1. sz. huszárezrednek, melyek ma már mint 1. sz. ezred egyesülve vannak, egyenruhája fekete, zsinórzata fehérszürke, a kucsman pedig a halálfej díszlik. Ezt a ruházatot legszívesebben és büszkeséggel viseli a tábornagy ma is, mint az ezred à la suite tábornagya.

Mint önkéntest találta az 1870/71-iki német francia háború, s amikor a mozgósítási parancs 1870. július 16-án Lissába jött, a mi önkéntesünk „Gefreiter“ volt.

Az első csatában Wörth mellett augusztus 5—8. napjain vett részt; augusztus 31-én Sedan előtt állott és látta Napoleon császárt, akit az ő ezrede escortált; szeptember 17-én már Páris alatt volt és október 5-én mint címzetes őrmester egy felderítő szolgálatért megkapta a vaskeresztet. December 3-án tartalékos huszárhadnagynak lett kinevezve és 1871. június 24-én szabadságolva lett és visszament Halleba az egyetemmel kapcsolatos gazdasági főiskola hallgatójaként.

Habár gyermekkorától igen szerette a természetet és a gazdálkodást, melyben felnőtt, mégis nehezen vált meg a katonai szolgálattól, mert ehhez vonzotta szíve-lelke. De azért mint kötelességtudó ember szülei kívánságának alávetve magát, ezzel a mondással: „In der Welt muss man arbeiten, in den Idealen leben“, a főiskolán is megállotta helyét, sőt csakhamar ő lett az egyetemi ifjúság vezére, az „Akademischer Landwirthschaftlicher Verein“ reprezentációs elnöke, a felolvasó gyűléseknek és báloknak rendezője.

Végül azonban szülei mégis engedtek szíve vágyának és Mackensen Ágost 1873. május hó 13-án tényleges szolgálatba lépett ezredéhez mint hadnagy.

Csak most érvényesültek kiváló tulajdonságai és a katonai pá-

lyán gyorsan lépett elő, a nélkül, hogy valaha tiszti vizsgát tett volna, vagy felsőbb tanfolyamot hallgatott volna. A legkényesebb feladatokat tisztán önképzéséből oly meglepő szakavatottsággal oldotta meg, hogy csakhamar a nagy Moltke és II. Vilmos császár figyelmét nyerte meg.

Hét évi szolgálat után 1880-ban mint főhadnagy a nagy vezérkarhoz lett beosztva, Moltke gróf tábornagy mellé, ahol az orosz szakosztályba került és alaposan megismerkedett az orosz és balkán viszonyokkal. 1882-ben kapitány és tényleges vezérkari tiszt lett, szintén vizsga nélkül és 15-ik szolgálati évében, 1888-ban őrnagy a vezérkarban.

A német császárnak akkor tűnt fel először, midőn mint Moltke utódjának, Schlieffen vezérkari főnöknek őrnagy-segédtsíztje 1891-ben egy ebéd alkalmából egy nagy ütközetről improvizált előadást tartott. Talán ennek köszönhetette, hogy a császár a fiatal őrnagyot 1893-ban az 1-ső sz. testőr-huszárezred parancsnokává, a rá következő évben alezredesnek és 1895. évben szárnysegédjévé nevezte ki. Ez utóbbi kinevezése feltűnést keltett, mert ő volt az első polgári származású királyi szárnysegéd.

Két év múlva, 1897-ben már ezredes, 1898-ban mint a császár szolgálattelvő szárnysegédje Berlinbe került és 1899-ben nemességet kapott. Jellemzők a címerén levő szavak: „Memini initii“, „gondolj a kezdetre“ s ő valóban büszke volt arra, hogy a nép fiából lett nemes.

Most már állandóan császársa oldalán volt; elkísérte 1898. októberben a szent földre; meglátogatták Velencét, Konstantinápolyt, Jeruzsálemet; visszafelé Jaffa, Beirut és Damaskus városokban voltak. A következő évben Norvégiába kísérte a császárt. Egy évvel később, 1900-ban tábornokká lépett elő, de megmaradt mint a császár szolgálattelvő generálisa à la suite. 1901-ben az 1. és 2. sz. testőr huszárezredekben alakított huszár-brigádnak tábornok-parancsnoka, 1903-ban pedig altábornagy és a 36. divisio parancsnoka. Érdekes, hogy ebben az évben mint egy porosz tiszti küldöttségnek vezetője egy orosz ulánus ezred jubileumán Skiernewic városban volt és a várkastély parkjában a cárral és a cárnéval társalgott. Most mint győző 1914. október végén újból felkereste a parkot.

Később, 1908 elején lovassági tábornokká neveztetvén ki, átvette a XVII. hadtest parancsnokságát, de a császár egyuttal meghagyta az I. sz. testőr-huszár ezred kötelékében, kinevezvén ehhez à la suite tábornokká. Ezzel a hadtesttel indult 1914. augusztus elején Danzigból a világháborúba.

Mackensen mint katonai író is kiváló hírnevet szerzett. Katonai pályája kezdetétől fogva sokat olvasott és sokat kutatott levéltárakban, naplókban és okmányokban és mindenkor legfontosabb

mesterének a hadtörténetet tekintette. Különösen Poroszország és a halálfejes huszárok viselt dolgai kötötték le figyelmét és már hadnagy korában megírta saját ezredének történetét az 1870—71-iki hadjáratból. Később pedig 15 évi újabb kutatás és adatgyűjtés után megírta az egyesített 1. és 2. huszárezred történetét, mely 1891-ben, az ezredeknek 150. éves jubileuma alkalmából jelent meg. Kétkötetes mű ez, mindegyik több mint 1000 lappal, számos rajzzal és képpel ékesítve. Ezt a munkát kis kiadásban az altisztek és legények számára is kiadták. Azonfelül állandóan írt szaklapokban és még 1913-ban mint lovasági tábornok is porosz történelmi társulatban felolvasást tartott „Nyugat-Poroszország és a testőrhuszárok” cím alatt.

Családi élete derüs maradt máig; különösen édes anyját, akire nagyon hasonlít, mindenek fölött szereti és imádja. Vasárnaponként, amikor keresztény ájtatossággal templomba jár, 9 éves kora óta mindig levelet ír anyjának és leghálásabb a Mindenhatónak azért, hogy édes anyja 90 éves korában megérhette fiának a legmagasabb katonai rangra való emelését. Meghatóan írta anyjának, hogy „te vagy az első anya nem fejedelmi vérből, aki fiának tábornagyi kinevezését megélhette”, és dicsőséges hadviselése közben minden nagyobb győzelme után megírta anyjának és hangoztatta mások előtt, hogy Isten után édes anyja imádságának köszöni sikereit.

Mackensen Ágost kétszer nősült; első neje Horn Doris volt, a königsbergi „Oberpräsident”-nek leánya, akivel főhadnagy korában, 1879-ben kelt egybe. Ebből a házasságból négy gyermeke született és pedig Elza, akit Tutti becéző néven ismertek, 16 éves korában elhalt; az 1883-ban született János doktor juris és a háborúban mint Vilmos Ágost herceg segédtisztje kapitányi rangban vesz részt; az 1886-ban született Manfréd Königsbergben Landrat az Oberpräsidiumnál és az 1897-ben született Ruth leánya most is otthon van Danzigban.

Első neje 1905-ben elhalálozván, 1908. április 29-én, mint danzigi hadtestparancsnok nőül vette gróf Osten leányát, Leonie-t, aki mostoha-leányával Danzigban várja a háború lezajlását.

IX. Mackensen temesvári élete.

Ime dióhéjban feljegyeztem azt, amit Mackensenről mint emberről, mint katonáról és mint kiváltságos egyéniségről tudnunk kell, hogy egész nagyságában értékelhessük.

Ezekután senki előtt és legkevésbé Mackensen előtt nem tűnhetik fel banálisnak, ha elfogadva az isteni gondviselés rendelkezésebe vetett szilárd hitét és ha mi is a sikert a Mindenhatótól várva és minden jóért az Istent dicsérve, mégis meggyőződéssel hangoztatjuk, hogy

a világra szóló fényes hadi tetteket első sorban az ő kiváló erényeinek, tudásának, szívós akaraterejének és szigorú kötelességérzetének, szóval az ő kimagasló rendkívüli egyéniségének köszönjük.

A szigorú kötelességérzet, vasszorgalom, a german őserő, jellem-szilárdság, lovagiasság, nyíltszívűség mintaképeinek ismertük ezt a nagyműveltségű, mély tudású férfiút, aki 67 éves kora dacára most is egészségtől duzzadó fiatalos egyenes tartásával, nyugodt és mégis határozott fellépésével, őszbegyült göndör haja és erős szemöldöke által markirozott érdekes fejével hódolatra és tiszteletre késztetett és

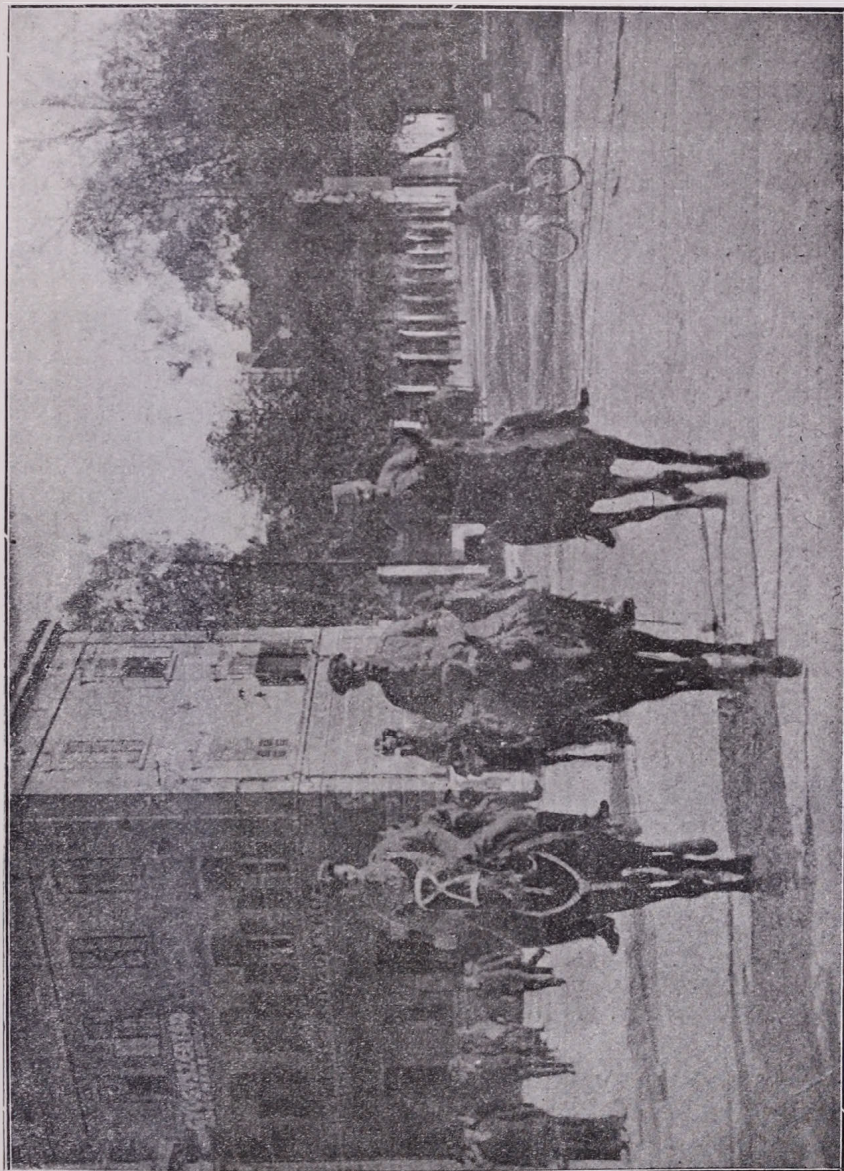
Mackensen a Joanovich kormánybiztos nejével a Ferencz József uton.

akihez mindenki, aki mélyen fekvő fürkésző és átható kék szemeibe, az okosság, a szívjóság és emberszeretet e fénylő tükrébe csak egyszer bepillantott, melegséggel és szeretettel vonzódott.

Temesvárott megérkezése napjától kezdve figyelme és érdeklő-

dése mindenre kiterjedt, ami előtte új, szokatlan vagy tanulságos volt és mindent német alapossággal kívánt megismerni.

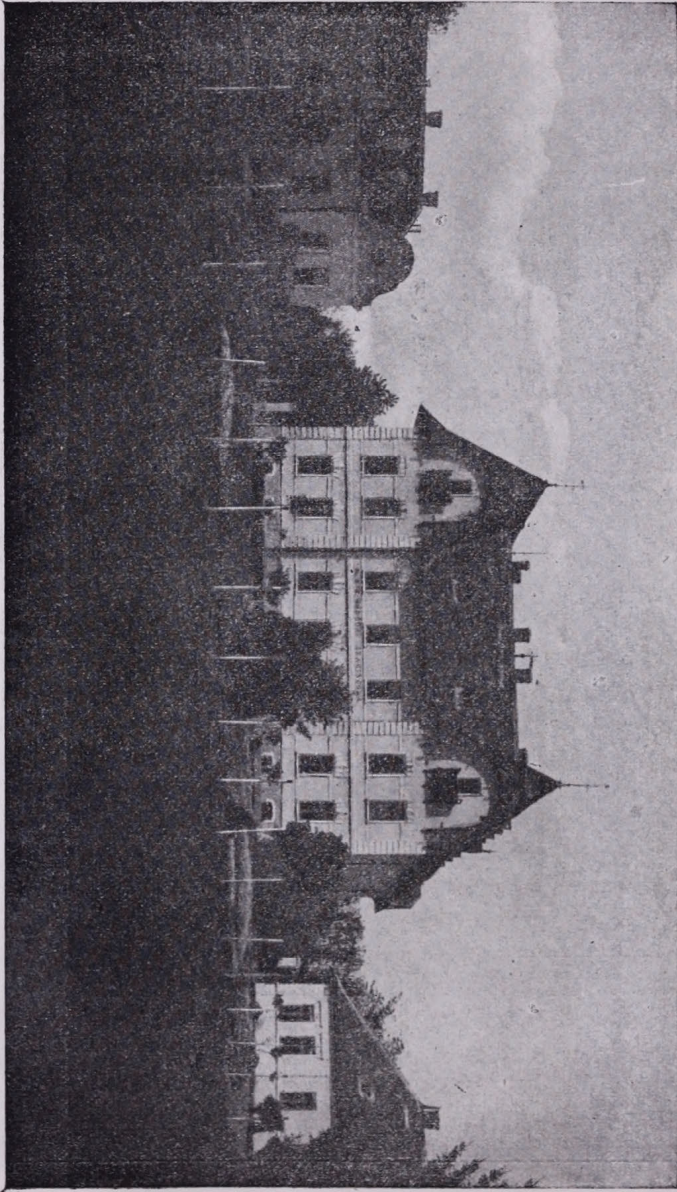

Mackensen sétalovaglása Krahmer őrnagy és Jékey tábornok kíséretében.

Első tisztelgő látogatásomkor, érkezése utáni napon íróasztalán találtam már Temesvár legújabb térképét, melyen a várterületek fölött tervezett új város képét tanulmányozta; egy kis kerek asztalon pedig

Temes vármegye és Temesvárszab. kir. város monografiája, a „Magyarország vármegyei és városai“ vállalatnak négy ujnyi vastag kiadványa

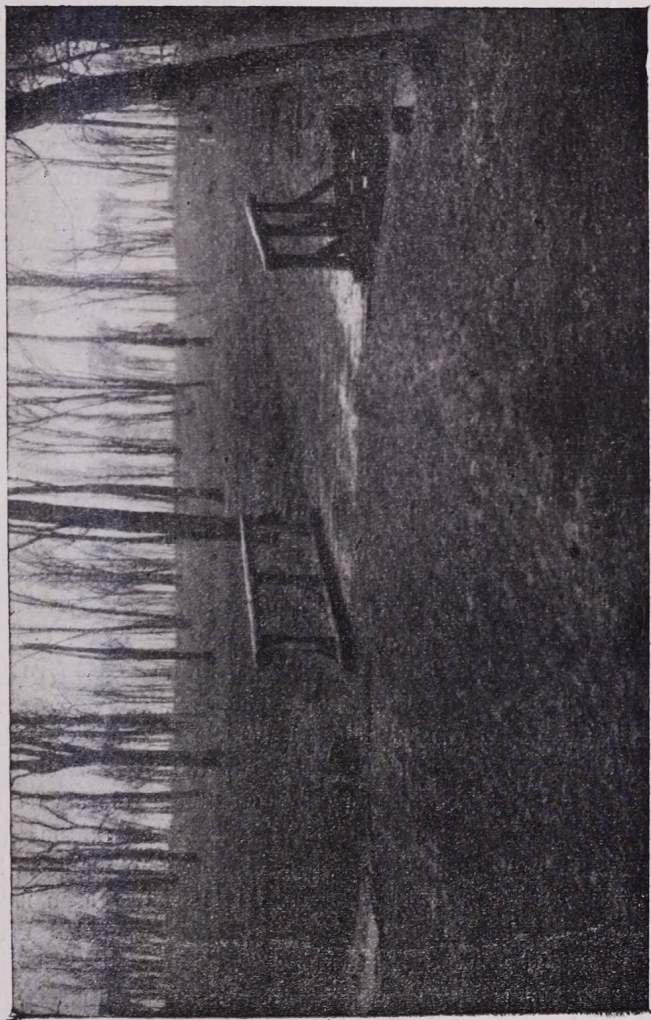
Vadászerdei szakiskola. Mackensen kedvenc kirándulóhelye

feküdt, melynek rajzai és képei alapján rögtön felismerte a megye és a város multjának történeti jelentőségét és rövid előadásomból érdek-

lődése még fokoztatván, óhaját fejezte ki arra nézve, hogy a mű szövegét is megismerhesse. Másnap elküldöttem a Barát Armin kir. tanácsos által „Die kön. Freistadt Temesvár“ címem írt kisebb német nyelvű monografiát, mely több héten át volt nála és melynek alapján a Frigyes főherceg látogatása alkalmából a városház termében kiállított térképekhez és okmányokhoz már helyi ismerettel tett megjegyzéseket.

Vadászerdei részlet, Mackensen kedvenc lovagló helye.

A várost sokszor és minden irányban megtekintette; gyalogsétáit ebéd után 2—3 óra közt tette meg, reggelenként pedig 9 óra előtt kilovagolt kedvenc fehér lován segédtsíztjével, Krahmer őrnagygyal.

és két halálfejes kucsmájú husszárral. Lakásáról a Jenő herceg térnek a katonatiszti kaszinó előtti részén ellovagolva, a fák alatt sétáló városi urak reggeli üdvözlését szívélyesen fogadta, gyakran barátságos szót váltva a polgármesterrel. Rendszeren a gyakorlótér felé és a Vadászerdőbe és onnan fél 11 óra tájban vissza a Gyárvároson át lovagolt. Ismerve lovaglási szenvedélyét, Hess Rezső katonai parancsnok felkérésére Jékey Alajos lovas generális a Vadászerdőben Török Sándor m. kir. főerdőtanácsos hozzájárulásával ugrató akadályokat készíttetett, melyeket a fővezér fiatalos bravurral átugratott, kedélyesen oda szólva Jékeynek, hogy nem lesz többé alkalmá még egy tábornagyot ugratáshoz vinni. A vadászerdei erdőőri szakiskola rendkívül érdekelte és egy ízben egész délutánt töltött a termekben és apróra megmagyaráztatta a gyakorlati oktatást és ennek berendezéseit. A mintaszerű intézet annyira megnyerte tetszését, hogy Frigyes főhercegnek is, aki csak 3 órát töltött itt, elsősorban ennek bemutatásával kedveskedett. E végből előző napon felkereste a polgármestert és vele részletesen megbeszélte a fogadtatás, a reggeli, a kocsizás és a városházi látogatás programját és délután Krahmer őrnagyot felkérte, hogy a polgármesterrel gépkocsiján — órával a kézben — tegye meg a próbakörutát. Ez a lelkiismeretes pontosság és figyelem szintén Mackensenre vall.

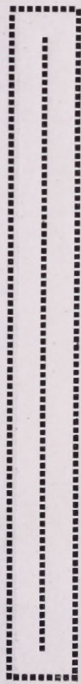
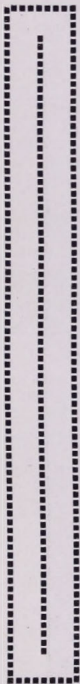
Napi teendőit órapontossággal végezte. Iróasztalánál dolgozott kora reggeltől $\frac{1}{2}$ 9 óráig, 11-től 1 óráig, amikor lakásából, az átellenes színházi épülettel összeépült Koronaherceg-szálloda vigadótermében berendezett tiszti étkezdébe indult ebédhez, s az ezt követő séta után délután 3 órától este 8 óráig ismét dolgozott. A tiszti étkezdében elköltött vacsora és tisztjeivel való társalgás után hazament. Csapatainak felvonulását és később támadásait részint különvonaton rendszerint éjjel, részint gépkocsin tett utazásai közben szemlélte meg.

Ha itthon volt, vasárnaponként díszbe öltözötten az evangélikus templomba ment, amelyben a német tábori lelkészek istentiszteletet tartottak a katonáknak. A katonaság a templom előtt várt rá, s ő „Guten Morgen Kameraden“ szavakkal üdvözölve katonáit, ezek: „Guten Morgen Excellenz“-el feleltek. A templomban a katonák mindegyike kis imádságos könyvből énekelt és Mackensen maga is a lakásából magával hozott kis énekes könyvét zsebéből kivéve, a gyülekezettel együtt énekelt. A szentbeszédet áhitattal és figyelemmel hallgatta és a neki tetsző részeket fejbőlintással kísérte. Annak bizonyosságára, hogy a templomba nem fitogtatásból vagy pusztán példaadás kedvéért járt, hanem az istentiszteleten és szentbeszédén valóban vallásos érzülettel és áhitattal vett részt, említést érdemel az evangélikus egyház lelkészének közlése, mely szerint a város lakói

közül is számosan eljövén a templomba, többen a szentbeszéd közben léptek be, ami nem mehetett zaj nélkül; ez a fővezért láthatólag bántotta, s azért később az istentisztelet megkezdése után a templomajtót bezáratta, hogy az áhitatot mi sem zavarja.

Egyébként is azt tapasztaltuk, hogy az egész német katonaság mély vallásos lelkiületű és istenhívő és ezt nemcsak a templomban, hanem amint ezt a főhadiszállás eltávozása után az itt maradt német kórházi személyzet által rendezett karácsonyfa-ünnepélyek, valamint a II. Vilmos császár születésnapján szabad ég alatt tartott ünnepély

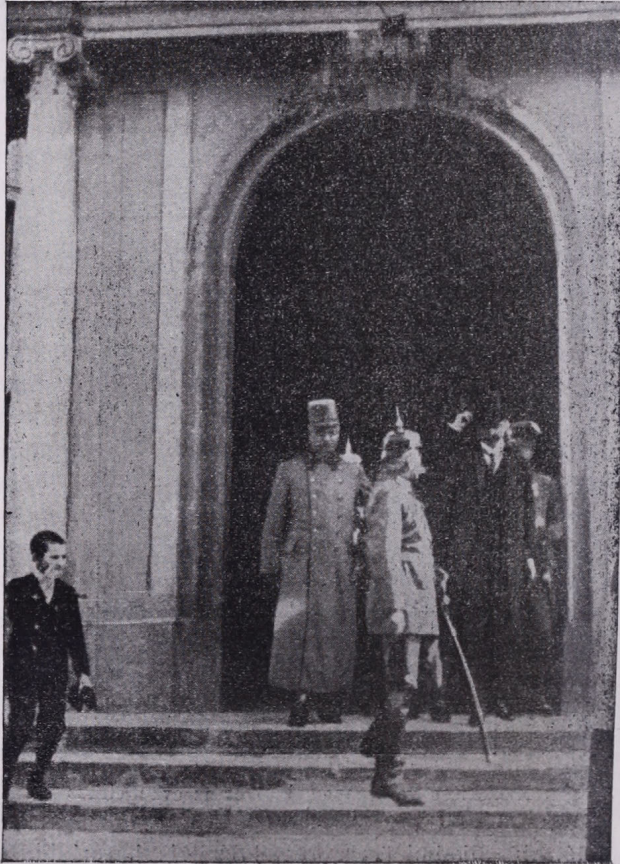

Mackensen vasárnapon kijövet az evangélikus templomból.

alkalmából láttuk, alkalmi összejöveteleknél is harmónikusan előadott számos egyházi és hazafiás énekek szövegének könyv nélküli előadásával tanúsították.

A gyermekeket rendkívülien szereti Mackensen és ezt szemének oly jóságos tekintetével és oly kedves mosolylyal juttatja kifejezésre, hogy a temesvári gyerekek ezt első perctől kezdve megéreztek és confidens bizalmassággal közeledtek „Mackensen-bácsi“-hoz. Lakásából kijöve, a lépcsőn mindig ott találta a házbeli gyerekeket szalutálva vagy éljenezve; az utcán lestek reá a kis diákok és emlékkönyvükbe

vagy Mackensen-képre kérték és kapták autogrammját. Több gyereket névről ismert és előre tudta, hol fog azokkal találkozni. A vadászerdőbe vezető út mentén minden nap egy kis szőke fiú az ablakból kiáltotta feléje az „Éljen“-t, s ezt annyira megszokta, hogy mikor egy nap nem volt a gyerek az ablaknál, beszólt a lakásba, hogy nem-e beteg a fiú. Elutazása napján a főispánétól kérte annak az apró szép gyermeknek

A róm. kath. székesegyházból kijövet, 1915. október 4-én
Ferenc József császár és király születésnapján.

a címét megtudakolni, aki szürke ruhába öltözött anyjával rendszerint megéljenezte az utcán; búcsúzóul emléket kívánt neki adni, de nem sikerült kilétét megtudni.

Két emlékezetes évfordulót ért meg városunkban és ezekről meghatottsággal emlékezett meg környezete előtt; az egyik volt édes

anyjának 90-ik születésnapja és a másik vaskereszttel való legelső kitüntetésének 45-ik évfordulója. Temesvári tartózkodása alatt is két kitün-

Mackensen a Losoncy téren Hess altábornagy
és Joanovich kormánybiztos közt.

tetés érte; II. Vilmos császár kinevezte merseburgi kanonokká, Ferenc József királyunk pedig a Szent Istvánrend nagy keresztjét adományozta neki.

X. Temesvár város hódolata.

Temesvár szab. kir. város törvényhatósági bizottsága felhasználta az első alkalmat, amikor a főhadiszállásról szabad volt a nyilvánosság előtt nyilatkozni, hogy a nagy hadvezér iránt hódolatát és tiszteletét kifejezze. Midőn ugyanis a polgármester Frigyes főhercegnek városunkban való tartózkodásáról az 1915. évi október hó 25-én tartott közgyűléshez jelentést tett, megemlékezett arról a férfúrról, akinek a főherceg temesvári látogatása első sorban szólt, Mackensen Ágost németbirodalmi tábornagról, hatalmas és dicső szövetségesünknek

óroszverő nagy hadvezéréről, akit városunk mélységes tisztelettel és büszkességgel vendégül tisztel falai között és aki a városunk iránt tanusított megtisztelő érdeklődésével, lekötelező előzékenységével és mindenki irányában nyájas, szívélyes modorával a nagyságának szóló mélységes tisztelet határain túlmenő, közvetlen általános ragaszkodást váltott ki városunk közönségéből.

A törvényhatósági bizottság a polgármesteri jelentést általános helyesléssel fogadva, egyhangu lelkesedéssel kimondotta, hogy a jelentésnek ez a része a tábornagy urnak kivonatilag és német fordításban is átirattal megküldessék. A határozat végrehajtásával a polgármester bízott meg.

A nyert megbízásnak Geml József kir. tanácsos, polgármester olyképen felelt meg, hogy a jegyzőkönyv magyar és német szövegű kivonatát átirat kíséretében személyesen adta át. A calligrafice csinosan kiállított átirathoz a városnak 1781. évből származó nagy színes címeres pecsétje lett hozzáfűzve. Ő kegyelmessége láthatólag kellemesen érintve vette át a város közönségének üdvözlétét, felkérte a polgármestert, hogy ezért köszönetét tolmácsolja, kijelentette, hogy maga is jólesően érzi azoknak az érzelmeknek melegét, melylyel a temesvári polgárság őt elhalmozza és az átvett okmányt kellemes temesvári emlékként fogja megőrizni.

Az átirat magyar nyelvű szövege a következő:

Nagyméltóságú Mackensen Ágost urnak; királyi porosz tábornagy à la suite az I. sz. testőrhuszárezredben, a császár és király Ő Felségének tábornok-hadsegédje és főparancsnok; a III. Frigyes Vilmos porosz király nevű 10. sz. cs. és kir. huszárezrednek ezredes tulajdonosa; lovagja a Fekete Sas magas rendnek és a Pour le Mérite rendnek a tölgygallyal, a magyar királyi Szent Istvánrend nagy keresztje és tulajdonosa az I. oszt. vaskeresztnek.

Kegyelmes Uram!

Temesvár szabad királyi város törvényhatósági bizottsága a folyó hó 25-én tartott közgyűlésében nagy lelkesedéssel adott kifejezést Nagyméltóságod városunkban való tartózkodása fölötti tiszteletteljes és őszinte örömének és elhatározta, hogy az erről hozott határozat Excellentiádnak kivonatilag előterjesztessék.

Midőn szerencsém van a hivatkozott kivonatot Nagyméltóságodnak csatoltan bemutatni, kérem, hogy a mélyen érzett hódolat ezen spontán megnyilatkozását az itt töltött idejéről megemlékezésékként azzal a tiszteletteljes kijelentéssel fogadni kegyeskedjék, hogy Temesvár szabad királyi város közönsége Excellentiádnak kiváló hadvezéri és emberi tulajdonait és a hőn szeretett hazánk körül szerzett hervadha-

atlan érdemeit a világtörténeti események méltatása alkalmából hálá-
san meg fogja örökíteni.

Kérem Excellenciát, hogy városunkat jó emlékében megtartani
kegyeskedjék.

Legmélyebb tisztelettel

Temesvárott, 1915. évi október 25-én.

Geml József,
kir. tanácsos, polgármester.

Ezután már csak négy napig volt szerencsénk a hadvezérhez;
október 29-én délben búcsulátogatásokat tett azzal a kijelentéssel,
hogy másnap este távozik a városból; valójában azonban már aznap
este, csendben, titokban elutazott, kerülve a látogatások viszonzását
és a tüntetést.

Mackensennek ezt a megtisztelő búcsulátogatását sohasem felej-
tem el, mert mélyen meghatott a kegyelmes úrnak végtelenül kedves
szeretetreméltósága, mellyel megköszönte a város vendégszeretetét és
újból ismételte a városunk közállapotairól és fejlődési képességéről,
valamint temesvári tartózkodásáról többször tett elismerő nyilatkozatait.

XI. Érdeklődés a magyarországi fajrokonok iránt.

És mégis fájoan érintett az a körülmény, hogy a távozás közben,
az ajtónál hozzám intézett kérdéséből azt kellett megtudnom, hogy
hazafiatlan besúgók ebben a komoly órában, midőn az Ausztriához és
Németországhoz való politikai és gazdasági viszonyainknak a háború
utáni rendezésénél olyannyira szükségünk van szövetségeseinknek rokon-
szenves megértésére és ezernyi honfivérrel tanusított hűségünk és ráter-
mettségünk elismerésére, éppen a hatalmas német császár legbizalmasabb
emberének nem átalottak olyan rágalmat fülébe sügni, mintha hazánk-
ban a németiség üldözött és elnyomott népfaj lenne, melynek felszaba-
dításaért kellene küzdeni.

Mert csak ilyen hazaáruló szándékkal figyelmeztethették Macken-
sen Ágost német tábornagyot arra a dalra, melyben az 1848/49-iki
szabadságharc leveretése után elnyomott magyar bűbánatában neki
eresztette az akkori elnyomó német, cseh, lengyel morva és minden
más osztráknak, akiket „német“ gyűjtőnév alá foglalt, azt a kesergést,
hogy „Mégis huncut a német“.

A kegyelmes úr ugyanis visszaemlékezve arra, hogy első tisztelgő
látogatásom alkalmával a németeknek a XVIII-ik században Magyar-
országba való telepítéséről beszélve, megjegyeztem, hogy az én őseim
is Trierből valók, német eredetemre való hivatkozással azt kérdezte

tőlem, hogy hát csakugyan huncutoknak tartja-e a magyar a németet, bármit művel is?

A kérdésre azzal a nyíltsággal, melyet a jóleső bizalom nekem megengedett, azt válaszoltam, hogy ha csakugyan igaz az, amit neki referáltak, hogy magyar bakák ezt a dalt a német katonák hallatára énekelték, akkor ezek nagyon öreg népfölkelők lehettek, mert az ifjabb generáció már nem is ismeri a dalt és hozzátettem, hogy annak a dalnak az éle soha sem irányult a németiség ellen, ami kitűnik magából a szövegből: „Minek bántja a magyart, hisz az neki jót akart“, — már pedig a németek nekünk soha sem vétettek.

Lát szőlag megnyugodva, a tábornagy ugyanazzal a nyíltszívűséggel még azt is kérdezte, hogy miért vannak a németek Magyarországon annyira elnyomva? és miért vannak az országban román és szerb nyelvű iskolák és miért nincsenek német iskolák is?

A búcsúzás pillanatában csak röviden azt válaszolhattam, hogy a német nyelvű iskolák felállításának törvényeink époly kevésé állják útját, mint a szerb vagy román iskoláknak, amint hogy van is számos német nyelvű elemi iskola az országban; de mivel Magyarország egységes nemzeti állam, melyben a hivatalos nyelv a magyar, ennél fogva más nyelvű közép- vagy főiskolákat az állam márcsak azért sem állíthat fel, mert ennek úgysem vehetné hasznát az, aki hazánkban közpályára akar lépni, azt pedig egyik állam sem teszi, hogy a külföld számára nevelje honpolgárait. A román és szerb iskolákat is nem az állam, hanem vagy az illető községek vagy hitfelekezeteik tartják fenn s ugyanez áll a németekre nézve is, amennyiben a túlnyomóan németek által lakott községekben is vagy a község, vagy az ott létező hitközség maga tartja fenn a német nyelvű elemi iskoláját.

De itt vannak az erdélyi szászok, akik nemcsak elemi iskolákat, hanem számos közép- és szakiskolát, sőt hittani főiskolát is tartanak fenn német nyelvű oktatással. Annak, hogy az ország más vidékén miért nincsenek német nyelvű középiskolák, egyrészt az a magyarázata, hogy másutt nem laknak a németek oly tömören együtt, mint az erdélyi szászok, hanem az egész országban elszórtan, a törvényhatóságokban, a járásokban, sőt számos községekben is más nemzeti-ségeikkel elvegyülve élnek, s ebből kifolyólag nem koncentrálhatnak erejüket egy helyre, de a másik és a főoka a német középiskolák hiányának az, hogy németeink, kiváltképen pedig a délvidéki németek, akik az ország 2 milliónyi németeinek több mint egy harmadát teszik ki, a legjobb honfiaink, akik nem érzik a német nyelvű magasabb iskolák szükségét, mert hazánkban nemcsak a német földmívelő parasztok, derék svábjaink érzik jól magukat, hanem azok is, akik magasabb

életpályára törekszenek, amennyiben ezek is itt az országban keresik és itt meg is találják jövőjüket és boldogulásukat. Ezek a magyar közép-esetleg főiskolát elvégezve, testestől lelkestől magyarokká válnak, habár emellett a minden középiskolában elrendelt német nyelvi és irodalmi oktatás által a német nyelvet nemcsak megőrzik, hanem abban fejlődhetnek is.

Ha végig tekinthetne a kegyelmes úr az ország közhivatalnokai, egyházi férfiai, a szabad foglalkozást űző ügyvédek, orvosok, a kereskedelem, ipar- és forgalomban alkalmazottak névlajstromain, meggyőződhetnék arról, hogy a német nevükről is felismerhető közép-osztálybeli németeink igenis boldogulnak az országban és számosan a legmagasabb polcra jutnak.

A tábornagy úr ezt is figyelemmel, de észrevétel nélkül hallgatta meg, úgy hogy nem vagyok tisztában azzal, vajon megnyugtatták-e szavaim, vagy esetleg hazai németeink állítólagos elnyomatásáról egyebeket is hallott-e, melyeket azonban a távozás idejében már nem hozott elő. Pedig végtelenül fájna, ha a német nemzet leghívebb fiában kétely maradt volna afelől, hogy a hazánkban lakó németek egyenjogú polgárai-e az országnak?

XII. A németek letelepedése Magyarországon.

Ezért és mivel valószínűnek tartom, hogy a városunkban megfordult többi 2440 német katonatiszt és az 5000-et meghaladó legénység sem maradt érintetlen a tendentiosus hamis besúgásoktól, legyen szabad nekem, aki annyira német eredetű vagyok, hogy az 1870-es évek elején, a legmagyarabb kegyes tanítórend temesvári főgymnáziumának két alsó osztályában még kizárólag német nyelven tanultam és vizsgáztam, mert nem tudtam magyarul, legyen szabad még azt elmondani, amit aggodalmamban, szerencsés véletlen találkozás folytán, Budapestről hazajövet, a velem utazó von Jarovicz német birodalmi tábornoknak előadtam, aki megígérte, hogy a kegyelmes úrral pótlólag közölni fogja.

Nem politizáltam és nem is vizsgáltam a kérdést sem politikai, sem nemzetiségi szempontból, amint hogy hazánkban — Istennek hála — német nemzetiségi kérdés nem is létezik, hanem tisztán azt bizonyígtattam, úgy ahogy azt mint érdekelt fél érzem, hogy a németajkú magyar állampolgároknak elnyomatásáról szó sem lehet, azoknak semmi panaszra sincs okuk.

Elsősorban a történelem alapján ismertettem a magyarországi németek eredetét. Az ezeréves Magyarországra először a XII-ik század elején jöttek be a németek, akiket II. Géza király a keleti

határ védelmére és a föld kultiválása céljából hívott be a közép Rajna és Mosel vidékéről és akik tömegesen egy helyen Erdély déli részében, telepedtek le. Ezek pedig a most is eredeti nyelvöket és nemzeti-ségöket élő erdélyi szászok, akik a II. Endre által 1224-ben adott szabadságlevelük alapján az akkori nagyszzebeni tartományban teljesen autonom politikai jogokat is gyakoroltak a szász egyetemmel és a kerületi szász gróffal az élén, akit maguk választottak. Ezek a szászok a XVI. században mind az evangélikus vallásra tértek át és 1552-ben önálló egyházat alkottak és önmegadóztatásukból nemzeti vagyont gyűjtve, a már 1334. óta minden faluban felállított iskoláikat és templomaikat maguk tartották és tartják fenn. Az idők folyamán ők is szenvedtek a politikai hullámverésektől, sőt a szabadságharc után, az osztrák abszolutizmus 1850-ben meg is szüntette autonómiájukat, de a magyar alkotmány visszaállítása után, az Unióról szóló 1868. évi 43. t-cikkkel a magyar törvényhozás visszaadta régi szabadságukat, fenntartotta területi egységeket és elismerte evangélikus országos egyházuk autonómiáját. Az egyházi és iskolai célokra szánt vagyonuknak a kormány felügyelete alatt való kezelésére a szász egyetem is megmaradt érvényében, de természetesen önálló politikai és bíraskodási jogok nélkül. Az erdélyi szászok német elemi iskoláikon kívül 5 főgymnáziumot, 2 algymnáziumot, egy fő- és egy alreáliskolát, több polgári iskolát, egy tanítóképző intézetet és egy hittani főiskolát tartanak fenn sajátjukból. Ha tehát ezek a németek szabadon megőrizhetik régi nyelvöket, régi szokásaikat, fejleszthetik német irodalmukat és teljesen autonóm joggal kezelik egyházukat, vagyis ha látjuk, hogy oly kiváltságokat élveznek, mint egyik nemzetiség sem bármely más államban, akkor ezek elnyomtatásáról valóban nem lehet szó.

Magyarország többi részeiben csak sokkal később, a XVIII. század elején telepedtek le német családok és pedig egészen más viszonyok között. Az előző század végén ugyanis és részben a XVIII. század elején is Németország nagy részét a 7 választó fejedelem birta, akik egymás közt meghasonolva és egymást folyton nyugtalanítva, a habsburgi császároknak a franciákkal vívott háborúiban részben a császárhoz, részben a franciákhoz csatlakozva, vagy vallásukat változtatva, és a változtatást alattvalóikra is kényszerítve, tartományait állandó pusztulásnak vagy vallási villongásoknak tették ki, miáltal a 30éves háború alatt amúgyis elszegényedett népben oly elkeseredést keltettek, hogy sokan már akkor kivándoroltak Amerikába, Oroszországba és Magyarországnak a török uralomtól már felszabadított részeibe. A hannoveri herceg 1714-ben az angol trónra jutva és Ágost szász fejedelem lengyel királylává választatván, nem törődtek örökös tartományaikkal, s a jelentékenyebbek közül csupán a brandenburgi

választó fejedelem maradt meg német uralkodónak és mint I. Frigyes a porosz királyi címet véve fel, a német protestánsoknak vezetője lett, s miután fia, I. Frigyes Vilmos 1720-ban Előpomerániát visszakapta a svédektől, ott rend uralkodott.

Ebbe az időbe esett a törököknek Magyarországból való teljes kiűzése végett a végső küzdelem, melyet VI. Károly császár (mint magyar király III. Károly) hadseregei a XVII. század végén és utoljára Temesvár elfoglalásával 1716-ban Savoyai Jenő herceg fővezérlete alatt dicsőségesen végrehajtottak. A törökök kivonulása után néptelen és uratlan maradt a föld és amelynek tulajdonjogát a másfél évszázad előtt elmenekült magyar földbirtokos család nem volt képes okmányilag igazolni, azt a hódító császár nevében részben érdemek jutalmazásául a győztes hadvezéreknek és az itt visszamaradt katonáknak, részben pedig a föld megmunkálására betelepített jövevényeknek engedték át.

Igy történt, és most már csak az előttem közelebbről ismert Délvidékről beszéllek, hogy gróf Mercy Florimund, a déli vidéknek a zsíros termőföldekben gazdag Bánátnak katonai kormányzója, aki elzászi származású volt, Bécsben kérte, hogy az elnéptelenedett vidéket Európa minden nemzetiségével, első sorban pedig a félig elveszett vagy elpusztított német tartományok alattvalóival, tehát Lotharingiából, Elzászból, a Rheinpfalzból és a Champagneból népesítsék be.

Császári pátenssel ki lett hirdetve, hogy minden letelepedő család ingyen földet, mely 50 holdnyi is lehet és 10 év alatt lefizetendő olcsó vételáron igavonó marhát, lovat, tehenet és tehermentességet kapnak. Erre nemcsak az említett országokból, hanem egész Dél- és Nyugat-Németországból, Hessen, Nassau, Westfalia, Luxemburg, Baden-Württemberg, Tirol, Sztiria és Szilézia tartományokból, a Schwarzwaldból seregestől jelentkeztek a kivándorlók és Bécsen át a Dunán óriási hajókkal jöttek az országba. Temesváron is több német tartományból verődtek össze és ennek megörökítése végett a Losoncytéren levő (most Bristol) szállodát „Zu den sieben Kurfürsten“ cégérrel látták el. De a VI. Károly uralkodása alatt álló olaszok, továbbá franciák és spanyolok is ide gravitáltak. Akik útközben a Duna mentén Pécs, Mohács és Bellye földjein nem telepedtek le, vagy Jenő hercegnek Buda mellett és a Baranyában levő birtokain nem nyertek földeket, azok mind a Bánátba jöttek, ahol tényleg megkapták az ígért földet. A magukkal hozott vagy később behívott iparosok is kaptak privilegiumokat.

A külföldi németek első telepítése 1718—1724. években történt; a jövevények között — amint ez minden kivándorlásnál általános jelenség — a legtöbben teljesen vagyontalanok voltak, úgy, hogy már

Bécsben útiköltséggel és ételmezőssel kellett őket ellátni (gróf Mercy egy levele szerint „meistens Bettler“). A földművelést kezdetben nem értették; úgy hogy a kormányzó a kerületi tisztartóknak megparancsolta: „dass die Unterthanen zur Besorgung des Ackerbaues angehalten und angeeifert, auch ihnen hierzu die gehörige Einleitung gegeben werden“. A második bevándorlás 1724—1727-ben még tömegesebb volt, mert akkor már az ittlévő telepések közül többeket visszaküldtek „zur Hereinbringung ihrer im Römischen Reich seierenden Freunde“, de ezek közt is sok volt a szerencsét próbáló, vagyon-talan nép.

A telepítés azonban nem mindenütt új községek építésével, hanem meglévő községek kiterjesztésével történt és az új községek sem kerültek egymás mellé, hanem meglévő szerb és román községekkel váltakozva, elszórtan voltak elhelyezve.

Ezek a Bánátba jött telepések, akik uratlanná vált magyar földet kaptak a császártól, voltak Magyarországnak első szabad parasztjai, amennyiben ingyen szabad földet kaptak; nem volt földes uruk, akinek úri jogait kellett volna tűrniök; nem voltak jobbágyi és robot kötelességeik, szóval jobb sorsba jutottak mint a milyenben régi otthonukban voltak és amilyenben a magyar jobbágyok részesültek.

És ezt a sorsot ősrégi, most már több mint ezer éves magyar földön találták meg, mert igaz ugyan, hogy a földet akkoriban császári hadak, melyekben csak Pálffy magyarjai harcoltak, szereztek vissza a törököktől, az is igaz, hogy a Bánátot akkor Bécsből kormányozták és abban osztrák mintára először katonai, majd polgári adminisztráció által rendelkeztek, de mivel a császár a Bánátot nem mint ellenséges országot hódította meg, hanem ezt az országrészt mint magyar király szerezte vissza a török hódoltság alól, ennél fogva a Bánát mindig Magyarországhoz tartozónak volt tekintendő és Mária Terézia császárné és királyné 1778-ban tényleg vissza is csatolta.

XIII. Az új hazában.

Nyilvánvaló tehát, hogy a XVIII-ik században bevándorolt németek főleg otthoni súlyos és türhetlen viszonyaikból való szabadulás kedvéért jöttek közénk; szebb jövőt kerestek és találtak; itt az országban tehát új hazát nyertek, melynek védelme alatt szabadon élhettek és fejlődhettek, vallásukat szabadon gyakorolhatták és nemzeti nyelvöket zavartalanul használhatták templomaikban és iskoláikban is, sőt épen a Bánátban a középiskolákban is, a latin mellett a német nyelv volt a tanítási nyelv és az maradt még másfél évszázadon át.

Ugy a bevándorolt német családok, mint a következő nemzedékeik megelégedett, szorgalmas, törekvő és kötelességű polgárai lettek ez országnak; a földművelő nép közt, mely a legkülönbébb tájszólású német országokból verődött össze, a babyloni össze-visszaság helyett egy sajátságos egységes sváb nyelv alakult ki, melyet a velük együtt lakó más nemzetiségűek, sőt a szomszédos francia nyelvű telepesek közt is annyira terjesztettek, hogy ezek is hozzájuk assimilálódtak. Ma már a hajdani francia nevű és nyelvű községek tiszta sváb községek, a magyarok is csakhamar megkedvelték és megbecsülték őket és köztük is inkább sváb, mint magyar lett az érintkezési nyelv.

Nyelvök szabad gyakorlatát a nemzetiségek egyenjoguságáról szóló 1868: évi XLIV. t.-cikk biztosítja, mely szerint azon községekben városokban és megyékben, melyekben a németek nagyobb számban vannak és a képviselőtestülettagjainak egy ötödrésze ezt kívánja, a gyűlési jegyzőkönyveket német nyelven is kell vezetni. A gyűlésekben és a saját községi bírósága előtt mindenki saját nyelvén szólhat és a község tisztviselői az érintkezésben is ezt a nyelvet kötelesek használni; egyházközségek iskoláikban a német oktatás nyelvét használhatják; a hatóságokhoz német nyelvű beadványt nyújthatnak be; jogosítva vannak akár községi, akár egyházi, vagy magánúton saját erejükből német nyelvű alsó- és középiskolát felállítani, melyek az állam intézeteivel egyenjogúak; a közigazgatási és bírói hivatalokban a német vidékeken az ezen nyelvben jártas személyek alkalmazandók.

XIV. A németek állítólagos elnyomatásának cáfolata.

Ezek után még csupán a németek nemzetiségének sokszor hangoztatott állítólagos elnyomatására nézve kívánok ugyancsak a délvidéki u. n. bánati viszonyok ismerete alapján nyilatkozni.

Minden elfogulatlan szemlélő megállapíthatja azt a tényt, hogy a délvidéki német paraszt két évszázad óta német maradt, még oly községekben is, melyekben kisebbségben volt. Az a körülmény, hogy újabban a német tannyelvű elemi iskolákban a hétnek bizonyos óráiban a magyar írás- és olvasásban való tanítás is kötelezően van előírva, csak nem vezethet a német nemzetiség elnyomatására? mert az a német paraszt, aki az elemi iskola elvégzése után falujában, övéi közt marad, hacsak önszántából nem akarja a magyar nyelvet tovább művelni, akár el is felejtheti magyar nyelvtudását, mert továbbra nincs is alkalma magyarul beszélni. De már annak a parasztfiúnak, aki akár csak iparosnak készül, vagy annak a parasztleánynak, a ki városba megy

cselédnek, az a kevés magyar nyelvismeret, melyet hazulról magával visz, csak előnyére válik az életben.

Azok a németek pedig, akik magasabb életpályára törekcszenek és itt az országban akarnak érvényesülni, a magyar tannyelvű közép-, szak- és főiskolákban nemcsak megőrizhetik anyanyelvüket hanem a német nyelvben és irodalomban tovább is képezhetik magukat, amint a magyar anyanyelvű tanulóink is az összes felsőbb iskolákban a német nyelvet és irodalmat kötelező tantárgyakként hallgatják és a német nyelvet elsajátítani kötelesek, mert hiszen Magyarországon a nemzetközi érintkezésben — ellentétben a kelettel — nem a francia, hanem a német nyelv dominál mint világnyelv, amelyet tehát minden művelt embernek ismernie kell.

Nálunk tehát a nemzetiségek elnyomatásának nyoma sincsen. Minden nemzetiség szabadon használhatja anyanyelvét, kultiválhatja irodalmát, sőt kiváltképen a német nyelv és kultura itt a Délvidéken oly elismerésben részesül, mint talán semmiféle más országban, valamint az állampolgárok egyenjogúsága és szabadsága is talán sehol sem érvényesül oly eklatáns módon, mind ezen déli vidéken.

Ezt az egyenjogúságot és szabadságot németeink teljes mértékben élvezik és senkinek sem jut eszébe őket ebben korlátozni vagy megátoltni. Erről meggyőzhet egy futólagos látogatás délvidéki sváb falunk bármelyikében. De a látogató azt is tapasztalná, hogy szorgalmas, vallásos, megelégedett és jómódu német parasztjaink mily önértetesek és szabadságuk tudatában mennyire függetlenül élnek a községben önkormányzati jogaikkal; és azt is hallaná tőlük, hogy milyen lelkes hívei az egységes magyar állameszmének és milyen lelkiismeretesen gyakorolják politikai jogaikat.

Erről az önértetes függetlenségökről és hazafiságukról tanubizonyyságot tesznek svábjaink az országgyűlési képviselőválasztások alkalmával, amikor mindenütt a magyar nemzeti állameszme hívei mellett foglalnak állást; sőt csak nemrégén, 1906-ban, midőn a szenvedélyes politikai hullámverés tetőpontra hágott, németeink számos választókerületben a konzervativebb áramlattal szemben a nemzeti függetlenségi párt tagjai javára billentették a mérleget. A sok közül egy jellemző példát említek. Egyik német választókerületben, s illetve ezen kerület választási székhelyén, a legnagyobb és legvagyonosabb torontáli községben, Zsombolyán az ott lakó és a nagyközség fejlődésében elsőrangú tényezőnek tekintendő gróf Csekonics Endre dúsdazdag magnásnak fiát, aki előzőleg képviselte a kerületet az országgyűlésen, az 1906-iki választáskor kibuktatták a svábok és helyébe a magyar ellenzék szélső árnyalatának, a függetlenségi pártnak egyik

hevesvérü tagját, Hódi Gyulát választották meg, amikor ezzel a sváb mottóval indultak nyíltan a választási harcba:

„Éljen Jula Hódi,
T'r Schegonitz is aus t'r módi“

és a másik variánszal:

„Éljen Hódi Jula,
Mit'm Schegonitz is' Hujja!“ (vége van).

Ezek a jelenségek megdönthetlen cáfolatai németeink állítólagos elégedetlenségének, mert ha nem azonosítanák magukat a magyar nemzettel, ha nem éreznék magukat teljesen otthonosaknak, vagyis ha tényleg volnának külön nemzetiségi törekvéseik, akkor azokból a kerületekből, melyekben abszolút többségben vannak, bizonyára olyan férfiakat igyekeznének a törvényhozó testületbe küldeni, akik az ő aspirációiknak szószólói.

Ugyanezt a jelenséget tapasztalhatja a hazánkat látogató a közép-osztálybeli németeinknél is és pedig nem csupán azoknál, akik közhivatali pályára lépven, a magyar államnyelvet, mint az alkalmazhatóság legelemibb föltételét tökéletesen elsajátították, hanem azon állampolgáraink ezreinél is, akik bármely más foglalkozásban, az ipar, kereskedelem és forgalom körében működven, csupán a német nyelvet bírják, mert ezek sem tapasztalhatják soha, hogy a német nyelvvel egyedül nem érvényesülhetnek, vagy hogy a magyarok részéről bárminő mellőzésben részesülnek; de természetes, hogy ezek azért érvényesülnek és boldogulnak hazánkban, mert habár teljesen szabadon megőrzik német nyelvüket és nemzetiségüket, minden egyébben azonban alkalmazkodnak a magyar törvényekhez és viszonyokhoz, elismerik a magyar nemzeti államélet szükségyszerűségét és hűséges polgárai ennek az országnak, mely őket szeretettel látja kebelén és amely létfenntartásuknak alapjait nyújtja nekik.

Tagadhatatlan, hogy azok előtt a németek előtt, akik nem tanulnak magyarul, számos életpálya, mint például az állami és törvényhatósági hivatalnoki, a bírói, ügyvédi vagy tanári hivatás elzárva marad épúgy mint a hazánkban élő közel 3 millió román ajkú, vagy közel 2 millió tót ajkú és magyarul nem tudó állampolgáraink előtt, s ebből a szempontból tényleg nincs meg a teljes egyenlőség; csak hogy ezeket az életpályákat nem a magyar állam zárja el előlük, hanem ők zárják ki magokat azokból.

Mert az discussió tárgyát sem képezheti, hogy valamely egységes államban a törvényhozás, a közigazgatás és törvénykezés hivatalos érintkezési nyelve csak egy lehet; minthogy pedig Magyarországnak 18,264.533 népessége között van anyanyelv szerint 9,944.627 (54·5) magyar, 2,948.146 (16·1%) román, 1,946.357 (10·7%) tót, 1,903.357

(10·4%) német, 464,270 (2·5%) ruthén, 461,516 (2·5%) szerb, 194,808 (1·1%) horvát és 401,412 (2·2%) egyéb anyanyelvű: ennél fogva minden egyéb közjogi és politikai okoktól eltekintve, csupán a gyakorlati élet követelményeit szem előtt tartva, kétségbevonhatlan, hogy Magyarországon a hivatalos érintkezési nyelv nem lehet más, mint az abszolút többségben levő magyaroknak a nyelve, és pedig most már annál is inkább, mert a más anyanyelvűek közül is 1,875,789 polgár bírja a magyar nyelvet, úgy hogy a népességnek 64·7% amúgyis tud magyarul.

És itt újból visszatérek arra a kérdésre, hogy miért nincsenek az erdélyi szász iskolákon kívül az ország más részében is német nyelvű középiskolák? Az egyszerű felelet az is lehetne, hogy azért nincsenek, mert német állampolgáraink, ha már magasabb életpályára törekcszenek és ha itt az országban akarnak kereső pályára lépni, akkor a sok más tananyag mellett csak inkább megtoldják azt még a magyar nyelvtannal is, vagyis inkább járnak magyar középiskolába, melynek elvégzése után magyar közhivatalba vagy magyar főiskolába is léphetnek, mint ha a német iskolába járva művelődhetnek ugyan, de nem nyerik meg azt a kvalifikációt, mellyel Magyarországon bármely életpályára léphetnek. És ezt kívántam Mackensen tábornagy úrnak jelezni akkor, midőn mondtam, hogy német állampolgáraink nem érzik szükségét német tannyelvű középiskoláknak.

De azt is mondtam, hogy a németek az ország más részében nem laknak olyan tömören együtt, mint az erdélyi szászok, s ezért nem koncentrálhatják erejüket egy helyre. Ezt megtoldottam azzal, hogy a németek különösen itt a Délvidéken teljesen összevegyülnek más nemzetiségűekkel, amennyiben a négy főbb nemzetiség vármegyénkint és járásonkint is majdnem egyenlő számarányban oszlik meg olyképen, hogy a nemzetiségi községek egymásközt váltakoznak, sőt a legtöbb községen belül is több nemzetiségű lakosság van együtt.

Állításaim beigazolására ismét csak a Délvidék nemzetiségi viszonyait tüntetem fel, mert itt történt a legnagyobb mérvű német telepítés, ez foglalja magában az egykori „Bánát“ vidéket és mert a magyarországi németek itt laknak a legsűrűbben együtt. Ugyanis a Duna, Tisza és Maros közé eső Délvidéken az ország 64 vármegyéje közül a legnagyobb 6 vármegye fekszik, melyek az ország (Horvát-Szlavonország nélkül) 282,870 □-kilométernyi területéből 46,647 □-kilométert (16·1%-ot) foglalnak el és amelyekben az ország népességének egy hatod része (16·2%) lakik; az ország német lakosságának (1,903,357) pedig egyharmada, 617,950 (32·4%) esik erre a 6 vármegyére.

Vármegye és th. j. város	összes lakosság	Magyar		Német		Román		Szerb	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Arad vármegye	351.222	78.130	22·2	31.330	9·8	229.476	65·2	322	0·1
Arad város	63.166	46.085	73·0	4.365	6·9	10.279	16·3	1.816	2·9
Csanád várm.	145.248	108.621	74·8	1.013	0·7	14.046	9·7	3.967	2·1
Krassó-Szörény- vármegye	466.147	33.787	7·3	55.883	12·0	336.082	72·0	14.674	3·1
Temes várm.	400.910	47.518	11·9	120.683	30·1	160.585	40·1	57.821	14·4
Temesvár város	72.555	28.552	39·4	31.644	43·6	7.566	10·4	3.482	4·8
Versecz város	27.370	3.890	14·2	13.556	49·6	879	3·2	8.602	31·4
Torontál várm.	594.343	125.041	21·0	158.312	26·6	86.168	14·5	191.036	32·2
Pancsova város	20.808	3.664	16·2	7.467	35·8	769	3·7	8.714	41·9
Bács-Bodrog vm 4 várossal	812.385	336.515	41·4	190.697	23·5	3·6	0·5	145.063	17·9
Összesen	2.954.154	811.803	27·5	617.950	20·9	846.236	28·6	435.657	14·7

Ezen számadatokból tehát kitűnik, hogy a németek mindenütt csak kis nyelvszigeteket képeznek és sehol sincsenek abszolút többségben.

Összefoglalva fejtegetéseimet, a valósághoz híven kijelenthetem, hogy az országban lakó azon németek — habár elenyészően csekély számban vannak — akik német nemzetiségűeknek elnyomatásáról panaszkodnak, azok igazságtalanul, alaptalanul és egyoldalúlag vádaskodnak, mert elégedetlenségüknek oka nem a magyarokban és nem a magyar államéletben, hanem önön magukban rejlik, amennyiben nem akarnak a magyar államhoz és a gyakorlati élet követelményeihez alkalmazkodni; pedig a magyar államnak több oka van az ilyenekkel elégedetlenkedni, amint a családfő is elégedetlen a családjához vagy háztartásához tartozók közül azokra, akik nem alkalmazkodnak a családi tűzhely és a háztartás rendjéhez.

Ilyen viszonyok között, s ha látjuk, hogy a németek által lakott községek feltűnően jobb módban vannak, mint más nemzetiség lakta községeink, ha továbbá tudjuk, hogy német állampolgáraink általában véve soha sem üznek nemzetiségi politikát és a műveltebb osztálybeli németek készséggel veszik igénybe magyar közép- és főiskoláinkat, akik pedig Ausztria vagy Németország valamelyik főiskolájára mennek, oklevelüket nostrifikáltatják és kenyérkereset végett visszajönnek hazájukba, s ha végül tudjuk, hogy a német nyelvnek és irodalomnak művelésére minden tanintézetünk kötelezőleg nyújt alkalmat és módot: akkor nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy a magyar honpolgárok közül csak rosszakaratú desperadóknak juthat az a szomorú szerep, hogy derék német hazafiainkat mint üldözött és elnyomott népfajt tüntessék fel.

Szívemből óhajtom, hogy Mackensen Ágost tábornagynak és a főhadiszállásán megfordult 2440 német tisztnek tudomására jussanak egy német származású magyar hazafiúnak ezen őszinte szavai.

Mackensen Ágost vallásosságáról.

A Délvidék, ez a mi szűkebb értelemben vett hazánk, miként ezelőtt kétszáz esztendővel, most is súlyos korszakalkotó küzdelmeknek, harci zajnak lett színtere. Akkor a másfélszázasesztendős török uralmat kellett megtörni s ezt az országrészt a magyar anyaországhoz visszacsatolni. Most innen a Délvidékről, illetve határainkról, azért indult el világújtára a háború, hogy országunknak s általában a monarchia határait a jogtalan szláv aspirációk és cselszövéseik ellen biztosítsuk. Ezt a biztosítási munkát vérrel és vassal végzik el a mi fiaink, de el kell végezni.

Akkor a mi téreinken *Jenő savoyai herceg* vitte győzelemről győzelemre a szövetséges csapatokat. 1915. szeptember 18-án pedig *Mackensen Ágost* német tábornagy jelent meg Temesvárott, mint a szövetséges központi hatalmak déli seregeinek legfőbb parancsnoka. Itt szötte terveit, itt rendelkezett a seregek csoportosítása iránt, itt rendelte el a Dunán való átkelést, itt érte meg a szerb fővárosnak Belgrádnak diadalmas elfoglalását s innen intézte seregeinek széles vonalban való előretörését dél felé, Szerbia szívébe. Kétszáz esztendő leteltével így ismétlődött meg a Délvidéken *Jenő* herceg hadvezéri munkája.

A késői kor számos rokon vonást fog a két hadvezér jellemében, törekvéseiben és vezéri munkájában találni. Idő előtti volna ezeket a vonásokat már most csoportosítani, illetve párhuzamba állítani. De a mi épülésünkre s az utódok okulására szolgálhat már most rámutatni a két történelmi nagyságnak ama közös vonására, mely őket a vallásos emberek szemében még nagyobbra növeli: úgy *Jenő* herceg, mint *Mackensen Ágost* tábornagy *őszintén hívő, mélyen vallásos keresztény férfiu* volt, kik ennek a vallásos meggyőződésnek megfelelően éltek és vallásukat külsőképen is gyakorolták.

Október 4-én, assisi szent Ferenc ünnepén, nagy kegyelettel

ünnepeltük meg a mi öreg apostoli királyunknak, I. Ferenc Józsefnek nevenapját. A székesegyházi ünnepi isteni tiszteletre eljött Mackensen Ágost tábornagy is Hess Rudolf altábornagy, temesvári parancsnokló tábornok kíséretében. A csanádi káptalan megfelelő tisztelettel fogadta a nemes vendéget s a püspöki imazsámolyt és széket jelölte ki számára. Mackensen méltó komolysággal vett részt a püspöki misén. Különösen megnyerte tetszését a sok pap oltárszolgálatát, kik szépen és katonai pontossággal végezték eléggé komplikáltnak látszó feladataikat. A kóruson Mozart egyik miséjét adták elő nagy zenekari kísérettel. Befejezésül elénekelték a német, az osztrák, végül a magyar himnuszot. Temesvári tartózkodása alatt a tábornagy többször tette szóvá a fényes püspöki misére való visszaemlékezést.

A Mackensen parancsnoksága és Kövess Hermann tábornok vezérlete alatt álló szövetséges csapatok 1915. október 9-én foglalták el Belgrádot, Szerbia fővárosát. Belgrád elestének óriási jelentősége volt. A szerbek francia s angol segítség igénybevétele mellett kilenc hónapon át erősítették fővárosukat a központi hatalmak várható támadása ellen. Annál inkább érthető volt a lehangoltság, melyet Belgrád eleste a szerbeknél és valamennyi ellenségünk előtt keltett és viszont annál érthetőbb a fellelkesülés, melyet az offenzíva első napjaiban ez az esemény lelkünkől kiváltott. Még aznap délután terjedt el Temesvárott Belgrád birtokbavételének győzedelmi híre, s az egész város legott zászlódiszben pompázott.

Mackensen tábornagy, hihetően vallásos lelkülete által indíttatva, meglátogatta a csanádi püspököt, s aznap délután egyuttal Belgrád bevételének örömhírével kívánt kedveskedni. Másnap délután öt órakor viszont Glattfelder Gyula dr. csanádi püspök felkereste a tábornagyot lakásán. Holtomig szerencsémnek tartom, hogy a püspök urat ez útján elkísérhettem. Színről színre láthattam tehát Mackensen Ágost német tábornagyot, a május 2-iki gorlicei áttörés diadalkoszorúzott vezérét, kinek alakja máris bevonult a világtörténelmi jelentőségű hadvezérek csarnokába. A tábornagy úr s a püspök úr megbocsátanak nekem, hogy hazatérésem után a köztük lefolyt beszélgetést leírtam emlékeim közé. Lelkemet különösen azok a szavak kötötték le, melyek a tábornagy úrnak gyengéden vallásos lelkére vetnek világot.

A püspök gratulált a tábornagynak Belgrád elfoglalásához, és kedveskedve ezeket mondotta — természetesen német nyelven: „Mától fogva, Kegyelmes Uram, mi nem így énekelünk:

Prinz Eugenius, der edle Ritter,
Wollt' dem Kaiser wiedrum kriegen
Stadt und Festung Belgerad;

hanem azt énekeljük: Mackensen, der edle Ritter“ . . .

A tábornagynak jól esett a kedveskedés, de nagy lelkének alázatával így felelt: „Nem, Méltóságos Uram, ez a tisztességadás engem meg nem illet. De én nemcsak a jó Isten előtt borulok le a legmélyebb alázattal, hanem a legmélyebben meghajlom az én hős csapataim előtt is. Mert amit ezek az emberek tūrtek és műveltek . . .“ E szavaknál a kemény generális szemei fénylettek a meghatottságtól.

Az élete delén túl levő tábornagy még akkor oly szerencsés volt, hogy édesanyja még élt. Épen a tábornagy temesvári tartózkodása idején töltötte be a 90. esztendő. Ha népek és nemzetek reményteljes várakozással és büszkén tekintenek Mackensenre, mennyivel nagyobb és jogosultabb büszkeséggel gondolt hős fiára ez az öregasszony. Ha a fél világ rettegi Mackensen nevét és lépéseit, mennyivel inkább aggdott fiáért ez az édesanya.

Édesanyjáról is szólt a tábornagy a beszélgetés folyamán. Azt mondotta: „Mióta elkerültem a szülői háztól, minden vasárnap reggel levelet írok az édesanyámnak. Ezt most is megteszem a háború nehéz és gondterhes napjaiban. Úgy érzem és lelkemből vallom, hogy *sike-reimet Isten után az édesanyám imádságának köszönhetem.*“

Ugyancsak ez alkalommal a tábornagy ezeket a történelmi jelentőségű szavakat mondotta: „Holnap a bolgárok is megindulnak“. Harmadnapra már nyilvánvaló lett a hadüzenet, melyet Bulgária Szerbiának küldött.

Félóránál tovább tartott a látogatás, midőn a két férfiú szívélyesen elbúcsúzott egymástól. Nekem felejtethetlen marad ez a délután. Közvetlen közelből, színről színre láttam a nagy hadvezért, tanúja voltam lelke vallásos megnyilatkozásainak és saját fülemmel hallhattam egyetmást legközelebbi terveiről.

A meddig Mackensen Temesvárott tartózkodott, *minden vasárnap délelőtt* lehetett őt látni, amint autóján hadsegédével az evangélikus templomhoz hajtattott. Mondják, hogy a tábornagy mindenki épülésére viselkedett az isteni tiszteleten, kivette imádságos könyvét, imádkozott és énekelt hitsorsosaival.

Még temesvári tartózkodása alatt a német császár kinevezte Mackensen Ágost tábornagyot *merseburgi kanonokká*. A kitüntetés a hős katonának szólt, de a német császár mindenestre azt is kívánta jelezni, hogy Mackensen egyúttal mélyen hívő keresztény férfiú, ki ennek a hitnek megfelelő életet él.

Mackensen vallásosságáról kimerítően teljes képet nem nyújthatok. Csupán annyit irhattam erről a kérdésről, amennyit rövid temesvári tartózkodása alatt tapasztalhattunk, de eme tapasztalatok gyűjtése is — fájdalom — csupán szűk körre szorítkozhatott. Azt az igénytelen felfogást vallom, hogy röpke tapasztalataim mélyen hívő és gyakor-

lati keresztény férfiúnak tüntetik fel Mackensen Ágost német tábornagyot, kit eme tiszteletre- és követésre méltó vonás hadvezéri tehetségén és jellembeli nemes tulajdonain kívül is Jenő savoyai herceg dicsőséges magaslatára emelnek. *Az édesanyjáról való kegyeletos megemlékezés szavai maholnap arra valók, hogy kis iskolás gyermekek olvasókönyvében foglaljanak helyet.*

Pacha Ágost.

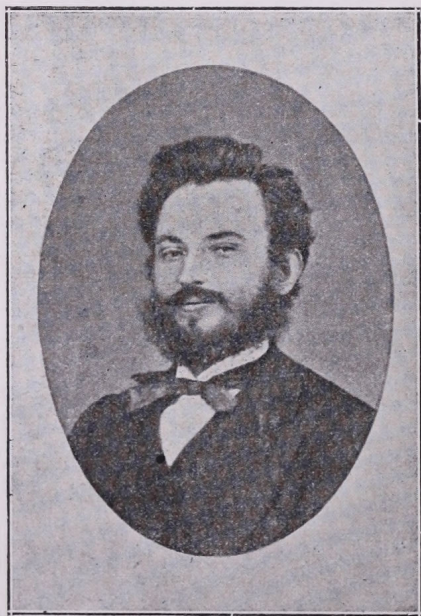
Egy délmagyarországi ismeretlen művész.

(Popescu Miklós.)

Irta Dr. Berkeszi István.

Egy délmagyarországi ismeretlen művészről kívánok megemlékezni, aki bár művészeti ismereteit az 1850-es és 1860-as években Budapesten, Bécsben és tiz éven át a művészetek örök hazájában,

Rómában szerezte, mégis úgy a maga szerény anyagi viszonyai, mint szűk társadalmi köre, de még inkább a művészetek iránt akkor még kevésbé fogékony közönség nem törődömsége folytán majdnem teljesen ismeretlen maradt még a saját szűkebb hazájában is.

Popescu Miklós
(1835–1877.)

A Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum képtárában Temesvárott nyolc olajfestmény van, amelyek Popescu Miklóstól erednek. Mind a nyolc darab sok egyéb képpel és régészeti tárggyal együtt mint idősb Ormós Zsigmond adománya került a muzeumba. Sokáig nem tudtam, hogy ki lehet az a Popescu Miklós; csak neve után sejtettem, hogy délmagyarországi művész lehet, mint akiknek

a működését Ormós Zsigmond mindig kiváló figyelemmel kísérte, tanulmányaikban gyakran segítette, műveiket kiváló gonddal gyűjtögette, még akkor is — ha azok az átlagnál gyengébbek voltak. Így kerültek a délmagyarországi muzeumba Popescu művein kívül

az Ormós Zsigmond gyűjtése folytán egy darab *Brocky*, három darab *Komlóssy*, vagy husz darab *Szamossy*, egy darab *Fialla*, egy *Jovanovits*, két *Bersuder*, két *Vizkelety*, néhány *Bissingen*, egy *Westphalen Viola*, egy *Koppold*-féle kép, mint amelyeknek szerzői mindannyian temesvári vagy délmagyarországi művészek.

Midőn a *Temesvári Művészek*-ről írt dolgozatomat 1910-ben közreadtam, már akkor kifejezést adtam ama nézetemnek, hogy Ormós Zsigmond egy a magyar művészek életrajzeit magában foglaló művészi *Lexikon* kiadásával is foglalkozott.¹⁾ Ezért gyűjtötte a magyar művészek műveit, ezért állott velük levelezésben. E feltevésemet egészen valóra váltotta ama nagy csomag iromány, mely ifj. Ormós Zsigmond erdőmérnök úr, néhai Ormós Zsigmond unokaöcsének adományából 1911-ben került a Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum birtokába. Ez irománycsomag magában foglalja néhai Ormós Zsigmond naplóit, feljegyzéseit, sok hozzá írott levelet, művészekről papírra vetett feljegyzéseit stb.

Ez irománycsomagban találtam Popescu Miklósnak Ormós Zsigmondhoz írott három darab németnyelvű levelét, Trifuneszku Simon retisovai jegyzőnek, Popescu jó barátjának, a művésznek már a halála után, 1879 május hó 15-én írt és Ormóshoz, a művész életrajzára vonatkozó följegyzéseit és végre Ormós Zsigmond saját feljegyzéseit Popescu Miklósról.

Mindezekből a legvilágosabban kitűnik, hogy Ormós Zsigmond a magyar művészekről irandó *Lexikon*-ába Popescu Miklóst is felvenni kívánta s ezért gyűjtötte a reá vonatkozó adatokat és szerzett tőle képeket, rajzokat, csakugy mint Kupecky-ra, Szamossy és számos másokra vonatkozókat is, akiknek életrajzát és működését vagy teljesen megírta, vagy legalább is megkezdte.

Mindeme teljesen hiteles feljegyzésekből, úgyszintén Popescu Miklósnak a Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumban levő festményei- és rajzainak teljes méltánylásával, Popescu Miklós életéről és művészetéről a következőket mondhatjuk el:

Popescu Miklós a krassószörényvármegyei Nagy-Zorlenc községben született 1835. évi október 6-án, mostoha anyagi körülmények között élő szülőktől. Atyja, Popescu György, üvegfestő volt, ki az egyszerű román nép számára, minták után, üveglapokra festett szent képeket, aminőket a délvidéki városok vásárain még mai nap is láthatunk; ezek a festőművészet legalacsonyabb termékei. Nagyon valószínű, hogy atyja „művészeté”-ből merítette a fiú is első ihlett-

¹⁾ Temesvári Művészek. Temesvár 1910. 99. lap.

ségét. A színes mázolatok annyira szűk keresetet nyújtottak, hogy abból megélni és családot fenntartani nem lehetett s így Popescu Miklós anyja napszámos munkával segített férjének megkeresni a napi kenyeret.

Dacára szülei igen szorúlt anyagi helyzetének, Popescu az elemi iskolákat szülőfalujában szorgalmasan látogatta 6—12 éves korában és minden tantárgyban kitűnő előmenetelt tanúsított. Már ekkor mutatkoztak festőhajlamai is. Zsindelylapokra festett szent alakokat. Szorgalma és képessége feltűnt a község öreg lelkészének, Tiapu Lázár-nak is, ki a gyermek szüleit arra bírta, hogy bízzák reá gyermekök neveltetését és sorsa irányítását, amibe a szülők szívesen bele is egyeztek s így Popescu Miklós a lelkész házába költözött.

Az öreg Popescu 1849-ben halt meg s így Miklós most már teljesen az öreg lelkész jószívűségére volt utalva, ki őt festői pályára szánta s e végett őt Németbogsánba adta egy Velcean Mihály nevű festőhöz, kinél közel két évig maradt. A tanulni vágyó ifjú csakhamar észrevette, hogy németbogsáni mesterétől nem sokat tanulhat, arra kérte tehát gondviselőjét, adná őt egy jobb helyre, ahol többet tanulhatna. Az öreg lelkész most Oraviczára adta Popovits Mihály festőhöz, kinek némi hírneve volt a festészet terén, de csakis a környéken. Úgy Velcean mint Popovits román templomok számára szolgáló képek festésével foglalkoztak s minden tanulmány és előkészület nélkül gyártották a nép vallásos érzületének megfelelő, de műbeccsel semmi-képen nem bíró képeket.

Az oravicai festő időközben észrevette az ifjú Popescu festői tehetségét és tántorithatlan ragaszkodását a festészethez, őt fiává fogadta és vele oly szerződést kötött, hogy leányát — annak idejében — nőül veszi s ennek fejében Popovits őt tovább tanítja vagy taníttatja s később üzletét is neki engedi át. Popescu Miklós e szerződést elfogadta és ezentúl még két évig maradt, mint a család tagja, Popovits házában. De a viszony nem volt tartós, Popescu sokkal jobban ragaszkodott a művészethez és az önképzéshez, mintsem őt az oraviczai festő művészete és családi lekötöttsége kielégíthették volna. Lelki hányódásai közben ismét az öreg zorlenci papra gondolt, hogy őt e kényes helyzetből kiszabadítsa — és ebben nem is csalódott.

A jó Tiapu Lázár lelkész közbenjárásának volt köszönhető, hogy az oraviczai mesterrel kötött szerződést felbontani sikerült és még azt is kieszközölte, hogy Popovits még anyagi segílyt is ígért Popescunak, hogy Budapestre menjen s ott magát a festészetben kiképezhesse.

Popescu Miklós huszonegy éves volt, mikor fővárosunkba került

s az akkori kiválóbb festőinknél két hónapig dolgoztatott. Mely festőművészeinknél dolgozott, azt nem tudjuk. Időközben a budapesti egyetemen tanuló román ifjak azt tanácsolták neki, hogy menjen fel Bécsbe és iratkozzék be a képzőművészeti akadémiába. Popescu megfogadta a tanácsot és Bécsbe sietett. Bécsben Rahl tanítványa lett, de a legmostohább anyagi viszonyok között tengődött kivált eleinte. A román egyetemi ifjak segélyezték őt, míg végre tekintélyes román egyének közbenjárására a Mocsonyicsalád alapítványából állandó biztos segélyt nyert. Ezzel a segéllyel két évig maradt Bécsben, azután 1859-től kezdve tíz évig felváltva majd Bécsben, majd pedig Rómában folytatta tanulmányait. Római időzése alatt meg is nősült, ami azt mutatja, hogy anyagi körülményei is ekkor már kedvezőbbek voltak. Feleségül vette Farnesi, mások szerint Farinati Paulina nevű római nőt.

Nejének családi neve azt a hiedelmet ébresztette fel Popescuban, hogy ez a híres Farnese család ivadéka, amelyből a nagyhirű III. Pál pápa is származott s Popescu hiúságának nagyban hízelgett, ha neje magas származását vitathatta; de az ő egyéni hite hiteles alakban semmivel sem volt támogatható, sőt a viszonyok ellentétben is állottak vele, mert a Farnese-család utolsó férfisarjadéka már 1731-ben kihalt. Sokkal valószínűbb — mint Ormós Zsigmond állítja — hogy Popescu nejének családi neve a viterbói delegatióban levő Farnese városka után, mint származási helye után, jött használatba.

Popescu szemei előtt Bécsben és Rómában új világ nyílt meg, mely némileg helyrehozta és pótolta azt a hiányt, mit multjának viszonyai szellemi képzettségében és a művelt osztályokkal való érintkezésben hátrahagytak. Kitartó szorgalommal tanulmányainak szentelte minden idejét, és hátrahagyott kézrajzai, miket antik minták, élő modellek és saját képzelőtehetsége után készített, dicséretes előhaladását tanúsítják. Életirója és jóbarátja — Trifunescu Simon — azt írja róla, hogy festményei mindenütt feltűnést keltettek s a kiállított művek közül több darab jutalomban is részesült. Ormós Zsigmond 1865-ben, római időzése alkalmával ismerkedett meg Popescuval, ki ekkor az örök város Szent Lukácsról elnevezett művészi akadémiájának volt a tagja, vagyis inkább növendéke, s összeköttetését vele — a művész haláláig fenntartotta, de hogy Popescu műveivel képműveléseken is részt vett volna, még pedig Rómában s hozzá még díjat is aratott volna: azt Ormós nem csak nem említi, sőt ellenkezőleg azt állítja, hogy a szerény viszonyok között élő művész dolgozatait műtárlatokra nem küldötte. Azt ellenben Ormós is megemlíti, hogy Popescu római időzése alatt nagy

kedvvel foglalkozott a Traján oszlopán a dák hadjáratra vonatkozó jelenetek és alakok másolásával, vagyis rajzolásával is s e nemű tanulmányát mindenkor nagy hévvel emlegette.

Ámde tanulmányai, igyekezete — a művész szerénysége mellett — nem voltak elegendők arra, hogy megélhetését Rómában biztosítsák; folytonos nélkülözéseknek volt kitéve. Végre is arra határozta el magát, hogy hazajön s e határozatát 1870 elején végre is hajtotta. Nejével együtt szülőfalujában, Nagy-Zorlencen, telepedett meg. Róma után a krassószőrényvármegyei Nagy-Zorlenc!

A reményeiben és kilátásaiban csalatkozott művésznak román templomok számára nyert megrendeléseken kívül más munka nem kínálkozott, s ezt csodálnunk nem lehet, ha hazai közönségünknek a művészek iránt akkor még csak ébredezőben levő fogékonyága mellett Popescunak még kizárólagos román nemzetiségi álláspontját is tekintetbe vesszük.

Hazajövetele után első munkája a temesszöllősi (akkor Szeleus) román keleti egyház számára készült képei voltak. Eme festményei román nemzetiségű honfitársai tetszését oly nagy mértékben megnyerték, hogy hírneve hazánk délkeleti részének románok által lakott vidékein meg volt alapítva. Munkáit azonban a megrendelők, anyagi viszonyaikhoz mérten, csak igen mérsékelt díjban részesítették.

Időközben lakását Versecre tette át, hol vagy két évig tartózkodott és fogadta a vidék megrendeléseit. Mikor pedig keresetforrása itt is kiapadt, szerencsét próbálni Romániába ment s ott is két évig maradt, midőn megtört reményekkel ismét hazajött — Versecre.

A meghíúsult remények mélyen hatottak kedélyállapotára, vigasztalást a szegény művész az alkoholban keresett, melynek mértéktelen használata kioltotta a jobbra hivatott férfiú életét. Meghalt 42 éves korában Lugoson 1877-ben.

Romániába távozása előtt barátjánál, Trifunescu Simonnál hagyta műveit, amelyeket halála után a verseci járásbíróság, mint a művész hagyatékát potom áron adatott el.

Halála sírba vitte azt az eszmét is, hogy egy görög-keleti vallásos irányú festő-akadémia létesüljön Karánsebesen, amelynek Popescu állott volna az élén. Hogy egy ilyen festő-akadémia létesüljön, annak érdekében Popescu tervezetet is nyújtott be az akkori karánsebesi görög-keleti román püspökhöz: Popasu Jánoshoz. Hogy lett volna-e egy ilyen irányú »festő-akadémia«-nak megélhetési alapja az 1870-es években Karánsebesen, amikor Popescu Miklós maga sem tudott művészetéből megélni? az egészen világosan áll előttünk.

Popescu Miklós idehaza első sorban egyházi festő volt, és mint ilyennek a görög-keleti egyház mintegy előírta volna művészete irányát. A keleti egyház festményeinél a bizantinizmus hagyományos dogmát képez, amelyhez az egyházi festők annyira szigorúan ragaszkodnak, hogy a vallás köréből vett alakjaikat a régi bizánci idom mintaszerű példányai után készítik. Hiányos rajzú, megnyúlt, asketaszerű, idomtalan vézna alakok élettelen színezéssel, melyek a szemlélőben korántsem keltik fel a szépség benyomását, képezik ennek az iránynak kellékeit.

A keleti egyház festészete — egészben véve — napjainkban sem szabadult fel teljesen ez alól az irány alól, annál kevésbbé volt ez mondható az 1870-es években. Történtek ugyan már akkor is kísérletek, hogy az egyházas irányú művészet ez alól a békó alól felszabadíttassék, de ezeket a kísérleteket a keleti egyház csakúgy visszautasította, mint maga a régihez szívósan ragaszkodó vallásos néptömeg.

Popescunak csak dicséretére válik, hogy a keleti egyház festészetének régi tradícióival szakítva, felfogásában csakúgy mint művészi kivitelben, az újabb kor igényeinek inkább megfelelő egyházi képeket festett. Egyházi irányú festészetén meglátszik a római hatás s a jelenkor színvonalán álló kiképztetése nem engedte meg, hogy annyi lefolyt század vívmányait feledve, a művészet primitív szakára térjen vissza.

A délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum képtárában Popescunak két vallásos irányú munkája van. Egyik vászonra festett olajfestmény: »*Krisztus glóriában*« (két példányban, de az egyik nem teljesen kész), a másik egy kézrajz: »*Mária halála és menyemenetele*«. Mindakét képen meglátszik az emberi bonctan gondos tanulmányozása, amelyre vonatkozólag Popescunak számos kézrajza van ugyanott, a bécsi tartózkodása idejéből. Aki annyira tisztában volt az ember bonctanával, mint Popescu, az nem festhetett természetellenes alakokat. Méretei: 74×63 cm.

Popescu tizennégy évig lakott és tanult részben Bécsben, részben Rómában; kiképezte magát »*akadémiai festővé*«¹⁾ és kétségen kívül áll, hogy volt is benne tehetség, de ifjú kora neveltetésének hiányait pótolni nem volt képes soha. A magasabb conceptio, mely egy nagy művészt mindig jellemez, hiányzott belőle.

Mint egyházi festő, Rómából való hazajövedele után a Versec vidéki román templomok számára festett ikonosztákat és egyéb

¹⁾ »*Akademischer Mahler*«-nek írja alá magát az Ormóshoz írott leveleiben.

kisebb szentképeket. Olcsón fizették, gyorsan kellett dolgoznia s így eme képei nem képviselhetik Popescu művészetét.

Művészetének másik ága az *arcképfestés* volt. Arcképei meglepő kifejezést, hasonlatosságot, eleven színezést, de a felfogásban nem nagy változatosságot tüntetnek fel. Mindeniknél hiányzik a felfogás eredetisége; mindamellett az arcképfestést kell tekintenünk Popescu művészete leghűbb képviselőjének.

E két főirányon kívül művelte még Popescu a *tájkép-* és *genre-*festészetet is, de csak kivételesen.

Egyházas irányú művei közül a Délmagyarországi muzeumban van tőle a *Szent Család*. A kép baloldalán a könyvből olvasó Józsefet, mellette Máriát az ölében tartó gyermekkel, Erzsébet és Annát álvá szemléljük, a kép mérete 91×55 cm.; teljesen befejezve nincs, a művész felszabadítja magát a bizánci stylus hatása alól, de felfogása és a kivitel nem mutat valódi művészre; gyengébb festményei közül való.

Arcképei közül a következők vannak muzeumunkban:

1. *Kapucinus barát*. Bajuszos, szakállas mellkép, ősz hajjal, vászonra festve; méretei 58×48 cm. Rajta a művész monogramma: N. Popescu, Wien, 1864 — tehát a bécsi művészi akadémián folytatott tanulmánya alatt festette. A mű természet után készült és Ormós Zsigmond 1871 november havában vásárolta meg magától a művésztől Temesváron.¹⁾ E kép egyike Popescu legjobb műveinek.

2. *Szakállas, bajuszos, barna férfiú mellképe*. Fedett fővel, balra fordult fél arccal, szőrmével szegélyezett felöltőben. Az arc elevensége és színezése igen jó. A kép mérete 62×49 cm. Papírra van festve.²⁾

3. *Barettes, barna férfiú mellképe*, szakállal, bajusszal, jobbra fordult arccal, fekete öltönyben, hasonló színű baretel. Élénk színezésű, kifejezésteljes mű; méretei 67×54 cm.; vászonra festve, rajta a művész monogramma: N. Popescu. Wien 1864.³⁾

Tájképfestészetét egy képe képviseli muzeumunkban: *Terebélyes két fa*, méretei 33×30 cm.; erős papírra olajjal festett vázlatos tanulmány,⁴⁾ de jól készült kis festmény.

Genreképei közül is csak egy van a délmagyarországi muzeumban: *Ülő model*. Meztelen férfiú ülő helyzetben, keresztbe felemelt ballábbal. A kép természet után, tanulmányként van festve; méretei:

¹⁾ Ormós Zsigmond: Visszaemlékezések. III. 1888, 75.

²⁾ U. O. 73.

³⁾ Ormós: Visszaemlékezések III. 74.

⁴⁾ U. o. 75.

69×53 cm. Keletkezése idejéül 1865 november 25-ke van megjelölve, tehát amikor a művész tanulmányait Rómában folytatta.¹⁾

Popescu művészete e szerint valamely nagyobb szabású, jelentékenyebb olajfestésű művel nincsen muzeumunkban képviselve. Jóval nevezetesebbek a tanulmányaira vonatkozó kézrajzok, karcolatok, amelyeket Bécsben és Rómában készített, s amelyekből képessége és festészeti iránya teljesen kivehető. Ezekből azt tapasztalhatjuk, hogy alaposan tanulmányozta az emberi test anatómiáját; ilyen rajza van 11 darab; legjelentékenyebbek a bécsi tartózkodása idejében természet és antik minták után készített tanulmányrajzok, összesen harminc darab, ezek az 1860—1863. évekből származnak és Popescu pompás rajzoló képességéről tanúskodnak.

---

¹⁾ U. o. 79.

Főtitkári jelentés

a délmagyarországi tört. és régész. muzeum-társulat 1916. április 16-án, Temesvár, szab. kir. város székházában megtartott XXXI. közgyűlésén.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Társulatunk az 1915. évvel betöltötte fennállásának 43. esztendejét, 1885-ben végbement ujjaalakítása óta pedig jelenleg XXXI-ik közgyűlést tartjuk.

Nehéz idők súlyosodtak társulatunkra.

Tudományos egyesületek működésére nagyon bénító hatással van az idestova két év óta folyó világháború. Nem is egy év előtt még határainkon belül állott az ellenség és ha mi nem hallottuk is az ágyuk döngő hangját, visszafojtott lélegzettel lestük az eredményt: hogyan fog végződni az a gigászi harc, mely hónapokon át tartott *kárpáti csata* neve alatt s amelynek győzelmes kimenetele megmentett nemcsak bennünket, de az azóta hűséges szövetségeseinkké lett török és bolgár nemzetet is az elpusztulástól. Irtózat még csak gondolni is rá, mi lett volna sorsunk, ha az áttörés ellenségeinknek sikerül s a dúsan termő magyar Alföld ellenségeink tanyájává válik. Dicsőség a magyar nemzetnek, dicsőség a magyar katonának! Hazánk ezeréves fennállása óta sokszor megmutatta ugyan már a magyar, hogy a nyugati műveltségnek elsőrangú oszlopa és védelmezője, de soha nem tündökölt még a magyar vitézség, a magyar hírnév oly ragyogó fényben, mint ez irtózatoss világháborúban; mert ahol a legnagyobb a veszély, ahol halált megvető férfiak kellenek a gátra, oda első sorban magyart állítanak.

E világháborúban hazánk legnagyobb része és vele vidékünk is meg volt ugyan kímélve a harcok színhelyétől, de azért mégis sokáig »*harctéren*«
laktunk. Városunkban ugyan nem hallottuk az ágyúdörgést, de már nem messze tőlünk, Versecen ugyancsak gyönyörködhettek az ágyúk szavában és még jobban a Dunához közelebb eső vidéken, mint Pancsován, Kevevárán, Kevepallóson,

Báziáson és Orsován s sok egyéb más községben. Nem egy helyen még ellenséges repülőgépek is voltak láthatók.

Most már nyugalom van az Aldunánál. Messze elvonult tőlünk a harc. Szerbia és a kis szerb nemzet, mely erejét túlbecsülve, hazánk egy részét, épen a mi vidékünket is, kívánta magába olvasztani, legyőzve, megtörve és saját hazáját is elvesztve várja, hogy lesz-e még számára feltámadás.

Szerbia letörésének, meghódításának tervezete és végrehajtása Temesvárról indult ki. A mi városunk volt 1915. évi szeptember és október hónapokban főhadiszállása a nagy német hadvezérnek, Mackensen tábornagynak, vezérkarának s a részben városunkon is átvonuló osztrák-magyar és német csapatoknak. Temesvár e hetek alatt oly mozgalmas képet nyújtott, mint akár egy kisebb világváros. Hazánkban bizonynyal egy vidéki városnak sem jutott ilyen kiváló szerep a világháborúban.

Természetes, hogy az egykorúan megjelent napi sajtó semmit nem írhatott erről és még mostan sem lehet az itt lefolyt hadieseményekről, annak előzményeiről s a velök okozati összefüggésben álló egyéb viszonyokról nem csak kimerítő, de még csak megközelítő képet sem nyújtani. Ennek még nem érkezett el az ideje. A jövő történetírásnak lesz ez a feladata. Most még a történelmet csinálják.

Ezt a történelmet csinálni és pedig jól megcsinálni, segít városunk szülötte, kövesházi Kövess Hermann vezéreztetés, Szerbia nyugati részének, Montenegrónak és Albániának hős meghódítója, a nagy Mackensen egyik vezértársa.

Ha nem írhatjuk is meg jelenleg a világháború ama részének objektív történetét, amely Délmagyarországra vonatkozik, azért mégis, mint délmagyarországi történelmi társulatnak, ki kell vennünk a munkából részünket, mert a jövő történetírója tőlünk, mint e vidék történelmi társulatáról méltán fogja majd számon kérni, hogy e tekintetben megfeleltünk-e kötelességünknek? Feljegyeztük és összegyűjtöttük-e mindama adatokat, amely e világhábrú és vidékünk történetével összefüggésben állanak, s amelyeket összegyűjteni lehetett.

A jövő történetírásával szemben meg kell magunkat védeni. Mi csak annyit adhattunk ki, amennyit a jelenlegi körülmények között adni lehetett. A szerbiai és a délvidéki hadjáratnak 1914. és 1915. évi részleteit *Értesítő*-nk 1915. évfolyama együttesen hozza Magony József tagtársunk, kegyesrendi tanár szakavatott tollából, ki chronologikus sorrendben állítja össze az események lefolyását, — annyit írva meg, amennyit lehetett. Ugyancsak ő fogja megírni a világháború 1916. évi

eseményeiből is azokat a részeket, amelyek vidékünkkel kapcsolatban állanak.

Mackensen tábornagy temesvári főhadiszállása azonban annyira kimagasló esemény marad mindenkor e város történetének, hogy azt mintegy le kell szegoznünk s annak még külsőségeiről is mindent fel kell jegyeznünk még mostan, mikor az események még friss emlékünkből vannak és pedig a lehető leghitelesebben. Erre pedig a legméltóbb és legalkalmasabb férfiú *Geml József*, Temesvár város polgármestere, ki állásából kifolyólag is, a tábornagygyal gyakrabban találkozott s aki a tábornagy bizalmát is szerencsés volt megszerezni. Társulatunk felkérésére a polgármester úr, ki társulatunknak is választmányi tagja, lekötözött készséggel vállalkozott, hogy a Mackensen tábornagy temesvári tartózkodásáról szóló cikket megírja.

Társulatunk elsősorban önmagát tiszteli meg, midőn évnegyedes folyóiratunk 1916. évi első füzetét a nagy német hadvezér temesvári időzése emlékéül Mackensen névvel díszíti s e füzetet ama nagy esemény emlékének szenteli, amikor Temesvár városa a Szerbia ellen meginduló támadó hadjárat idején a német császári hadak főhadiszállása volt.

A háborúval kapcsolatban társulatunk feladatait még a következőkben jellemezhetem és körvonalozhatom.

Működő tagjaink szétszórva; ki a harctéren, ki otthonától messze elszakítva teljesíti hazafiúi kötelességeit e nehéz időkben; de akik itthon maradtunk, számban megfogyva, csakúgy teljesítenünk kell feladatainkat mint máskor nagyobb munkaerővel. Múzeum-társulatunknak oly önálló tisztviselője, aki csakis ennek a múzeális munkának szentelhetné minden idejét és erejét, egyetlen egy sincs. A tisztviselői kar egyik tagja: *dr. Gálos Rezső* még a háború legelején hadi szolgálatra vonult be, úgyszintén *dr. Banner Benedek* másodtitkár is, ki kemény harcokban vett részt, de 1915 október 21-én orosz hadifogságba került s azóta alig tudunk sorsáról valamit. Ekként mi, az itthonmaradottak, kell hogy végezzük a társaink dolgát is. De mi az élettől és rendes hivatalunktól más téren hatványozott mértékben is igénybe véve, csak szárnyaszegetten teljesíthetjük a tudományos társulatokkal szemben a kötelességeinket. Ezért szűnyadoznak most a helybeli tudományos egyesületek.

De a történelmi társulatnak nem szabad megakadni működésében épen akkor, mikor a történelmet oly nagy arányokban csinálják, amikor reá a legfontosabb feladatok hárulnak.

Feladatunk nem lehetett más, mint az *irányítás* és a *gyűjtés*. Irányítani, illetőleg felhívni mindazokat, akiknek módjukban áll,

hogy a háborúval kapcsolatban álló adatokat és emlékeket megőrizték. Ezért igazgató választmányunk felkérte Délmagyarországnak úgy egyházi mint világi főhatóságait: rendeljék el, ha azt még meg nem tették volna, úgy a plébániáknak, mint a községeknek, írják meg mindazt, ami e világháborúval kapcsolatban a községben történt s e naplószerű feljegyzéseket a háború végén küldjék majd be a püspökségek illetőleg a vármegyék levéltáraiba, ahol majd a jövő történetírásának rendelkezésére álljanak.

A *gyűjtés* munkája elsősorban a könyvtárak és múzeumok kötelessége. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára kiterjeszti működését az egész világháború körére. A temesvári nyilvános városi könyvtár is összegyűjti a Délvidék minden lapját. Múzeumunk feladata marad emellett mindenféle háborús emlék gyűjtése. Ide tartoznak az *apró nyomtatványok*, mint hirdetések, falragaszok, plakátok, versek, háborús étlapok, levelek, feljegyzések, a háborút megörökítő plakettek, érmek, jelvények, porcellántárgyak, háborús gyermekjátékok, az orosz foglyok által Temesvárott s a Délvidék más helyein készített játék- és ékszertárgyak, egyéb apróságok; az ellenségeink által területünkre lőtt lövegek és nyílak.

Örömmel jelenthetem a t. közgyűlésnek, hogy ama kivételes feladatnak, mely e nagy háború alatt reánk hárult, szép eredmény felel meg. Mint társulatunkhoz intézett átiratokból értesülünk, úgy az egyházi mint a világi hatóságok elrendelték a plébániáknak és a községeknek a háborúval kapcsolatos történelmi adatok összeírását.

Ami pedig a háborúval kapcsolatos egyéb hadi emlékek gyűjtését illeti, állíthatom, hogy múzeumunk már eddig is igen sok ilyen tárgy birtokába jutott s e tekintetben hírlapjaink szerkesztőinek tartozunk meleg köszönettel, kik lekötelező szívésséggel ígérték meg és adják át a birtokukba került ilyennemű tárgyakat; de hálás elismerés illeti a tanuló ifjúságot is, mert ő bennök nem csak a jövő reményeit láthatjuk, hanem a legönzетlenebb és legkészségesebb adományozókat is, kik napról-napra gyűjtik és adják át mindazt, a miről azt vélik, hogy megőrizni érdemes.

Bírnuk *dr. Gozdsdu Elek*, kir. főügyész, társulatunk választmányi tagjának nagybecsű ígéretét, hogy a nagy háború idejében Délvidékünkön lefolyt s a kir. főügyészség által indított büntető pereknek ismertetését, amely e korszak egyik legjellemzőbb részletét fogja majd képezni, az ő szakavatott tollából megörökítve, társulatunk levéltárába fogja elhelyezni. *Dr. Tyrmann*, cs. és kir. főtörzsorvos úr pedig megígérte, hogy több száz plakátból, apró nyomtatványból és egyéb feljegyzésekből álló gyűjteményét, amelyek e világháborúra

vonatkoznak, a háború után társulatunk gyűjteményének fogja juttatni.

Ha a gyűjtést szorgalmasan folytatjuk, nem kétlem, mélyen t. közgyűlés, hogy múzeumunk a világháború délvidéki szakaszára nézve eléggé jelentékeny forrásokkal fog majd rendelkezni.

Társulatunk 1915. évi működésére vonatkozólag még jelentenem kell, hogy negyedéves folyóiratunk, a *Történelmi és Régészeti Értesítő* technikai okokból, még az 1915. évre sem jelenhetett meg. Az anyag régen együtt van, de a nyomda nagyon kevés erővel dolgozhatik és alig van reményünk arra, hogy a nyárnál hamarabb kikerüljön a sajtó alól.

Mint történelmi társulatnak feladatunkhoz tartozónak ismertük, hogy egyes fontosabb momentumokra is felhívjuk a hatóság figyelmét. Így már négy év előtt egész programot állítottunk össze, miként kellene *Temesvár 1716 október 13-án történt visszafoglalásának emlékét megünnepelni*. Azóta ebben az ügyben alig történt valami, de a majdnem két év óta dúló világháború közepette, jelenleg nem is gondolhatunk arra, hogy ebben az évben valami nagyobb alkotásokkal ünnepelhessük meg e városunkra, Délmagyarországra, sőt az egész Magyarországra nézve elsőrangú fontossággal bíró eseményt. Igazgató választmányunk ismét felhívta e körülményre Temesvár szab. kir. város közönsége figyelmét és felajánlotta készségét a közreműködésre, ha Temesvár városa akár ez évben, akár jövőben ezt megtenni kívánná.

Megemlékezett igazgató választmányunk dr. Szentkláray Jenő, csanádegyházmegyei kanonok, Délmagyarország ez időszerinti első történetírója ötvenéves írói és papi jubileumáról. Dr. Szentkláray Jenő első irodalmi műve 1865-ben került ki a sajtó alól s ő 1866-ban szenteltetett áldozó pappá. Hogy e félszázad alatt mennyit írt és mennyiben hatott közre a magyar történetírás emelésében, éppen e történelmi társulat előtt szükségtelen fejtegetni; de ki kell emelnem, hogy ott állott ő társulatunknak már a bölcsőjénél is, és mint a társulat első titkárára reá hárultak a társulatunk megalakulásának és múzeumunk létrehozásának legnagyobb munkái. Társulatunk azért — méltán hiszem — az ő jubileumi ünnepléséből ki fogja venni a maga részét. Evégett igazgató választmányunk egy négy tagból álló bizottságot küldött ki, melynek feladatává tette, hogy egy ünnepélyes közgyűlés megtartását és annak részleteit előkészítse. E négytagú bizottság mostan foglalkozik a feladatával.

Társulatunkat egyéb működésében nagyon megzavarta a világháború; emiatt nem rendezhettünk az 1915. évben sem régészeti

ásatást, pedig a *perjámosi őskori* telepet erre az évre is kibéreltük, részint a munkáshiány, de legfőképpen az a körülmény gátolta meg a régészeti kutatást, mert perjámosi ásatásunk tudós vezetője: dr. Roska Márton úr szintén hadbavonult.

Rendes körülmények között is, más években a közgyűlések alkalmával reámutattam azokra a gátló körülményekre, amelyek muzeumunk fejlődését akadályozták. Ilyen gátló okok más években is az *anyagi erők elégtelensége* és a *kellő helyiség hiánya voltak*.

Ha ezek gátló körülmények voltak idáig is, úgy mostan még sokkal fokozottabb mértékben érezzük azokat, mert az 1915. évben anyagi eszközeink, jövedelmeink megcsappantak; így elmaradt az eddigi 1000 K állami segély, az 575 K vármegyei és 400 K városi segély; nem is említve egyéb kisebb jövedelmeket.

Napról-napra mindjobban érezhetővé lesz a *kellő helyiség hiánya*. Néprajzi osztályunknak nincsen helyisége, s így azt is anyaintézetünkben, részben a kapubejárat alatt kellett elhelyezni. Termeink túlszűfolttsága miatt immár a szakszerű kiállítás és rendezés majdnem lehetetlen s mindezekhez járul, hogy a jelenlegi körülmények között egy új múzeumi épület megvalósítására vonatkozó reményeink is hosszabb időkre elodáztaknak látszanak.

A nagy háború alatt, mint az előre is volt látható, a közönség érdeklődése is némileg megcsappant muzeumunk iránt; legjobban észlelhető ez a látogatók számának csökkenéséből. Míg a látogatók száma 1911-ben 12813, 1912-ben 12935, 1913-ban 14459 volt, addig 1914-ben már 11652, 1915-ben pedig csak 7772 volt.

A látogatók száma legnagyobbbrészt ingyenes volt, mert vásár- és ünnepnapokon a látogatás ingyenes, csak hétköznapiokon 60 fillér, és ily úton 1915-ben csak 120 K folyt be, míg az előző évben még 135.40 K volt a bevétel.

Társulatunk 1915. évi működéséről még a következőket kell jelenítenem:

Társulatunk tartott egy évi rendes közgyűlést 1915 május 16-án és egy igazgató választmányi ülést április 21-én, mindkét gyűlésen a társulati főtítkárról olvasott fel egy-egy tanulmányt, így az április 21-én tartott választmányi ülésen: »*Adalékok Temesvár műveltségi viszonyaihoz a XVIII. században*«, — a közgyűlésen pedig: »*Tanulmány Temesvár utcáinak, tereinek, hídjainak, történelmileg nevezetesebb helyeinek emléktáblákkal és szobrokkal megjelöléséről*«.

Ami a muzeum múlt évi gyarapodását illeti, a következőkben számolhatok be. Az egész év háborúban telt el s ez meglátszik

gyűjteményünk gyarapodásán is, mivel a begyűlt tárgyak nagy része a háborús viszonyokkal áll összefüggésben.

Az egyes osztályok gyarapodása a következő volt:

I. A könyvtár és levéltár összes gyarapodása: 965 darab. Ezek közül a könyvtárra esik 50 darab, és pedig: a) *Előfizetés vagy vétel útján kerestetett* 7 darab, b) *csere útján* 16, c) *ajándék útján* 16 állami letét útján 12 darab.

Ajándékoztak: dr. Roska Márton a perjámosi ásatásról írott értekezéseiből 3 darabot; *Budapest főváros* községi iskoláinak Évkönyvét az 1914/15. tanévről; a *Magyar Tudományos Akadémia* különböző kiadványaiból 1 kötetet és 5 füzetet; dr. Rajnik Béla „Az Ausztriától való gazdasági különválás nyomán várható alakulások” című munkájából 1 kötetet; *Debrecen városa* a város szabad királyi városi rangra emelésének történetét, 1 kötetben; *Sztripszky Hiador:* *Ukraina és az ukrainaiak* című munkából 1 füzetet.

Állami letétként lettek könyvtárunkban elhelyezve: A *Magyar Minerva* V. kötete; *Schöen Arnold:* „Francesco Barbiori Frisato”, 1914 Budapest, című munka 1 kötete; *Meller:* »Az Eszterházy-képtár története« című munka egy kötete; »*Magyarország közoktatásügye*« az 1913. évben, egy kötet; »*Magyar Statisztikai Évkönyv*« XXI-ik kötete; a *Magyar könyvszemle* 1915. évfolyama; a *Muzeumi és könyvtári Értesítő* 1915. évfolyama; A Révay-féle nagy *Lexikon* X.—XIII. kötete (4 kötet); a *Gyűjtő* folyóirat külön száma, az »*Ex Libris*«, egy kötet.

Vétel és előfizetés útján szereztük meg: A *Művészet*, a *Magyar Iparművészet*, a *Numismatikai Közlöny*, a *Turul*, a *Muzeumskunde* 1915. évfolyamait, továbbá Császár: Akadémia Istropolitana, Wilh. Renner: „Feldmarschall Mackensen” című egykötetes munkát.

Csere útján kaptuk a fővárosi és hazai vidéki történelmi és régészeti társulatok, úgyszintén a román Akadémia 1915. évi kiadványait

A *levéltár és apróbb nyomtatványok* tára összesen 915 darabbal gyarapodott, legnagyobb részben ajándék útján, és pedig 22 darab apróbb nyomtatvány, legnagyobbbrészt az 1848/49-es szabadságharc idejéből való *rendelések, manifesztumok, temesvári díszpolgári oklevélminta*; Csernovits Péter, temesi gróf, kir. biztos magyar nyelvű kiáltványa 1848-ból, a nagyikindai szerb lázangás lecsillapítása ügyében, 1849-ből való az üldözött magyar államférfiaknak az osztrák katonai hatóságok által kiadott *személyleírásai*; osztrák *adókönyvek* a Szerb vojvodina korából.

33 darab apróbb nyomtatvány Temesvár szab. kir. város közigazgatására vonatkozik az 1860—1870-es évekből.

Mindezeket az előbbiekkal együtt *Bellai József* v. tagtársunk, városi tanácsnok, a városi könyvtár kettős példányaiból küldte meg a múzeumnak.

Igen becsesek lesznek majd egykor amá *sürgönyök*, amelyeket a világháború folyása alkalmából a *Südungarische Reform* szerkesztősege kapott, s amelyeket, számra nézve 677 darabot, *Steiner Ferenc* szerkesztő úr adományozott múzeumunknak.

Nem kevésbé érdekesek lesznek majd ama *háborús étlapok*, amelyeket a temesvári különböző vendéglők adtak ki; ilyet — 37 darabot — *Már Oszkár* reáliskolai tanár gyűjtött össze számunkra.

A *Laterne* című temesvári, 1880-ban megjelent élelclap első és utolsó számát *Movrin Frigyes*, az *Uhrmann*-nyomda ajándékozta a múzeumnak.

Vétel útján pedig szereztünk 144 darab háborús képes levelezőlapot.

II. Az *éremgyűjtemény*, részint vétel, részint ajándék és állami letét útján, összesen 50 darabbal gyarapodott.

Vétel útján szereztünk meg egy temesvári *gyűjtélkes éremletet*, mely I. Lipót király idejéből származó, összesen 27 darabból álló 1. XV. és XX. dénáros darabokból áll, s a lebontott belvárosi szeminarium telkén találtatott; ugyancsak egy ottan talált XVII. századbeli török ezüst tallért is megszereztünk. A belvárosi r. kath. temetőben foglalkozó munkásoktól szereztünk meg 7 darab érmet; közöttük van egy darab *Augustus Octavianus*-féle bronz érem, a többi darab középkori magyar és délszláv érem.

A vételekre összesen 29.40 koronát fordítottunk.

Ajándék útján 12 darab érmet kaptunk és pedig *Tyrmann* cs. és kir. főtörzsorvos úr útján *Miskolczy Imre* ajándékából 10 darab középkori *bizánci* bronzérmét, mindmegannyi csészealakú: *Fenyves Vilmos* ügyvéd pedig 2 darab *Constantinus*-féle kis bronzérmét ajándékozott, amelyeket a temesvári szőlőkben már régebben leltek.

Állami letétként került múzeumunkba a *Vörösmarty*-féle bronzplakett, amelyet különben egy másik példányban *előfizetés útján* is megkaptunk az érdemkedvelők egyesületétől.

III. A *képzőművészeti gyűjtemény* is részint vétel, részint ajándék útján gyarapodott 49 darabbal.

Vétel útján 22 darabot szereztünk meg. Kiváló gondot fordítottunk a múlt évben is arra, hogy Temesvár és Délmagyarország régibb festőművészeitől lehetőleg minél jobb darabokat szerezzünk

meg. Így sikerült megszereznünk *Fialla* Antal temesvári festő-művésztől *Csendélet* című olajfestésű képét, melyet a művész 1852-ben festett, ugyancsak *Fiallától* egy ifjú *huszárhadnagy* vízfestésű képét, szintén 1852-ből; *Komlóssy Ferenc*-től, a temesvári születésű festő-művésztől egy fiatal férfi olajfestésű mellképét, 1837-ből; *Kőváry János*-tól, ki az 1850 és 1860-as években lakott Temesváron, *Krisztus a keresztfával* című igen szép olajfestményű képét; továbbá *Dániel Konstantin* festőművésznak a temesvári gör.-kel. szerb templomban festett ikonosztásának Róna fényképész által készített színes fényképét; olcsó áron szereztünk meg öt XVI.—XVII. századbéli török pasának, közöttük *Hussein* temesvári pasának (1678) a fametszetű régi képeit; lefényképeztettük a Temesvárott talált török sírköveket; megszereztük Mackensen tábornagynak egy nagyobb és 10 kisebb könyomatú arcképeit. Vételre összesen 144.40 koronát fordítottunk.

Ajándék útján kaptunk *Marossy Mátyás* temesvári festőtől egy nagyarányú olajfestményű képét, mely egy 1858-ban készült fénykép után, *osztrák tisztek csoportképét* mutatja, akik ebben az időben Temesvárott állomásoztak. A festményt Marossy 1891-ben a temesvári kiállításra készítette s a képnek igen szép keretet is készíttetett. *Magony József* tanártól, társulatunk tagjától, pedig 27 *fényképet* kaptunk, amelyek a háborús viszonyokra vonatkoznak s osztrák-magyar és német katonák *temesvári* és *verseci* tartózkodásaira vonatkoznak, vagy orosz foglyokat mutatnak be.

IV. A *néprajz* vétel útján gyarapodott 3 darab román népviseleti tággyal.

V. A *régiségtár* gyarapodása összesen 1102 darab és pedig: *őskori* darab 882, *bronz-* és *vaskori* 4, *római kori* 1, *ujabbkori* 192, *ereklyetárgy* 1848/49-ből 1, *háborús emléktárgy* 1914/15-ből 22.

Vétel, vagyis ásatás útján került a muzeumba 1081 darab. A múlt 1915. évben ugyan szintén kibéreltük 50 koronáért egy évre a perjámosi Schantz-Hügelt, ásatni azonban már nem lehetett sem 1914-ben, sem 1915-ben a nagy háború miatt, maga az ásatás vezetője — dr. Roska Márton úr — is katonai szolgálatra vonult be; de mielőtt bevonult volna, elküldte négy nagy ládában az 1911. és 1913. évi *perjámosi ásatása* eredményét és beszámolt a reá fordított költségekkel és az eredménnyel. E két év alatt Perjámoson ismét 873 darab *őskori lelettárgyat* hozott felszínre; amelyekkel a perjámosi leletek száma immár 1408 darabra emelkedett. De mindeme szép eredmény, csak ládákba van rejtve és a pincében elraktározva várja azt a boldog időt, amikor mindnyájunk okulására és vidékünk őskori népeinek tanulmányozására közszemléletre tehetnők.

Az őskori lelettárgyakhoz tartozik még egy *kőgolyó* vagy talán *gabonatörő kő*, melyet a társulati főtitkár 1915 nyarán Temesvár és Szabadfalú között a téglaverőtelepen talált, továbbá 3 darab átfúrt *csontkorcsolya*, aminőt az őskorban is használtak, de később is; ezek temesvári leletűek, úgyszintén 5 darab alakított *szarvasagancsvég*; ezek a lebontott szemináriumi templom helyén az alapozás munkálatai alkalmával kerültek elő, de hordott földből; ugyancsak innen került elő egy *kétségtelenül keltakori vaskés is*, amilyett Temesváron már több ízben is találtak, és egy alakatlan *bronz darab*, úgyszintén *üvegkarperec darabok*, amelyek mégis csak mutatják, hogy e helyen már az őskorban is kellett valamelyes telepnek léteznie.

Ugyancsak a szeminárium telkéről kerültek hozzánk, a munkásoktól megszerezve: *két darab* homokkőből készült *török sírkő*, egy *örlőkő*, *négy darab koponya*, továbbá uagyszámú *cseréppipa*, sok *kályhafiók*, *agygakorsók*, *bögrék*, *kannák*, *sarkantyú*.

Vétel útján szereztük meg a temesvári *csizmadia céh* poharát 1824-ből, egy *buziási fürdő- emléket* (üveg pohár 1830—50 közt), egy darab temesvári *szekrény-órát* a XVIII. századból »*Wenzelaus Fuchs in Temesvár*« felirattal és 16 darab háborús *emlékszám*ba menő porcellánt (15 K).

Ajándékozás útján 21 darabbal gyarapodott a régiségtár; ezek közül nevezetesebbek: *Halas Endre* máv. ellenőrtől 3 darab háborús emlék Keveváráról és Báziasról; *Kossitzky János* nyug. főmérnöktől egy darab 1848/49. évi honvédkarszalagra való *nemzeti címer*, *Keszthelyi István* kevepallósi igazg. tanítótól két nagy csomagban háborús emlék Kevepallósról; *dr. Singer Jakab* főrabbitól egy darab temesvári kamarai erdőőri jelvény az 1820—30-as évekből, egy magyar fokos *Szalay István* temesvári kereskedőtől, egy darab 1727. évből származó, délmagyarországi készítésű nagy *vaskályhalap* özvegy *Pollák Márkustól*.

A muzeum összes tárainak gyarapodása e szerint az 1915. évben összesen 2169 darab.

Gyűjteményeink törzsállománya az 1914. év végén volt összesen 60.205 darab, 1915. év utolsó napján 62.374 darab.

Az egyes osztályok között ez a következőleg oszlik meg: a) *könyvtár*, hozzászámítva a levéltári darabokat is, 11.080 darab, b) *régiségtár*, hozzászámítva a 30.237 darabból álló éremgyűjteményt is, 46.967 darab, c) *néprajzi tár* 1347 darab, d) *képzőművészet* gyűjteményünk áll 2890 darabból.

Zárószámadásunk szerint az 1915. évben társulatunk bevétele volt 4711.47 korona. Kiadásaink is ugyanannyi.

Az elmúlt évben gyűjteményeink gyarapítására csak 469 korona 34 fillért fordítottunk, butorozásra 190·20 koronát; kiadványokra 625·42 koronát, a helyiség fenntartására 253·62 koronát, biztosításra 241 koronát, a maradvány 1916. évre 323·56 korona.

Intézetünk tiszta vagyona az 1915. év végén 68.879·41 korona.

Az igazgató-választmány és a tisztikar 1915. évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem:

1. Nagy figyelemmel kísértük az elmúlt évben is a városi csatornázás munkálatait, mert ilyen alkalmakkor, mint az a múlt években is történt, számos régészeti tárgy szokott előkerülni; így a múlt évben is sikerült megszerezniünk két darab *török sírkövet, őrlőköveket* és sok agyagedényt.

2. A temesvári lelettárgyakat foglalkozási ágak szerint csoportosítottuk és vastag kéregpapírlapokra kifüggesztettük s immár mintegy 120 darab ilyen tábla van a temesvári kisebb-nagyobb lelettárgyakból.

Társulatunk tagjai sorából a múlt évben elragadta a halál:

a) *Fejér Vilmos* közjegyzősegédet, meghalt 1915 május 6-án,

b) *Kassits Károly* c. kanonok, bogárosi plébánost, meghalt 1915 december 8-án.

Kassits Károly társulatunknak már majdnem kezdete óta volt tagja s gyakran kereste fel muzeumunkat adományaival, kivált nagyőrszi plébános korában s a vidékünkre bevándorló német és francia gyarmatosok után maradt régi néprajzi tárgyakat szerezte meg muzeumunknak. Csendben munkálkodó tudós ember volt; nem írt könyveket, de többet tudott mint sok történetíró. Aki a Délvidék bármely korának történetét megírni kívánja, az a Kassits nevét el nem kerülheti, kutatásainak eredményét nem nélkülözheti.

Működésének színtere leginkább a csanádi püspöki és a káptalani levéltár volt. Elpusztíthatlannak látszó munkakedvvel és munkabírással keresett, rendezett, javított és gyűjtött történeti adatokat, megsárgult írásokat és boldog volt, ha adatait a hivatalos történetírók felhasználták, vagy ha régebbi adataikat az ő munkássága folytán kijavíthatták. Élete fogytáig munkálkodott. A levéltár volt az ő szellemi világa. Még élete utolsó perceiben is, midőn a halállal vívódott, folyton gyűjteni, rendezni és dolgozni akart, lázban égő ajkakkal folyton azt suttogta: „Pedig még nem készültem el“.

Nemes, munkás tagtársunk, ha életed utolsó napjaiban visszatekinthetél munkában eltöltött életedre, ha nem írtál is vaskos könyveket, méltán gondolhattad el magadról Te is a rómaival: „Non omnis moriar“. — Emlékedet híveid, barátaid, tisztelőid s a jók

kegyeletén kívül fenn fogja tartani a példás rendben levő csanádi püspöki levéltár.

Már az 1916. év elején hunyt el *Téglás Gábor* (február 4 én) címzetes főigazgató, a M. T. Akadémia I. tagja, ki hosszú éveken át volt társulatunknak buzgó tagja és irodalmi Közlönyünknek munkatársa.

Legyen áldás elbűnyt tagtársaink emlékezetén!

Új tagokul beléptek 1916-tól kezdődő jogokkal és kötelezett-ségekkel:

1. Pancsovai Graff János Pál, a pancsovai Népbank igazgatója,
2. a Pancsovai Népbank,
3. Juhász Kálmán, csanádegyházm. papnövendék, Wien,
4. dr. Babinszky József, józsefszállási r.-k. plébános,
5. dr. Boross Dezső, kir. főügyészhelyettes, Temesvárott,
6. Temesvári állami főreáliskola tanári könyvtára.

A tagok száma e szerint jelenleg a következő: I. *Alapító tagok* 68; II. *tiszteleti tagok* 9; III. *rendes tagok* 91; összesen 168.

Mielőtt jelentésemet befejezném, hálás köszönetemet kell kifejeznem a magam részéről a közgyűlés előtt is ama tisztelt tag-társaink irányában, kik a gyűjtés fáradságos munkájában teljesen önzetlenül segítségemre voltak. Így *Bellai József*, városi tanácsnok úr, mindig teljes készséggel adja át muzeumunknak a városi könyvtár feles példányait; dr. *Singer Jakab*, főrabbi, kiválóan a zsidó néprajzi tárgyak gyűjtésében van segítségünkre; *Már Oszkár*, tanár, az apró nyomtatványok gyűjtésében ér el sikereket; *Magony József*, kegyes-rendi tanár, a háborús fényképeket gyűjti számunkra; de ki kell emelnem a *tanuló ifjúság* buzgó közreműködését is, mert lépten-nyomon újabb és újabb, kisebb-nagyobb tárgyakkal gazdagítja gyűjteményeinket és végül, amit legelőbb kellett volna tennem, hálás köszönetünket kell kifejeznünk a *temesvári sajtónak*, mely törekvé-seinket mindenkor készségesen elősegítette.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Iparkodtam jelentésemben hű képét nyújtani társulatunk és muzeumunk múlt évi működésének. Ehez még csak annyit tehetek hozzá, hogy már három év óta stagnációra vagyunk kárhozthatva, amint azt már közgyűléseinken a múlt évben is jelentettem. E stagnációnak legnagyobb oka egy kellő muzeumi épület hiánya. Jelenlegi muzeumunk annyira túl van már tömve, hogy csakis az elraktározásra kell szorítkoznunk, abban a reményben, hogy eljön majd az idő, amikor ezen is segítve lesz. A jelen körülmények éppen nem olyanok, hogy egy muzeumi palota felépítését sürgezzük. De a történelem azt tanítja, hogy minden dicsőséges nagy

háború után nem csak az ipar és kereskedelem, de a tudomány és a képzőművészetek felvirágzása is következik. A jelen nagy világháború is, amelyben a mi nemzetünk oly dicsőségesen veszi ki a maga részét, kiapadhatlan forrása lesz majd a képzőművészeteknek. A béke helyreállítása után gondolhatunk majd mi is arra, hogy reményeink megvalósuljanak.

Kérem a t. közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni szíveskedjék.

Temesvár, 1916. évi április 16.

Dr. Berkeszi István
társ. főtitkár.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett a Délmagyarországi történ. és régészeti muzeum-társulatnak 1916. április 16-án, Temesvár szab. kir. város tanácstermében tartott XXXI. évi rendes közgyűléséről.

Jelenvoltak: *Kabdebó Gergely* nyugalm. főispán, a Lipót-rend lovagja, elnök; továbbá: *dr. Glattfelder Gyula* esanádi püspök, *dr. Pacha Ágost* kanonok, *dr. Ferch Mátyás* c. kanonok, *Ferenczy Sándor* alispán, társ. igazgató, *dr. Berkeszi István* társ. főtitkár, *Hilt Lajos* társ. pénztáros, *Geml József* polgármester, *dr. Bechnitz Sándor* megyei főorvos, *dr. Bóth Ferenc* kegyesr. gimnáziumi igazgató, *Paulovits István* nyug. kir. táblai bíró, *Farkas János* tanár, *Bandl Rezső* polgármesterhelyettes, *Nagy Ferenc* városi főlevéltáros, *Riesz Antal* irodaigazgató, *Steiner Ferenc* lapszerkesztő; továbbá igen sok rendes tag és vendég.

1. Elnök szívélyes szavakkal üdvözli a szép számban megjelent tagokat és vendégeket, felkéri Geml József polgármestert és társulatunk választmányi tagját, hogy mai közgyűlésünkre kitűzött felolvasását „Mackensen tábornagy temesvári időzéséről“ megtartani szíveskedjék.

2. Geml József polgármester felolvassa „Mackensen tábornagy temesvári időzéséről“ szóló felette érdekes tanulmányát. — Elnök a közgyű. és nevében hálás köszönetet mond Geml József polgármesternek a nagyérdékű, Temesvár történetére maradandó becsű munkájáért s a közgyűlés elhatározza, hogy azt képekkel illusztrálva a társulat *Értesítője* 1916. évi I. füzetében kiadja, sőt arról kellő számban külön lenyomatokat is készíttet és német fordításban is közreadja. A közgyűlés a szerzőt lelkes éljenekkel üdvözli.

3. Következett a tárgysorozat 3. pontja: dr. Berkeszi István társulati főtitkár jelentése az 1915. év folytán kifejtett társulati működésről s a muzeum számára befolyt adományokról. (L. az *Értesítő* előbbi cikkét.) — A közgyűlés teljes egészében tudomásul vette a társulati főtitkár évi jelentését, s annak kapcsán elhatározta, hogy

- a) az egész terjedelmében a társulati Értesítő-ben közzététessék;
- b) köszönetet mondott a lelkes adományozóknak és gyűjtőknek;
- c) jegyzőkönyvi részvétét fejezi ki elhunyt tagjai emléke felett;
- d) köszönetet mondott a temesvári sajtónak;
- e) s végre köszönetét fejezte ki dr. Berkeszi István társulati főtitkárnak lankadatlan főtitkári munkásságáért.

4. Következett a tárgysorozat 4. pontja: a társulati pénztáros jelentése a társulat jelenlegi vagyoni állapotáról, mely szerint a mai napon a társulati pénztárban készpénzben 275 korona 17 fillér, értékekben pedig 66.274 korona 35 fillér kezeltek. — A közgyűlés a pénztári jelentést egyelőre tudomásul veszi.

5. Következett a tárgysorozat 5. pontja: a pénztári számadás megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, amelynek értelmében a Ferenczy Sándor alispán, társulati igazgató elnöklete alatt dr. Tőkés István és Bellai József tagokból álló bizottság a pénztárt 1916. évi április 14-én megvizsgálván, azt 323 korona 56 fillér készpénz, valamint 68.664 korona 02 fillér érték fenmaradvánnyal kifogástalanul rendben találta s egyben indítványozza a bizottság, hogy a mellékelt számadást a közgyűlés jóváhagyni és arra nézve Hilt Lajos társulati pénztárosnak a felmentvényt megadni szíveskedjék. — A közgyűlés mindenek előtt köszönetet mond a pénztári számadás megvizsgálására kiküldött hármass bizottság minden tagjának, fáradságos munkájukért; úgyszintén köszönetet mond a társulati pénztárosnak a társulati vagyon hű kezeléseért s az 1915. évre a pénztári kezeléseért a felmentvényt — a szokásos záradék mellett — Hilt Lajos társulati pénztárosnak megadja.

6. Következett a tárgysorozat 6. pontja: új tisztikar és választmány választása három évre.

Kabdebó Gergely társulati elnök meleg szavakkal köszöni meg a közgyűlésnek a személye iránt eddig tanúsított bizalmát, de miután az alapszabályok szerint megbízatása immár lejárt, elnöki tisztét leteszi és felkéri a közgyűlést, hogy az alapszabályok értelmében úgy az elnökséget és tisztikart, mint az egész választmányt ujonnan megalakítani, illetőleg bizalmával azokat szíveskedjék megtisztelni, akiket a társulat vezetésére és igazgatására legméltóbbnak tart.

Mielőtt a közgyűlés a választásokra tért volna át, felszólalt dr. Bechnitz Sándor megyei főorvos, társulati tag és figyelmezteti a közgyűlést, hogy a társulatnak úgy virágzó anyagi helyzete és gyarapodása, mint a mai közgyűlés fényes lefolyása is egyaránt azt igazolják, hogy a társulat vezetése igen jó kezekben volt eddig letéve, a közgyűlés nevében indítványozza azért, hogy méltóságos Kabdebó

Gergely nyugalm. főispán urat kérje meg a közgyűlés, hogy elnöki tisztét továbbra is megtartani szíveskedjék, a társulat többi tisztviselőire és a választmány tagjaira nézve pedig terjessze elő javaslatát. — A közgyűlés lelkes éljenzéssel, egyhangúlag megválasztja három évre: Elnökké: *Kabdebó Gergely* nyugalm. főispán urat, a Lipót-rend lovagját; igazgatóvá: *Ferenczy Sándor* alispán urat. Elnök indítványára újabb három évre a társulat tisztviselőivé megválasztottak: Főtítkárrá: *dr. Berkeszi István*, állami főreáliskolai igazgató; titkárrá: *Gálos Rezső*, felső keresk. iskolai tanár; segédtítkárrá: *dr. Banner Benedek*, állami főreáliskolai tanár; ügyésszé: *dr. Niamesny Mihály*, országgyűlési képviselő, ügyvéd; pénztárossá: *Hilt Lajos*, nyugalm. pénzügyi számtanácsos. Igazgató választmány tagjaivá megválasztottak: A) *Az alapító tagok sorából: Állami főreáliskola*, képviseli *Farkas János* tanár; *gróf Csekonits Endre* v. b. t. tanácsos, m. kir. főasztalnok; *dr. Hollós Gyula*, Temes vármegye főjegyzője; *Jeszenszky Béla*, ügyvéd; *Németh József*, felszentelt püspök, csanádi nagyprepost; *Római kath. főgimnázium*, képviseli *dr. Bóth Ferenc* igazgató; *Temesi Takarékpénztár*, Temesvárott; *Temesvári Első Takarékpénztár*; *Temes vármegye közönsége*; *Temesvár szab. kir. város közönsége*; *gróf Zselénszky Róbert*, Temesujfalu. B) *A rendes tagok sorából: Bellai József*, városi tanácsnok Temesvárott; *Deschán Achill*, tiszteletbeli tag, Temesvárott; *Ferch Mátyás*, c. kanonok, temesvárbelvárosi plébános; *Geml József*, kir. tanácsos, Temesvár szab. kir. város polgármestere; *dr. Gozdu Elek*, kir. főügyész, a Lipót-rend lovagja, Temesvárott; *Paulovits István*, nyug. kir. ítélő táblai bíró, Temesvárott; *dr. Singer Jakab*, izr. főrabbi, Temesvárott; *dr. Tókes István*, vármegyei főjegyző; *Steiner Ferenc*, lapszerkesztő; *dr. Szentkláray Jenő*, apátkanonok, a Magyar Tud. Akadémia tagja, Temesvárott; *dr. Sztura Szilárd*, ügyvéd, Temesvárott; *dr. Wittenberger Antal*, kanonok, Temesvárott.

7. Elnök úgy a maga mint a megválasztott igazgató és a tisztviselők, nemkülönben az egész ujonnan megválasztott igazgató választmány nevében megköszöni a beléjük helyezett bizalmat s igéri, hogy ezután is a legjobb tudással és igyekezettel fogják munkálni a társulat ügyeit. — A közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadja elnök szavait.

8. Következett a tárgysorozat 7. pontja: az 1916. évi előzetes költségvetés végleges megállapítása. Társulati főtítkár előterjeszti az igazgató választmány által már elfogadott költségvetési tervezetet s azt egész terjedelmében felolvassa. — A közgyűlés elfogadja a felolvasott költségvetési tervezetet, amelynek értelmében a társulat

Bevétel

A Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Muz.-Társ.

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Pénztári maradvány 1915-ről	323	56	—	—			
2. Alapítvány befizetés	—	—	—	—			
3. A muzeum fentartó hatósága kapott évi javadalom	—	—	—	—			
4. Pártfogóktól kapott évi javadalom	—	—	—	—			
5. Állami segély							
a) a könyvtár céljaira	—	—	—	—			
b) a régiségtár céljaira	—	—	—	—			
c) a néprajzi gyűjtemény céljaira	—	—	—	—			
d) a természetrajzi gyűjtemény céljaira	—	—	—	—			
e) egyéb célokra	—	—	—	—			
6. Tagsági díjak	800	—	—	—			
7. Belépti, könyvtárhasználati és ruhatári díjak	120	—	—	—			
8. Adományok, perzselypénz	—	—	—	—			
9. Kamatok	3500	—	—	—			
10. Társas összejövetelek jövedelmei	—	—	—	—			
11. Rendkívüli bevételek:							
12. Temesvár városától	—	—	—	—			
13. Természettudományi társulattól	—	—	—	—			
Az egyesület egyéb bevételei	—	—	—	—			
Összesen	4753	56	—	—	—	—	

Összegezés:

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen	
	K	f	K	f	K	f
Bevétel	4753	56	—	—	4753	56
Kiadás	4753	56	—	—	4753	56
Maradvány	—	—	—	—	—	—

költségvetése az 1916. évre.

Kiadás

	Saját forrásaiból		Az államtól		Összesen		Észrevétel
	K	f	K	f	K	f	
1. Tőkésítés	—	—	—	—			
a) alapítványokból	—	—	—	—			
b) megtakarításokból	—	—	—	—			
2. Személyi kiadások	2490*)	—	—	—			*) Részletezés:
3. Gyűjtemények gyarapítása							1. Főtitkár 1000 K
a) a könyvtárnál	100	—	—	—			2. Pénztáros 400 "
b) a régiségtárnál	150	—	—	—			3. I. szolgálta 840 "
c) a néprajzi gyűjteménynél	—	—	—	—			4. Ruhája 80 "
d) a szépművészeti gyűjteménynél	150	—	—	—			5. Dípóje 30 "
e) a természetrajzi gyűjteménynél	—	—	—	—			6. Néprajzi szolgálta 60 "
4. Butorozási, berendezési és felszerelési kiadások	50	—	—	—			7. II. szolgálta 80 "
5. Gyűjteménytárgyak szállításának költségei	—	—	—	—			Összesen 2490 K
6. Rendezési kiadások	—	—	—	—			
7. Ismeretterjesztő előadások	—	—	—	—			*) Részletezés:
8. Kiadványok	1100	—	—	—			1. Képtár és régészet tűzkár ellen 176.58 K
9. Irodai kiadások	50	—	—	—			(1915. jun. 4. től 1916. jun. 4-ig.)
10. A helyiség fentartása	—	—	—	—			2. Képtár és régészet betörés ellen 94 75 "
a) lakbér	—	—	—	—			(1915. dec. 31-től 1916. dec. 31-ig.)
b) fűtés, világítás	200	—	—	—			3. Néprajzi gyűjtemény tűzkár ellen 13 61 "
c) tisztogatás	50	—	—	—			4. Néprajzi biztos. bet. ellen 6.37 "
11. Biztosítási díjak	296*	39	—	—			5. Temes megye nagy térképének üvegbizt. 5 08 "
12. Adó	—	—	—	—			Összesen 296.39 K
13. Rendkívüli kiadások	50	—	—	—			
14. Portó	—	—	—	—			
15. Maradvány	67	17	—	—			
Az egyesület egyéb kiadásai	—	—	—	—			
Összesen	4753	56	—	—	—	—	

Kelt Temesvárott, 1916. április 16-án

Kabdebo Gergely,
elnök.

Dr. Berkeszi István,
társ. főtitkár.

Hilt Lajos,
társ. pénztáros.

1916. évi bevételei 4753·56 K-ban, kiadásai — 67·17 K maradvány beszámításával — ugyancsak 4753·56 K-ban állapíttatnak meg.

9. Következett volna a tárgysorozat 8. pontja: az „indítványok tárgyalása“. Társulati főtítkár azonban kijelenti, hogy az arra alapszabályszerűen kitűzött idő alatt semminemű indítvány be nem adatott. — Tudomásul szolgál.

10. Elnök a mai közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére Paulovits István és Steiner Ferenc tagtársakat kéri fel.

Elnök végül a közgyűlés nevében hálás köszönetet fejezi ki méltóságos és főtisztelendő dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök úrnak, ki nagymérvű főpásztori elfoglaltsága mellett is talált alkalmat arra, hogy társulatunk közgyűlését személyes megjelenésével emelje és megtisztelje. — A közgyűlés lelkes éljenzése kísérte az elnök szavait.

11. Több tárgy nem lévén, elnök hálás köszönetét fejezte ki a nagyszámban megjelent tagoknak és vendégeknek a társulat irányában mutatott érdeklődésükért, az ülést berekesztette.

K. m. f.

Kabdebó Gergely
társulati elnök.

Dr. Berkeszi István
társulati főtítkár.

Hitelesítők:
Paulovics István
Steiner Ferenc.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1915-İK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumbírsulat alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítványával egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknek, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1915. november 1-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megkezesések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, Muzeum) intézendők. Kéziratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumbírsulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből bejelenteni szíveskedjenek, különben a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumbírsulat főtítkári hivatalánál megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. uj évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. uj évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. uj évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. uj évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. uj évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. uj évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. uj évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1900. XVI. uj évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1901. XVII. uj évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1902. XVIII. uj évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1903. XIX. uj évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1904. XX. uj évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1905. XXI. uj évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1906. XXII. uj évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1907. XXIII. uj évfolyam. I. és II. füzet.
22. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1908. XXIV. uj évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A társulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet költe 20 korona. Az I. kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzeté helyett pedig megjelent: **Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből.** Összeállította: Milleker Bódog. I. rész. **Őskori leletek.** (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. **Római, római korszaki barbár és népvándorláskor leletek.** (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-térképpel). Ára 4 kor. — III. rész. **Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből.** III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával) Ára 3 korona.

Az 1909. évi **Értesítő** III. és IV. (együttes) füzetében megjelent **„Temesvári művészek“** Dr. Berkeszi Istvánról, 1—144 lap és 32 képpel, különlenyomatban is megjelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.

32
p16

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ÓR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXXII. (UJ) ÉVFOLYAM — III-IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1916.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

1916. III-IV

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXXII. (UJ) ÉVFOLYAM.

1916.

III—IV. FÜZET

A verseci esperesség betöltése 1743-ban.

(Részlet a csanádegyházmegyei plébániák történetéből).¹

Írta : Dr. JUHÁSZ KÁLMÁN.

I.

Lelkipásztorkodási viszonyok a Temesi Bánságban.²

Kétszáz esztendeje telik ezidén, hogy Délmagyarország s a vele évszázadok során a legbensőbb érdekközösség szálaival összefűződő Szent István alapította Szent-Gellért öröksége az idegen uralom alól

¹ A csanádegyházmegyei plébániák története — melynek eddig megjelent első kötete (Aga—Csanád) Szentkláray Jenő tollából került ki —, első részét alkotja a csanádi egyházmegye egyetemes történetének, mely a második részben a csanádi püspökség, a harmadikban a csanádi káptalan, monostoregyházak és szerzetesrendek történetét fogja tárgyalni. A tervezet szerint minden rész több kötetre fog terjedni. E munka ily alakban egyedül áll a hazai kath. egyházi történetirodalomban. Mint a szakkritika is elimerte, több magyar püspöki megye dicsekedhetik már a plébániák multjára vonatkozó nagyértékű adatgyűjteményekkel, de rendszeres egyháztörténeti mű, mely valamely püspökség valamennyi plébániájának és leányegyházának a multat a jelennel összefoglaló történeti leírását nyújtán, eddigelé még a sokkal gazdagabb külföldi egyáztörténetirodalomban sincs. (V. ö. Márki ismertetését a Századok-ban.)

² A Temesvári Bánság közigazgatási közege: a Temesvárott székelő tartományi kormányshéz (Administration) az udvari kamarának s a bécsi haditanácsnak (1751-től a visszacsatolásig, 1778-ig csupán az udvari kamarának) volt alárendelve. Minthogy az adminisztráció levéltárának nagy része gondatlan selejtezés folytán elpusztult s maradványai jobbára csak a mult század huszas éveiben készült kivonatok alakjában őriztetnek: a Bánság történetéhez a legmegbízhatóbb forrásokat a bécsi archivumok, kivált az egykori udvari kamara levéltára, (a mai cs. és kir. közös pénzügyminisztérium levéltára) szolgáltatja. E levéltár magában foglalja az udv. kamara s a császári haditanács leiratának fogalmazványait, a temesvári kormányshéz, más hatóságok vagy magánszemélyek eredeti fölterjesztéseit s az adminisztrációhoz benyújtott iratok egy részét, eredetiben vagy másolatban.

Jelen dolgozat úgyszólván kizáróan e levéltár eddig még föl nem használt és kiadatlan aktáin épül föl. Ahol a forrást pontosabban nem jelölöm, e levéltár „Banatica“ ügycsoportja értendő.

végleg felszabadult. Két évszázad múlt el, hogy a délvidék és a csanádi egyházmegye szíve, Temesvár városa visszahódítottatott. Délmagyarország s vele a csanádi egyházmegye hamvaiból való feltámasztásának, visszaállításának és újjászervezésének a folyó esztendőben üli meg 200 esztendő fordulóját.¹

A visszafoglalt országrészben sajátságos viszonyok kaptak lábra, melyek — főleg Szentkláray Jenő eredeti levéltári kutatásokra támaszkodó, alapvető műveiből — eléggé ismeretesek.

Az új keletű, u. n. Temesi Bánság² új életet adott a Délvidék

A bécsi cs. és kir. házi, udv. és áll. (röviden: titkos) levéltárban, — mely (a budapesti Országos levéltárat természetesen ideértve) kiegészíti az említett levéltári anyagot, — valamint a csanádi püspöki levéltárban nem találtam dolgozatom tárgyára vonatkozó adatot. Hasonlóképpen a verseci plébániahivatalt irattára sem őriz erről szóló bejegyzést. (Bichler János verseci apátplébános úr szíves közlése).

Nem csekély fényt önt azonban tárgyunkra s általában az egykori Temesi Bánság egyházi és politikai viszonyaira a temesvári szalvatoriánus ferencrendieknek ügylátszik még Délmagyarország történetirőitől is ismeretlen *Historia domus-a* (*Liber memorabilium continens historiam religiosae domus seu conventus Temesvariensis in Bapatu ord. min. S. P. N. Franc. strict. o. s. b. ad S. Catharinam V. M. nuncup. Ss. Salvat.*)

Pacha Ágost prépost-kanonok úrnak — ki e naplót a ferencesek galgóci rendházából elkérte — köszönhetem, hogy ennek bejegyzéseit is értékesíthettem.

Bevezetősoraim anyagát, másodkézből, főleg Szentkláray Jenő műveiből veszem.

¹ A visszafoglalás 200-ik évfordulója alkalmával kiadott csanádi püspöki körlevél bevezető sorai. (*Ordines Circulares dioec. Csan. 1916 Nr. 420*).

² A Maros, Tisza, Duna s a mai Oláhország és Erdély közt fekvő vidék a honalapítás óta a szorosan vett Magyarországhoz tartozott. A XV. századtól kezdve a törökök betöréseinek sikeresebb meggátolhatása végett, honvédelmi tekintetben az „alsóvidéki kapitány“-ok joghatósága alá került. (E címmel a hős Hunyadi János élt először). Ezen „alsóvidéki kapitányi“ méltóságot — mely azonban csak katonai volt s így távolról sem hasonlított a végvidékek és végvárok bánjainak polgári és katonai hatásköréhez — többnyire Temesvármegye főispánjai viselték, kiket később temesi gróf-oknak is neveztek, (v. ö. Temesvármegye orsz. képviselőinek az 1911. júl. 4-én megtartott rendkívüli megyegyűlésén, a temesi főispánságnak a „temesi gróf“ címével újból való összekapcsolására vonatkozó történeti adatokkal támogatott indítványát), de „temesi bán“-oknak soha s temesi bánság nem is létezett akkor. A bécsi kormány adta ezt a nevet e területnek a temesi pasaság eltörlése (1716), illetve a passzarovici békekötés (1718) után, mely Délmagyarországot a török uralom után visszaadta a „császárnak“. (V. ö. Pesty Frigyes: A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. Akad. Ért. Pest 1868). Nincs tehát semmi jogtörténeti alapja ez elnevezésnek. — Másrészt azonban tény, hogy 1718—1779-ig hazánk e vidékét — habár jogellenesen — Temesi Bánságnak („*Temesvarer Banat*“) hívták. Ezért ezt a magyar államjogba ütköző elnevezést — arra az időszakra, mikor az hivatalos használatban volt, — a jelen dolgozatban is megtarthatjuk, mert az akkori állapotokat konkretizálja. 1849-ben ez a név

sorsával összenőtt csanádi egyházmegyének és ennek megindulásával új vágyatokra helyezte a lelkipásztorkodás fejlődését is.

Ugyanis a bécsi kormány, mely ezt az országrészt Szent István koronája területéből kiszakította és osztrák törvények szerint igazgatta, egyházi tekintetben sem engedte, hogy a magyar püspöki megyékkel egyöntetűen, a régi történeti alapon igazgattassék. Egyházi szempontból is külön tartománnyá szándékozott a Maros, Tisza, Duna s az erdélyi havasoktól övezett területet átalakítani.

Világosan mutatja ezt az igyekezetet Báró Falkenstein Albert csanádi püspök részére 1730-ban kiállított kinevezési okmány, melynek értelmében III. Károly őt tulajdonképpen a Temesi Bánság püspökévé nevezi ki, főpásztori joghatóságának gyakorlására csupán a Bánság disztriktusában hatalmazza fel, sőt hangsúlyozza, hogy jürisdikcióját az említett területen túl, — a csanádi egyházmegyének a Marostól északra eső részére — semmi esetre se terjessze ki.¹ Hasonlóképpen tíz évvel utóbb utódát, Stanislavich Miklós püspököt is csupán a Temesi Bánság főpásztorának ismerte el.²

ismét felújított. Az 1849. nov. 18-án kelt császári nyílt parancs az egykori Temesi Bánság területét Bács-Bodrog vármegyével és Szerémmegyének rumai és illoki járásaival együtt „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság“ cím alatt ausztriai külön tartománnyá szervezte. Azonban 1860-ban az októberi diploma kibocsátása után, Magyarországra reinkorporáltott.

¹ „Ut iurisdictio illius episcopalis ultra limites praefati Banatus Temesiensis nequaquam extendatur; verum talis per limitem Banatus, Tibiscum nempe, Marusinum et Alpes Transylvaniae, cineta et terminata habeatur“. A kinevező okmány szavai. Schematismus Csanadiensis. Temesvár 1913, 29. ol.

Homlokegyenest ellenkező volt Falkenstein elődjének Gróf Nádasdy László csanádi püspök helyzete, kinek főpásztori jürisdikcióját csupán az ősi egyházmegye Marostól jobbra fekvő, „magyarországi“ területére akarták szorítani. Nádasdy a történeti jog alapján kérte a felségtől püspöki jürisdikciójának a bánsági részekre is kiterjesztését. 1719-ben július 7-én Savoyai Jenő herceg elnöklésével tartott udv. tanács, augusztus 22-én pedig a kir. kancellária hozzájárult Nádasdy kérelméhez s csakugyan kiterjesztették joghatóságát a Temesi Bánságra is. Mégis midőn a püspök kánoni látogatását Temesvárott bejelentette, az ottani kormányzó tudatta vele a „császár nevében“, hogy mint magyar mágnaust végül szívesen látja, de az újszerzeményű Temesi Bánság püspökének el nem ismerheti és nem is fogadhatja. V. ö. Szentkláray Jenő: Mercy Claudius Florimund kormányszata a Temesi Bánságban. Akad. értekezés. Budapest 1909, 52—53. Temesvármegye tört. 351—352.

² Nicolaum Stanislavich, qua episcopum Csanadiensem pro exercenda episcopali iurisdictione in Banatus Temesiensis Destrictu, nos autoritate nostra caesareo regia clementer nominamus et constituimus, eumque praesentibus qua talem nominatum et constitutum habere volumus. („Fundationsbrief für dem neu ernannten Csanáder Bischof Stanislavich, in wie weit dessen

De még egyházmegyéjük e csonka területén is igen megnehezítette ez egyháznagyok főpásztorkodását a bánsági kormánysszéknek illetéktelen és erőszakos beavatkozása az egyházi igazgatás jogkörébe.¹

A püspökökéhez hasonlóan, sajátságos volt a Temesi Bánság hívei- és lelkipásztoraí-nak helyzete is.

A gyászos emlékü török hódoltság korában annyira leapadt a hívek száma, hogy rendszeres telepítésekkel kellett ezt az új „meghódított tartomány“-t benépesíteni. A kincstár minden családnak házat, földet, igavonó marhát, gazdasági eszközöket, egy évi élelmet ígért s az egyházi és iskolai költségek terhéől is fölmentette őket: templomról, papról, iskoláról és tanítóról gondoskodott²

Nagy gonddal, de magyarelles tendenciával keresztülvitt telepítés folytán egyre emelkedett az idegenből, külföldi tartományokból hozott róm. kath. vallású lakosok s ezzel karöltve, a plébániák száma.³

bischöfliche Jurisdiction sich erstreckt und in wem dessen angesetzte Beneficia bestehen. Bécsi cs. és kir. közös pénzügyminiszt. lt. Hungarica 1740. okt. 5).

¹ A visszafoglalás utáni korszak első püspökétől, Gróf Nádasdy Lászlótól még a lelkészek kinevezési, áthelyezési és megerősítési jogát is megtagadták. A legtöbb esetben meg sem kérdezték a püspököt. A tőle kinevezett plébánosokat egyszerűen elfűzték állomásaikról. — 1722-ben az adminisztráció minden előzetes egyházi intézkedés mellözésével megfosztja állásától Haidiger oravicaí plébánost. Midőn ugyanazon esztendőben Baký Nándor makai plébános, a püspök megbízásából a püspöktől kinevezett kiszombori plébánost a kerületi tisztartó engedélye nélkül installálta, a kormánysszék a plébánost szigorú rendellett tiltotta a községből. Mikor pedig ez ellen a község lakossága tiltakozott s a plébános vonakodott távozni: karhatalommal távolították el, a templomot bezárták s a községből kihírdették, hogy aki a visszatérő lelkészt befogadja házába, keményen meg fog bűnhődni érte. — Midőn 1724-ben a püspök segédlelkészt küldött Csanádra, az adminisztráció kérdőre vonja őt, vajjon alkalmas egyén-e a káplán? — A püspök bejegyezése nélkül bízza a kormánysszék 1725-ben ferencesekre a karánsebesi parochia vezetését. — Midőn 1733-ban a moldovai plébános elhunyt, utódját a kormánysszék nevezte ki, sőt be is iktatta hivatalába. — Rendkívül jellemzi e fonák állapotokat, hogy 1727-ben a német birodalomból jelentkező papok nem a püspöktől, hanem a kormánysszéktől kértek és nyertek fölhatalmazást a lelkészkesedésre. Annyira ment a kormánysszék erőszakoskodása, hogy a püspök jónak látta megkérdezni: vajjon a kanonokokat a kormánysszék fogja-e kinevezni, vagy pedig neki engedi át. V. ö. Szentkláray: I. m. 58.

² A bánság eleinte csak lassan népesedett katolikusokkal. A községek kezdetben még a török világból visszamaradt gör. kel. szerbek és oláhok lakták. Még 1732-ben is mindössze 50 plébánia állott fönn a Temesi Bánságban.

³ Az egykorú okiratos bizonyítékok szerint az első plébániák a következő időrendben keletkeztek: Temesvár 1716-ban ferencrendiek-, 1719-ben a jezsuiták és ferencesek vezetésével; Orsova és Orsova-sziget 1717-ben ferenc. rendiek vezetésével; 1717-ben Lippa ferencrendiek, majd 1723-ban világipap

Érdekes néhány pillantást vetni e paróchiákat adminisztráló lelkészek-re.

A német telepésekkel bevándorolt világi papokkal, többnyire azonban szerzetesekkel — s ezek közt jezsuitákkal, kapucinusokkal, ferencesekkel találkozunk soraik közt.¹ — Jellemző viszonyaikra a csanádi püspököktől ismételten kiadott *Instructio pastoralis* című részletes szabályrendelet.²

Szinte meglep, hogy a püspök szükségesnek találta papjainak megtiltani a szakálnövesztést, vállig érő hosszúhaj, gyűrű és csattos-cipők viselését.

E bevándorolt papság nem ismerhette a hazai szokásokat s helyeztük új hazájukban éppen nem volt irigylésreméltó. „Földi kincsekben nem bővelkedtek, sőt épúgy küzdöttek a megélhetés gondjaival, mint a jövevény telepesek. Soraikat éppúgy ritkította a mocsárláz és dőghalál, mint hiveikét.”³

Valamint a török hódoltság korában az apostoli szentszék misziós-területnek tekintette ezt az országrészt,⁴ úgy most, az ozmánok eltávolítása után, mint új, kultívatlan kolónia tűnt föl. „Amint az egyházmegye hivei a szélrózsa minden irányából verődtek össze, ugyanúgy kellett az egyházközségek részére is papokat toborozni... Ki veszi számba azt a sok gondot, törődést, utánjárást és áldozatot, mely a püspök lelkére nehezült, hogy az új nyájak élére pásztorokat állít-hasson...”⁵

E mostoha lelkipásztori viszonyok nem kedvetlenítették el a „Temesi Bánság püspökét;” sőt arra serkentették, hogy fokozott hévvel lásson hozzá hivei lelki szükségleteinek gondozásához.

vezetésével; 1718-ban Lugos és Pancsova minorita-szerzetesek vezetésével; 1719—1720 Karánsebes jezsuiták vezetésével; 1718 Temesvár Nagy- és Kis-Palánk külváros ferencesek vezetésével; 1719 Krassova jezsuiták, majd ferencrendiek vezetésével; 1720 Versec ferencrendiek, majd világi papok vezetésével; 1721 Rékas ferencrendi, majd világipap vezetésével; 1722 Kis-Zombor világi papok vezetésével; 1722 Új-Palánka kapucinusok vezetésével; 1722 Nagybecskerek világi papok vezetésével stb. V. ö. Szentkláray Id. mű 79—80. old.

¹ Anyi volt a szerzetes-lelkész, hogy a Temesvárot 1734. évi július hó 28-án tartott egyházmegyei zsinaton a püspökön és a kanonokokon kívül majdnem csupa szerzetespap vett részt. (Ortvay-Szentkláray: Tört. Adattár II. 84—86. old.) Ugyanekkor a Bánságban lakó katolikus hívek száma alig haladta meg az 5000-et. (Szentkláray: Plébániák története. Temesvár 1898. 124. old.)

² Közlötte Oltványi: Acta Synodalia. Temesvár 1859.

³ Id. csanádi püspöki körlevél.

⁴ L. az akkori lelkipásztori viszonyok vázlatos ismertetését a Havi Köz-löny 1915. évf. 688—692. old. („Voltak-e licentiatások a Délvidéken?”)

⁵ Id. csan. püsp. körlevél.

II.

Az esperességek szervezése a Temesi Bánságban.

Ekkor a Szent-Ferenc-rendjéből főpapi méltóságra emelkedett, áldott emlékű Stanislavich Miklós — előbb nikápolyi püspök — ült Szent-Gellért főpásztori székében. Teljes buzgósággal, erélyes, mind-ammellett tapintatos kézzel fogott hozzá egyházmegyéje restaurálásához. Érezte azonban, hogy e feladat sikeres megoldásához elsősorban az egyházi közigazgatás szerveit kell megalkotnia.

Mivel Stanislavich püspököknek az egyház kormányzat nélkülözhetetlen tényezőinek kreálására irányuló törekvése nemcsak szoros viszonyban áll a verseci esperesség betöltésével, de e javadalom betöltése egyszersmind az esperesi hivatalok felállítása érdekében folytatott kemény tusájának győzelmes, eredményében messzekiható befejezése: csakis e küzdelme tüntetheti fel a tárgyalandó esemény lényegét és eldöntésének fontosságát.

E történelmi háttérből kisugárzó fény megvilágítja Stanislavich püspököknek a verseci esperesség betöltésénél tanúsított magatartásának indítóokait, szándékait és célzatait; feltámasztja az akkori életet, mely őt hevitette és tevékenységének irányát megszabta; megrajzolja és megfelelő árnyékolásával kidomborítja az eseményeket: egyszerűen megeleveníti az egész küzdelmet, történeti milieujével és távlatával teljes és tiszta képet nyújt az egyes epizódok jelentőségéről és eredőjük, — Stanislavich győzelmének — fontosságáról.

Csakis ily beállítás mellett értékelhetjük Stanislavich püspököknek e javadalom betöltése körül kifejtett diadalmas fáradozásait.

Ismeretes, hogy a török hódítás előtt a főesperesek voltak az egyházmegyei adminisztráció rendes közegei. Szentkláray kimutatta,¹ hogy a Szent-Gellértől alapított 7 főesperesség — melyből 5 esik a Temesi Bánságnak nevezett területre — 520 esztendőn keresztül (1030—1551) szakadatlan folytonosságban fennállott. Térben együtt működve, szoros kapcsolatban voltak a vármegyei szervezettel. Miután a Temesi Bánság területének külön „ejálet“-té, vagyis helytartósággá, utóbbinak pedig több szandzsákrá — kerületre — felosztásával a régi vármegyék területükkel jellegüket is elvesztették, sőt nevük is feledésbe ment: eltűntek a hajdani főesperességek is, olyannyira, hogy Szent-Gellért alapvető egyházmegyei szervezetének még nyomai sem maradtak vissza a török hódoltsági korszakból.

¹A főesperességek és esperességek történeti fejlődése a csanádi egyházmegyében c. értekezésében.

Az ú. n. Temesi Bánság időszaka pedig — a már érintett okok miatt — legkevésbé sem volt alkalmas ezek felújítására. Az ősalapítású káptalant sem állították vissza, melynek tagjai hajdan ezt a tisztségét viselték.

Különben is sokat veszítettek a főesperesek e századok leforgása alatt jelentőségükből. Hivataskörük mindinkább az esperesekre (decanus, vicearchidiaconus) szállott.

Kezdetben az espereseknek nem volt külön júriszdiکیójuk, hanem csak annyi joguk és hatáskörük, amennyit esetről-esetre a főesperestől kaptak. A főesperes nevezte ki őket tetszésszerűen időre főesperességlébanosai közül. Az espereseknek nem volt külön kerületük. Számuk sem volt megállapítva. Nem volt ú. n. perszonátusuk, álláshoz kötött méltóságuk, nem is a püspöknek, hanem a főesperesnek voltak segédjei, megbízottjai.

A trienti zsinat fejlesztette és domborította ki az esperesi intézményt az egyházi közigazgatás azon eszközévé, milyenek azt ma szemléljük.

Mikor az említett zsinat hatása alatt a főesperesek hatalma beolvadt a püspöki júriszdiکیóba: azt az úrt, melyet e hatalom akkori viselői, — a történelem színpadáról lelépett főesperesek — hagytak maguk után, az esperesek kezdték elfoglalni és betölteni. Korlátozott hatáskörrel ugyan, de megnövekedett és imponálóbb egyéni értékkel. Közjogi állást nyertek az egyházi szervezetben és a részükre kijelölt hivatalos területen előljárói tekintéllyel ruháztattak fel. A hajdani főesperesek nyomába léptek, mint a megyéspüspök rendelteinek végrehajtói, az egyházkormányzatnak valósságos organumai.¹

Ez előrebozsátottak érlelhatték meg Stanislavich püspök ama elhatározását, hogy az egyházmegye belső szervezésével, — a tényleges viszonyokhoz alkalmazkodva, az esperesi kerületek és állomások létesítésével, — kezdje meg egyházkormányzói és főpásztori hatalmának gyakorlását.

Idegen létére² tartózkodott az egyházmegye belső életére fontos intézkedést minden előkészület nélkül megvalósítani.

Első dolga volt, hogy püspöki megyéjét³ szélteben-hosszában meglátogassa s az állapotokról személyesen meggyőződést szerezzen.

¹ V. ö. Szentkláray id. értékezését.

² A Stanislavich-család Krajovára, Oláhországba való volt. Ott született a püspök 1694 május 9-én. (Mehalt 1750 április 26-án.) Tetemei Temesvárott nyugosznak a csanádi székesegyház kriptájában.

³ 1741-ben.

Az útjában nyert tapasztalatok lehangolók voltak.¹ Mindenütt török támadások és a mirigyhalál pusztításaival találkozott. Az 50 bánati plébánia közül 20 elpusztult, a megmaradt 30 parochia közül is csak 17 helységben működtek egyházmegyei világi papok, kikre esetleg az esperesi tisztséget ruházhatta volna. Talán hozzá sem fogott volna az egyházi közigazgatás eme fórumainak felállításához, ha a belgrádi békekötés és Mária Terézia trónralépte a kedvezőtlen állapotok javulását nem helyezték volna kilátásba.

Ezért bizva a szebb jövőben, 1742 őszén² elhatározta, hogy a bánsági esperességeket megszervezi.

A katolikus népesség számarányát tartva szem előtt, a Bánság négy különböző pontján azon kincstári községekben nevezte ki a plébánost esperessé, melyek a környék helységei közt legnépesebbek voltak és amellet a vidéki plébániák csoportjának közepén feküdtek.

Ezek egyike Versec volt. Dekanátusához tartozott: Versec, Lugos, Fehértemplom, Pancsova, Nagybecskerek. Detta, Csákova (ma: Csák), Ujpecs.³

Tekintve, hogy a főesperesi hivatal, — jóllehet szűkebb hatáskörrel és korlátozott joghatósággal — az esperesekre hárult át: ők lettek most az „oculi episcoporum.”⁴ Minthogy Stanislavich az egész

¹ 1744-ben Pataschich Gábor kalocsai érsekhez intézett jelentésében maga említi, hogy a vizitáció alkalmával oly veszedelmes helyeken is felkereste híveit, hová csak 8 katona kíséretében lehetett biztosan eljutni. V. ö. Szentkláray: I. m. 85. oldal.

² Szeptember hónap.

³ V. ö. Szentkláray id. értekezését. (Bevezetés a Csanádegyhm. pléb. tört.-hez 126. ol.) — Stanislavich e gőcpontokon, mint általában a nagyobb helységekből egyszersmind segédlelkészi állomást is szándékozott szervezni. (V. ö. a temesvári kormányzéknek az udv. kamarához 1743. március hó 2-án intézett jelentését. Id. bécsi levéltár: Banatica 1743. dec. 25. alatt).

⁴ Nemcsak a püspök, hanem az udvar is nagy fontosságot tulajdonított az espereseknek. A felség sürgetésére, ki mindenről részletes jelentést kívánt a főpásztortól, ezt írja Stanislavich utóda, Gróf Engel Ferenc: Legott meghagytam espereseimnek, hogy kerületük helységeit meglátogassák s azután kimerítően beszámoljanak az egyes községek lekipászorairól, templomairól, plébániaépületéről, iskoláiról, az istentiszteletről, a nép erkölceiről stb. (V. ö. Gróf Engel németnyelvű tudósítását egyházmegyéje állapotáról. Ortway-Szentkláray: Adattár Csanádegyházmegye hajdanához és jelenéhez I. 425. sk.)

E fölterjesztésben egyszersmind összegezve találjuk a Temesi Bánság espereseinek főbb teendőit és joghatóságát, melyet nemcsak a katolikusok, de külömbség nélkül a másvallásuak fölött is gyakoroltak, (Szentkláray: Plébániák tört. 129—130), szakasztott úgy, mint annak idején az archidiakonokok. Ezért ami az egykori főesperesek látogatási jegyzőkönyvére (Canonica Visitatio), az áll hivatáskörükben utódaik, az esperesek jelentéseire, följegyzéseire is: e jegyzőkönyvek a legbecsesebb vallásügyi és kultúrtörténeti adatok halmaza. S ami a fő, mind meg-

Temesi Bánság területén csupán négy esperességet állított föl:¹ szerepük, mint a püspök mandatáriusai, kétségtelenül nagyfontosságú volt.

Ez magyarázza meg Stanislavich ama különös szorgoskodását, hogy ez állások élére arravaló egyének kerüljenek.

S valóban sok gondjába, kemény fáradozásába került a feltoronyosult nehéz akadályok elhárítása, hogy a verseci esperesség céljainak megfelelően betöltsék.

III.

— A Temesi Bánság világi hatóságainak javaslata. —

A Temesi Bánság egyházi javadalmainak adományozását és az ezzel járó mindennemű rendelkezés jogát a felség magának tartotta fenn.² A temesvári adminisztráció tette meg a javaslatot az udvari

bízhatók, hitelesek. Mert — egy jeles historikusunk szavai szerint — a vizitáló főesperes, kezében a királyi felhatalmazással s a püspöki meghagyással, nem azon célból járta be a kerületében levő községeket, hogy a lelkipásztorok hibáit takargassa, hanem hogy a püspöknek a tényleges állapotról jelentést tegyen s a körútjában tapasztalt bajokra — azok orvoslása céljából — figyelmét fölhívja. Evégből fölkeres minden helyet, nemcsak a katolikusok, hanem a kálvinisták, lutheránusok, anabaptisták lakóhelyeit is. Szívélyesen üdvözli a lakókat, nyájasan beszélget velük s nem ritkán meghívja, nemcsak az előkelőbbeket a népből, hanem magát a protestáns pástort is asztalához. — Sorban meglátogatja a templomokat, iskolát, paplakot s mindent megvizsgál, feljegyez apróra: milyen karban van az épület, a felszerelés, mennyi vagyonnal, egyházi ruhával rendelkezik a templom, mennyi jövedelme van a plébánosnak, mit fizetnek a hívek lelkészüknek. A népet kikérdezi lelkipásztorai felől, ki viszont híveiről nyújt felvilágosítást. Sok esetben összeírja azt is, hogy hány gyermek jár iskolába, hányan és milyen nemzetiségűek lakják a községet, hányan vannak a katolikusok és más vallásúak. (Kollányi Ferenc: Képek a hazai hitújítás idejéből. Magyar Sión 1891, 751—752. ol.) — Ugyanez áll — legalább korlátozott mértékben — az ekorbeli esperesekről, illetve látogatásaikról.

A „Temesi Bánság“ espereseinek jegyzőkönyvei közül legjelentősebb a szóban forgó 1743. esztendőben kinevezett Rösch János verseci esperes második utódának, Vuko de Brankó Pál csanádi kanonok, verseci esperes-plébánosnak több mint 500 oldalra terjedő összeírása: „Status religionis et ecclesiasticus parochiarum decanatus Werschetziensis anno 1766.“ — a csanádi püspöki levéltárban.

¹ A Maroson túl, Makón már Gróf Nádasdy püspök állított föl esperesi hivatalt 1729-ben.

² „In hocce Banatu Temesiensi non modo ipso supremo iure territoriali Maiestati nosrae competente, verum etiam universis ibidem locis nobis, qua domino terrestri immediate subiectis ius quoque patronatus in restaurandis, dotandisque ecclesiis et beneficiis ac per consequens eorundem beneficiorum collatio nobis unice ac privative reservatum maneat; proindeque quemadmodum parochia aliaque beneficia ecclesiastica in eodem Banatu per nos, qua supremum territorialem insimul ac terrestrem dominum successive instaurabuntur et dotabuntur, ita etiam individua subiectorum ad eiusmodi beneficia ecclesiastica per nostram ibidem constitutam administrationem pro quovis casu aulae nostrae caesareae praevis proponi, indeque subsequenda approbatione temporali episcopo Csanadiensi in ordine praesentatum

kamarának s ez prezentáltatta a felség nevében a kinevezendő egyházi férfiakat — az adminisztráció útján — püspöknek.

Igy történt a verseci esperesség, illetve plébánia betöltésekor is.¹

Alig hunyta le szemét² a verseci parochiát adminisztráló Schmalzter³ Kristóf,⁴ az ottani hitközség legott megindította a

solum institui, nullum autem plane beneficium ecclesiasticum absque praescitu nostro aut annente, vel etiam, quod si ipse episcopus citra consensum nostrum eiusmodi beneficia ecclesiastica per se fundare niteretur conferri, actus e contra installationis, vel per temporalem episcopum vel per illius delegatum secundum canones, moresque et sollem nitatibus in similibus observari consuetis rite peragi, temporanea vero, sive proventus pro parochia, aut alia fundatione detarminari, nostri domini et patroni nomine per antememoratam administrationem nostram mediante suo deputato assignari et tradi volumus.“ III. Károly királynak Stanislavich püspök részére adott, idézett okmányának szavai. Bécsi id. levéltár. Hungarica. 1740. okt. 5. jelzésű aktacsomó közt.

¹ E két állás össze volt kapcsolva. Az egyik pályázó — Rösch János — folyamodványát ily felirással őrzi az id. levéltár: „An der Temesvarer Administration — Bitte Joannis Rösch königl. Pfarrer zu Lippa um die Conferierung der zu Verschetz vacanter Dechant- und zugleich Pfarrstelle.“

² 1743. február hó 9-án halt meg. (Ezt az id. levéltár több irata tanúsítja. Úgyszintén Hist. conv. Temesvariensis Franciscanorum ad S. Catharinam. Kézirat a csanádi püspöki levéltárban. 8. ol.)

A következő napon már meghagyja az adminisztráció a verseci kerületi tisztartásának, (Werschetter Verwalteramt) hogy az elhunyt hagyatékáról leltárt vegyen föl s ezt Temesvárra beterjessze. (Baróti Lajos: Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. Temesvár 1893. I. 525 ol.)

³ Az id. levéltárban őrzött hivatalos iratok szerint Schmalzter mint verseci esperes halt meg. — A Csanád-egyházmegyei plébániák történetében (173. ol.) 1739—1742 években szerepel Schmalzter mint verseci esperes-plébános. Ha ez az adat a valóságnak megfelel, úgy Schmalzter — saját személyére, „ad personam“ — három esztendővel előbb nyerte el ezt a hivatalt (vagy talán csupán a címet) mielőtt állása kerületében végérvényesen rendszeresített. Kartársai — a marosontúli, a makai esperest kivéve — az említett 1742. évben lettek esperesekké: Komáromy Ferenc szentpéterei, De Buisson János Ferenc ujaradi és Bachmann Bertalan oravikai esperesek. — Milleker szerint Schmalzter két elődje (Arzfeld János 1725—29 és Piberger János Sebestyén) is esperes-plébánosok voltak. (Versec sz. kir. város tört. Budapest 1886, I. 313—314 ol.) Valószínű azonban, hogy a főpásztorok őket csupán az esperesi címmel — s legfőljebb esetenként némi intézkedési joggal — ruházták föl. E században ugyanis egyes vidékek központi plébániáin a lelkész esperes (decanus, vice-archidiaconus) gyanánt szerepel, még mielőtt a püspökök ott az egyházmegyei közigazgatás és a gyakorlati élet szempontjából az esperesi hivatalt fölláttották (Plébániák tört. 171. ol.)

⁴ A Csanád-egyházmegyei plébániák tört. c. műben Schmalzter Keresztély keresztnévvel fordul elő. (Id. h.) — A rendelkezésemre álló egykorú, eredeti kéziratok sohasem említik Schmalztert e néven. — Stanislavich püspök (az udv. kamarához 1743 szept. 21-én intézett föliratában és Schmalzter utódja részére — u. a. év augusztus 26. napján — kiállított kinevező levelében), Bárángshofen katonanai kormányzó (u. e. év febr. 22-én kelt jelentésében), az

tárgyalásokat elárvult egyházuk betöltése érdekében.¹ A verseciek Stanislavich főpásztor szándékaival ellentétes óhajt tápláltak.

Míg a püspök magasabb érdekből, az egész püspöki megye sorsát tekintve — egyház-kormányzati szempontból — világi pappal kívánta a parochiát betölteni, — hogy e vidéki központ egyszersmind az esperesi kerület székhelye lehessen, — addig verseci hívei szerzetesekre szerették volna plébániájuk vezetését bízni. Főleg azért törekedtek erre, mert — mint írják — plébánia-egyházukon és Szent-Rókus-kápolnájukon kívül, a szőlőhegyek tetején, a Szent-Kereszt tiszteletére épült kápolnájuk áll, melyhez „az egész Bánátból“ nagyszámú búcsújárónép szokott zarándokolni. Attól tartottak, hogy ha világi pap — tehát egy lelkész — kerül plébániájuk élére, búcsújárás alkalmával nehezen juthatnának a kegyhelyen miséhez vagy más ájtatossághoz, míg ezen óhajuk könnyen teljesülhet, ha szerzetesek — tehát t ö b b e n — veszik át plébániájuk adminisztrálását.²

„nyszerzeményi bizottság“ (u. e. esztendő április hó 4-én kelt jegyőkönyvében) egyöntetűen Kristóf-nak (Christof, Christophorus) mondják. Ezekről eltérően Forster Peter csákovai lelkész — folyamodványában — Schmaltzert Ferenc-nek nevezi.

Ami vezetéknévét illeti, sűrűn találjuk Schmalzer-nek is írva. A temesvári szalvatoriánus-ferencesek naplója — mely ez események lezajlása után lefolyt két évtized múlva, de egykorú, hitelt érdemlő följegyzések felhasználásával készült, — Schmaltzer és Schmelzer néven emlegeti. (V. ö. Historia conventus Temesvariensis Franciscanorum ad S. Catharinam. Kézirat a csan. püsp. levéltárban 8. és 9. ol.)

¹ A temesvári kormánysszékhöz intézett rövidre fogott folyamodványuk (a formalitások elhagyásával): „Einer löblichen königl. Administration wird zweifelsohne allschon bekannt gemacht worden sein, was gestalten der zu Verschetz gestandene Dechant Herr Schmaltzer seel. erst gestern früh dieses zeitliche mit dem ewigen verwechselt, diese unsere Verschetz Gemeinde also eines zeitlichen Seelsorger bei dem allhiesigen Herrn Bischofen geziemend sollicitiert, besonders aber womit entweder einige Religiosen Franciscaner insonderheiten Capuciner-Ordens eine Residenz zu gedachten Verschetz errichten möchte bittlichen projectirt, von selbst aber die Religiosen anlangend abschlägigen Bescheid erhalten habe, solchemnach haben wir samentlichen Verschetz Innwohner die löbl. Administration anzu-suchen, hochdieselbe geruhen dieser unserer Verschetz Gemeinde die einzige hohe Gnad wiederfahren zu lassen und die loco eines Petrini implorierende Einsetzung einiger Religiosen zu Verschetz gnädig resolvieren, wie auch die deswegen das erforderliche Verfahren zu wollen.“ Id. bécsi levéltár. Banatica 1743. dec. 25. jelzéssel ellátott iratosmóban.

² Stanislavich keresett magának alkalmat, hogy megismerje a nép lelki szükségleteit. Versec város levéltárában őrzött Német-Versec községi számadásai bizonyítják, hogy rövid időközben, 1741-ben, majd 1743-ban, — tehát éppen a plébánia-javadalom üresedése évében — fölkereste Versecet. (Milleker: I. m. 120. ol.) — Belátta, hogy egy lelkész nem tudja a lekipásztorkodást elvégezni. Két évvel a verseciek folyamodásának kelte előtt, megtette ezért e célból a szükséges lépéseket. A verseci hívek kérvényében fölhozott indokon kívül kulturális szempontból is nagyjelentőségű okkal támogatta azt a javaslatát, hogy az esperesi székhelynek

A körülmények összetalálkozása annyira kedvezett a verseciek törekvésének, hogy rohamos léptekben haladt előre óhajuk teljesedése.

A temesvári szalvatoriánus-ferenceseknek¹ a várfalakon kívül álló rendháza² útjában volt a nagy kiterjedésre,

kiszemelt Versecen segédlelkészi állomás szerveztessék. Versec nagy kiterjedésén és búcsújáróhelyén kívül ugyanis hivatkozik iskolájára. A nagyszámú ifjúság érdekében előnyösnek tartja a püspök az iskola kibővítését a syntaxisig, melyet azután Kudric, Fehértemplom, Oravica, Krassova és Detta helységek ifjai is látogathatnának. Az oktatásban a segédlelkész közreműködhetne a tanítóval s így a tanügy is nyerne. (V. ö. Ortway-Szentkláray: Csanádegyházmegyei adattár I. 650–654. l.).

¹ A ferencrendiek különböző korban és vidékeken különféle néven fordulnak elő. Ez elnevezéseknek a közhasználattól elütő használata könnyen téves nézetekre adhat alkalmat. Minthogy a verseci esperesség betöltésénél is különféle megjelöléssel kerülnek szóba az egykori iratokban: elengedhetetlennek tartom a következőket fölemlíteni.

Szent-Ferenc rendje két nagy ágra oszlik az obszervánsokra és konventuálisokra. Az előbbieket megtartották a rend régi nevét: „ordo fratrum minorum“ (vagy megkülönböztetésül: ordo fr. min. strictae observantiae), az utóbbi ág hivatalosan: „ordo fratrum minorum conventualium.“

A közhasználatba azonban nem ment át e hivatalos elnevezés. Hazánkban, Németországban és Ausztriában a konventuálisokat nevezik egyszerűen minoritáknak, az obszervánsokat pedig ferenceseknek. (Igy pl. Aradon 1700–1862-ig „ferencrendiek“-kel, 1702-től napjainkig „minoriták“-kal találkozunk. V. ö. az aradi plébánia történet: Szentkláray Plébániák tört. c. művében.) Lengyelországban viszont konventuálisok viselik a franciskánus elnevezést (V. ö. Századok 1904, 785 ol.).

Míg a konventuálisok hazánkban egy tartományba (provincia) tartoznak, az obszervánsok a XVIII. században több tartományt képeztek.

Igy voltak szalvatoriánusok (azaz az Üdvözítő védelme alá helyezett tartomány tagjai), mariánus-ferencesek (azaz Szűz Mária védelme alá helyezett tartományba tartozók,) ladislaiták, stefaniták, kapisztránusok (Szent-László, Szent-István, illetve Kapisztrán Szent János védelme alá helyezett provincia tagjai) stb.

Mind e felosztás 1900-ban megszűnt és 4 új tartomány alakult, ú. m. a mariánus, kapisztránus, stefanita és ciril-metodika. — A szalvatoriánusok kolostorai is ezekhez csatoltattak.

Napjainkban szalvatoriánusok alatt a „Societas Divini Salvatoris,“ az Üdvözítő társasága tagjait értjük, mely csak néhány évtizeddel ezelőtt — 1881-ben — alapított. (V. ö. A szalvatoriánusok Magyarországon. Temesvár 1913.)

² Két franciskánus-zárda állott ezeitőben Temesvárott: az egyik a várban, a régi piaristateplom helyén, a másik a külvárosban, a mai áll. felsőbb leányiskola telkén. (L. „Plan, darauf vorgestölt wird, was vor Gebäu im Jahre 1727 in Temesvar erbauet würden.“ A temesvári hadtestparancsnokság építészeti hivatalának levéltárában.)

Az előbbi szerzetesházba éppen két századdal ezelőtt, a visszafoglalás évében költöztek a ferencesek. 1788-ig tartózkodtak itt, midőn helyüket a kegyesrendiek foglalták el. Naplójukat (Protocollum Conventus Franciscanorum Temesiensium ad S. Joannem Nepomucensem) a csanádi püspöki levéltár őrzi.

A másik ferences-kolostor lakóit a következő — 1717 — év 9-én kelt királyi rendelet telepítette meg Temesvárott. Templomuk a török hódoltság korából marad

csillagalakra tervezett vár kiépítésének.³ Az adminisztráció ezért minden

fönn, a visszafoglaláskor azonban eleinte sóraktárukat szolgált. („Historia conventus Temesiensis Franciscanorum ad S. Catharinam“ Kézirat 3. ol.) — 1753-ban a mai belvárosi plébániatemplom helyén építettek számukra templomot és klastromot. Csaknem egy évszázadon át működtek Temesvárott. 1806-ban elhagyták a várost. Magukkal vitték említett értékes naplójukat, melyet a galgóczi rendházban helyeztek el. (E ferences-klastrom történetével foglalkozott Iványi István: Adatok a temesvári Szt. Katalinról címzett templom és zárda történetéhez. 1717–1759. Felolvastatott a Délm. Tört. és Rég. Társ. 1878. évi június hó 26-án tartott vál. ülésén. Megjelent a Tört. és Rég. Értesítő 1879. évf. 71–78 ol. Az idézett naplót Iványi még nem ismerhette.)

E két ferences-klastrom szerzetesei ugyanazon rendbe tartoztak: Szt. Ferenc „szigorú“ rendjébe, (ordo fratrum minorum — strictae observantiae).

Még a legújabb történelmi művek is a két különböző ferencerendi ág tagjainak (franciskánus és minoriták, azaz obszerváns- és konventuális-ferenceseknek) tartják őket. A temesvári adminisztráció elnökének, Báráng Engelshofen Lipótnak az udv. kamarához terjesztett fölirata azonban ugyanazon szerzetesrendbe tartozóknak mondja őket, sőt ezt a körülményt érvelésként használja föl azon javaslatához, hogy a Katalin-zárda szerzeteseit Versecré helyezték át s ne adjanak számukra a várban helyet, hol a lelkipásztorkodást ugyanazon rendbe, csak más tartományba (provincia) tartozó ferencesek végzik. (V. ö. 1743. febr. 22-én kelt feliratát. Bécsi id. lt. 1743. dec. 25. iratok közt).

A közelebbeső, — a csanádi püspöki levéltári — adatok is meggyőznek erről.

A Katalin-zárda naplójának felírása nyíltan elárulja, hogy szerzetesei obszerváns-ferencesek voltak. („Hist. conv. Franciscanorum strictae observantiae ad S. Catharinam V. M. nuncupati ab alma provincia Ss. Salvatoris in Hungaria dependentis“).

A Nepomuki Szt. Jánosról nev. rendház lakói pedig a következő elnevezésekkel fordulnak elő egy XVIII. században készült „Status parochiarum“-ban.

„Ord. Min. Observ. Provinciae S. Joannis a Capistrano dependens a Conventu Temesiensi.“ Ezt olvassuk Habermeth Lipót glogoni plébánosról, ki csakis a Nep. Szt. Jánosról nev. temesvári rendház tagja lehetett, mert a Katalin-klastrom szerzetesei az Üdvözítőről nev. tartományba (Provincia Ss. Salvatoris) tartoztak.

Még világosabban mutatja, hogy a Nep. Sz. János konventjét szigorú ferencesek lakták a Mayer János nagybecskereki adminisztrátorról szóló bejegyzés: „Ord. Min. S. Francisci regularis observantiae Provinciae S. Joannis a Capistrano, e coenobio Temesiensi ad S. Joan. Nep.“

Ugyanígy megjelöléssel szerepel az újbessenyői segédlelkész helyettesítő Rupprecht Lipót, ki szintén a szóban forgó rendházból való volt: „in locum capellani P. Franciscanus observans prov. Capistranae ad tempus ex conventu Temesiensi ad S. Joan. Nep.“ (V. ö. Kovács: A csanádi papnevelde tört. Temesvár 1908, 99–109).

E néhány adat kétségtelenné teszi, hogy mindakét temesvári ferences-rendház (ad S. Joannem Nepomucensem és ad S. Catharinam) szigorú szent ferencerendieket, obszerváns-franciskánusokat foglalt magában. A különbség csak abban állott, hogy két különböző tartományba tartoztak.

³ V. ö. Pacha Ágost: Gottschlich Miksa atya. (A 18. századbeli temesvári hitélet köréből.) Havi Közöny. 1909. évf.

erejével azon volt, hogy a ferences-kolostor és templom telkét megszerezze, anélkül azonban, hogy a barátoknak a várban kárpótlást adjon.

A verseci plébánia megüresedésében oly alkalmat láttak, melyet e célra fölhasználhatnak.

Rögtön készen voltak tervükkel, melyet gondosan kidolgozott indítvány alakjában csakhamar Bécsbe, az udv. kamarához terjesztettek fel.

A kormányzók és elnöke, a Bánság katonai kormányzója, Báró Engelshofen Ferenc Lipót altábornagy¹ két külön jelentésben, de hasonló indokolással azt javasolták, hogy a nevezett ferenceseket telepítsék át Versecre.²

Kiemelték, hogy főleg a kamarai kincstár érdeke lebeg szemük előtt, midőn ezt a szokatlan javaslatot terjesztik elő a jog szerint világi papság kezén levő plébánia betöltésére nézve.

A kincstár ugyanis nagy anyagi áldozatok árán volna kénytelen Temesvárott új kolostort építeni. Ezt a tetemes költséget megtakarítaná, ha a szent-ferencrendi atyák kapnák meg a verseci plébániát. Itt nemcsak gyönyörű templom áll fenn, hanem a plébánia épülete és telke is oly arányú, hogy ennek kiépítésére, illetve szerzetesházzá való kibővítésére és átalakítására szükséges költségek alig haladnák meg a temesvári kolostor nyersanyagának értékét.

Ehhez járul, hogy ily módon a kincstár egy másik kiadást is megtakaríthat. Köztudomású, hogy a püspök a kinevezendő verseci esperesplébános mellé segédlelkészt óhajt rendelni. Ennek dotációja azonban e „tartomány“ kegyurát, a kamarai kincstárt terhelné. Mindez tárgytalanná válik — így argumentál az adminisztráció — ha a verseci parochiát franciskánusok veszik át. Sőt ezek — tekintve számukat — még a szomszédos, népes katolikus helyiségekben is elvégezhetnék a kápláni teendőket, mint időnkinti kisegítő-lelkészek.³

A temesvári kormányzók és Báró Engelshofen nem mulasztották el ajánlatukat a szentferencrendi atyákra nézve is előnyösnek feltüntetni.

¹ 1740—1748-ig csupán „ideiglenes“ kommandáns volt, azontúl 1753-ig véglegesítve volt állásában. (V. ö. Baróti: Adalékok Délmagyarország történetéhez Délm. Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár 1911, 57. ol.).

² Báró Engelshofen jelentése Eszéken kelt 1743 február hó 22-én és április hó 2-án prezentáltatott Bécsben. Az adminisztráció felirata Temesvárott március hó 2-án kelt, és u. e. hó 14-én mutattatott be az udv. kamarának. — Mindkét irat eredetije az említett bécsi levéltárban.

³ Stanislavich e helyiségekben — különösen Oravicán, Fehértemplomon — is szándékozott segédlelkészi állomást létesíteni. V. ö. a temesvári kormányzók jelentését. Id. bécsi levéltár.

A pátterek megélhetése — úgymond — Versecen biztosítva van. A stóla-jövedelmeken kívül, — melyek néhány száz forintot tesznek ki, — a kolduló-barátok termékeny talajra találnának Versecen és környékén, mert e vidéken jómódú katolikus községek állanak fenn, mint Ujpalánka, Fehértemplom, Oravica, Dognácska, Pancsova, Detta, Becskerek, Csákova.¹ Alamizsnára tehát bizvást számíthatnak.

Arra is kiterjedt a temesvári kormánysszék figyelme, hogy ha netalán a szalvatoriánusok nem fogadnák el a felajánlott plébánia adminisztrálását, erre szívesen vállalkoznának a minorita ferencesek, kiknek Belgrádon és Orsován saját költségükön emelt templomai-
kat s kolostoraikat a legutolsó háború elpusztította.²

Nem lehetett titok az adminisztráció előtt a püspök terve: e gőcpontot, mint esperesi székhelyet, világi pappal, a kinevezendő kerületi esperessel betölteni.³

Egyszerűen figyelmen kívül hagyták.

Biztosra vették, hogy érveléseiket az udv. kamara magáévá teszi.⁴ Ha pedig javaslatukat Bécsben elfogadják — így gondolkoztak

¹ Ugyanott.

² Jól tudta a temesvári kormánysszék, hogy a szalvatoriánusok Temesvárott, a várban szerettek volna klastromuk számára helyet kapni. Versecre már csak azért sem akartak költözni, mert e hely provinciájuktól oly messze feküdt, hogy különösen a hivatalos látogatások s a rendtagok áthelyezései nehézséggel jártak volna. (V. ö. Iványi: Id. h. 73. ol. Mária Terézia hajlandó lett volna a barátok kívánságát teljesíteni. L. Schwab Antal ferenczerendi definitornak Leitner Flavian temesvári quardianhoz Bécsből 1743. márc. 9-én írt levelét. Teljes szövegét közli a ferencesek naplója: Hist. conv. Temesv. Franciscanorum ad S. Catharinam. Kézirat a csan. püsp. lt.-ban. 9. ol.)

A conventnális-ferencesek (minoriták) szívesen vállalkoztak a verseci plébánia adminisztrálására. Sőt ezt — talán a bánsági kormánysszék biztatására — a szerzet provinciálása, Auer Lipót, („Fr. Leopold Auer Ordinis Minorum S. Francisci Conventualium seu Minorum Provinciae S. Elisabeth per Hungariam et Transsylvaniam minister provincialis et commissarius generalis“) rendtársai nevében kérelmezte is a felségnél. Kelet nélküli, németnyelvű szupplikációjuk eredetije az id. bécsi levéltár Banatica ügycsoportjának 1743. április hó 20-iki aktái közt.

³ Az adminisztráció ismerhette a püspök szándékait, akinek ügylátszik kezdetől fogva volt kiszemelt jelöltje a megüresedett javadalomra, — mert már egy héttel Schmaltzer halála után arról értesíti (az adminisztráció) a verseci kerületi tiszttartóságot, hogy Rösch lippai lelkész kerül Schmaltzer helyére. (Baróti: Adattár I. 525 Rösch nevét az egykorú iratok olykor Resch-nek tüntetik fel.)

⁴ Csupán attól tartottak, hogy ha a bemutatáshoz előírt négy havi időköz letelik anélkül, hogy a megüresedett javadalomra valakit prezentálnának, Stanislavich legott kinevezi saját jelöltjét. Ezért sem a kormánysszék tisztségviselői, sem Báro Engelshofen nem mulasztották el az udv. kamara rezolúcióját sürgetni.

— a püspök majd csak betörődik a bécsi fórumok döntésébe.¹

Azonban e számításukat éppen a „Temesi Bánság püspöke“ húzta keresztül!

IV.

— A „Temesi Bánság püspöke“-nek álláspontja. —

A „Temesi Bánság püspöke“-nek magasabb tervei voltak. Egyházának érdeke lebegett szeme előtt. Ennek szolgált szívvel-lélekkel. Jóllehet maga is Szent Ferenc fiai közé tartozott, — sőt ferences főpap-elődei² példájához híven Szent Gellért püspöki süvegével ékesítve is használta a szerény „barát“, „fráter“ címet, — elhatározásait nem engedte sem a verseci hívek tetszetős kívánságaitól, sem a hatalmas tartományi kormányzó, sem a Bánság egyházi és politikai szálait kezében tartó, de a bécsi udvar pénzügyi érdekeit szolgáló temesvári adminisztráció erőlködéseitől befolyásoltatni.

Ha fájt is főpásztori lelkületének, hogy a verseci hitközség jóhiszemű kérését meg kellett tagadnia³, ha nehéz is volt feladata, a világi hatóságok jól bátyázott javaslatát megdönteni: elnémitotta ez érzelmeit az egyházmegye jövőjébe vetett bizalma. Nem fázott a

¹ „Und obschon der allhiesiger Bischof angeführtermassen gegen die Verschetzer Gemeinde auf ihro um die Zulassung einiger Religiosen gemachtes Ansuchen sich negative solle haben vornehmen lassen, so wird er doch cognita intentione hoher Hofstellen, denen das Jus repraesentandi zukommt, sich schwerlich entgegensetzen ...“
Idézett jelentés.

² A csanádi egyházmegye élén — amennyire a forrásokból megállapítható — 10 szerzetes-egyháznagy állott. Legtöbbjük a Szent-Ferenc-Rend tagja volt. Míg ugyanis a Szent-Benedek-Rend két püspököt: Szent-Gellértet (csanádi püspök 1030—46) és utódját Mór-t (1046—53); a Pálos- és Domonkos-Rend szintén kettőt-kettőt: Gróf Kéry Jánost, a pálosok legtermékenyebb íróját (1678—81) és Gróf Nádasdy Lászlót (1710—30); illetve a magyar egyházat a trienti zsinaton képviselő Kolozsváry Jánost (1561—62) s a görög származású Macripodári Jácintot (1658—79); — addig Szent-Ferenc-rendje négy főpapot adott a csanádi egyházmegyének: az Árpádokhoz szívósan ragaszkodó Fráter Antalt (1298—1307), kire III. Endre Bicskey Gergely érsek letételével az ország első egyházi méltóságot ohajtotta ruházni (ezt a tényt történetíróink közül eddig csupán Fraknoi vette észre, jóllehet III. Endrének két — kiadott — oklevele, a király eme törekvését nyíltan elárulja), Fráter Gergelyt (1397—1402), ki „híveinek szerető, gondviselő atyja“ volt (Boroszky: Csanád vm. tört. I. Budapest, 1896, 258. ol.), Fráter Dózsa-t (1404—23), a híres Marczali-család sarjadékát. Stanislavich (1739—50) bezárja a szentferencendi csanádi püspökök s általában a szerzetekből Szent-Gellért székére emelkedett főpapok sorát.

³ Különösen rosszul esett a püspöknek, hogy a verseciek is szorgalmazták ohajuk teljesítését. V. ö. a verseci kerületi tisztartóságnak az adminisztrációhoz (ápr. 4-én) intézett fölratát. (Baróti: Adattár I. 625—526).

küzdelem esélyeitől sem, mert a gondjaira bízott lelkek vezetésére hivatott papjainak sorsáról is volt szó.

Ezért midőn tudomására jutott, hogy minő fölterjesztést tettek az említett hatóságok az udvari kamarához, közvetlenül a felséghez, Mária Teréziához fordult.

Korántsem nyújtott be oly terjedelmes folyamodványt, mint Bíró Engelshofen, vagy a temesvári kormánysszék. Rövid, de erőteljes vonásokkal vázolta meg egyházmegyéje, illetve a Temesi Bánság lelkipásztori viszonyait, melyek kényszerítették, hogy ellentétben a világi hatóságok, a verseci hívők és a minorita-ferencesek javaslataival és kérvényeivel világi papot ajánljon a verseci plébánia élére.

Nem részletezte, nem fejtegette tüzetesen a parochiának világi pappal való betöltésének egyházkormányzati és így közvetve lelkipásztorkodási szempontból renkívüli jelentőségét; nem domborította ki azt a főfontosságú körülményt, hogy a kinvezendő verseci plébánosra, mint anyagilag kellően dotált s vidéki metrópólis lelkészére nagy kiterjedésű kerület esperesi tisztségét ruházhatná, amit szerzetesapra nem bízhat, — csupán egyházmegyéje jövőjére, klerusa helyzetére mutatott rá.

A Bánság plébániáinak jórészt szerzetesek adminisztrálják, — írja a püspök. A világi papság idegen egyházmegyékből, sőt idegen országokból való. Más egyházmegye szemináriumaiából kikérült papokból, sőt külföldről kell majd toboroznia a Bánságnak lelkészeit a közeljövőben is, mert nincs papnevelőintézete. E lelkipásztoroknak a Bánságban éppenséggel nem kedvező a helyzete. Figyelmen kívül hagyva a dotáció szükségességét, Dél-nyugat-országnak a török hódoltság utáni kezdetleges kulturális viszonyai, de még a levegő is — tekintve a mocsarak párolgását — semmi vonzó erővel nem bírnak.

Ha ezeket a mostoha viszonyokat még az a körülmény is súlyosbítaná, hogy a meglehetősen anyagi javakkal ellátott plébániák — mint amilyen elsősorban a verseci, — szerzetesek birtokába kerülnek: a Temesi Bánságban lelkipásztorkodó világi papság még a reménytől is meg lenne fosztva, hogy legalább életük őszén kevesebb anyagi küzködésben lesz részük. Eddig az volt a szokás, hogy az idősebb lelkészek a megélhetést könnyebben biztosító plébániák élére kerültek.

Stanislavich jelentésében a felség figyelmét arra is felhívta, hogy e parochiáknak szerzetespapsággal való betöltésével, az uralkodóház ezek fölött örökre elveszíteni szoros értelemben vett kegyúri jogát.

Végül hivatkozik a négy év előtt (1739-ben) kelt legmagasabb leiratra, mely előírja, hogy a Bánság plébániáinak nagyobbbrészét világi papság adminisztrálja.¹

Stanislavich annyira bizott kérvénye kedvező elintézésében hogy be sem várva az ügy hivatalos eldöntését, a verseci plébániát ideiglenesen adminisztráló lelkészt április hó 1-én kinevezte a verseci kerület esperesévé.²

Rövid terjedelmű, de súlyos indokokkal támogatott felterjesztésének az lett az eredménye, hogy külön bizottság vette kezébe a verseci esperesség betöltésének ügyét.

A neoacquistica commissio igazat adott ugyan Báró Enge'shofen katonai kormányzónak: a temesvári franciskánus-kolostor újból építése Temesvárott — a fölhozott okok miatt — nem ajánlatos, másrészt azonban teljesen elismerte a püspök indítványának helyességét. Április hó 4-én kelt jegyzőkönyvükben megismétlik és részle-

¹ A püspök fölterjesztésének rövid terjedelme lehetővé teszi, hogy a bevezető és befejező sorok elhagyásával — közöljem. „Humillima cum submissione Sacrae Regiae Maiestati expono, quod licet plures in Banatu hocce meliorum proventuum parochiae a religiosis diversorum ordinum possideatur, nihilominus tamen inter paucis ex melioribus Verchetziensis a presbyteris saecularibus hactenus possessa est, modo autem per mortem parochi vacans, ut et ipsa religiosis conferatur, ab inclyta Administratione adlaboratur, quam ex incumbente mihi pastoralis obligatione submississime repraesento. Quod si et haec alicuius considerationis parochiae, cuius spe viri doctrina et virtute conspicui ad hanc dioecesim omni ceteroquin alumnatu destitutum allici possent, religiosus iurisdictioni episcopali immediate non subiectus praeter ius patronatus, quod perpetuo ammittitur, debitumque ordo regiminis episcopalis et cura animarum non observabitur, haec aliunde pauper dioecesis ultro subiectis deficiens, in posterum magis privabitur viris qualificatis, qui aliquando ad maiorem gradum assumpti Deo et animabus servire valerent. Humiliter igitur supplico Sacrae Maiestati Vestrae nomine etiam totius dioecesis, dignaretur quemadmodum et Clementissimae Augustae Aulæ resolutio de anno 1739 in terminis habet: si non omnes, saltem potissimas parochias penes ecclesiasticos Petros retinere clementissime demandare.“ E kelet nélküli folyamodvány 1743 március hó 12-én mutattatott be Bécsben. — Eredetije az id. levéltárban. (Banatica 1743. dec. 25.)

² Ezt Rösch János verseci esperesnek 1743. október 3-án az udv. kamarának benyújtott folyamodványából tudjuk. Eredetije az említett levéltár id. osztályában. — Néhány nap mulva (április hó 4-én) Stanislavich a verseci kerületi tisztartósnál kérelmezte, hogy „az ugyanott helyesítő lippai esperes (!), Versecen mint esperes megerősíttessék.“ Ez iratnak csupán regesztája maradt fenn a budapesti Országos levéltárban. (V. ö. Baróti: Adattár I, 526.)

Rösch nem sokkal április 1-je előtt — lehet, hogy csak e napon — foglalta el állását. Nyoma van annak, hogy a verseciek még március hó közepén pap nélkül vannak. (V. ö. Délm. Tört. és Rég. Ért. 1992, 215. ol. és Baróti: Adattár Pótfüzet Temesvár 1907, 142 ol.)

tesebben kifejtik Stanislavich érveit, melyek szinte ellentmondást nem tűrő hangon követelik, hogy a verseci parochia világi pappal töltsék be.¹

Mindent latolgatván, Engelshofen javaslatát olyképpen véleményezik módosítandónak, hogy a temesvári ferencesek, Ujpalánkára, az üresen álló kapucinus-zárdába telepíttessenek. Így a kincstár nem lenne kénytelen új kolostort felállítani, a szalvatoriánusok kárpótolva lesznek (kapnak új lakóhelyet) s a püspök jogos kívánsága teljesül (világi papot alkalmazhat Versecen.²)

Négy nap mulva a Gróf Caraffa elnöklete alatt tanácskozó bizottság elhatározta a verseci plébániának világi pappal való betöltését,³ sőt a kinevezendő lelkész személyében is megállapodott: Brozek Józsefet találta erre méltónak, ki — jöllehet nem Stanislavichtól kiállított — információs-bizonyítványt tudott felmutatni.⁴

Ez az indítvány kielégítette mind az udv. haditanácsot, mind az udv. kamarát.⁵

Az előbbi április hó 17-én,⁶ az utóbbi három nappal később — 20-án⁷ — írt le a bánsági kormányzéknek. Meghagyják, hogy az

¹ A beküldött jegyzőkönyvhöz csatolt külön mellékleten ez áll: „Parochi Regulares in Banatu: In Freidorf — franciscanus, Crassova — franciscani 2, Caransebes — franciscanus, Lugos — minorita, Facet — minorita, Slatina — minorita, Rekas — franciscanus, Panczova — minorita, Cella — franciscanus.“

² A meglehetősen terjedelmes jegyzőkönyv „Protocollum Nelacquisticae Commissionis dto 4. Apr. 1743“ főlírással az említett levéltár id. osztályának 1743. dec. 25-i aktái között.

³ A szalvatoriánus-ferencesek óhaja tehát teljesült: nem kellett Temesvárt elhagyniok. Helyzetük azonban régi, düledező kolostorukban egyre tarthatatlanabbá vált. A javaslatával kudarcot vallott adminisztráció azzal bosszulta meg magát hogy megtagadott tőlük minden segítyt. Mint naplójuk élénk színekkel élénk tárja, rozoga kolostoruk pusztá megtekintése siralmas látványt nyújtott. (Hist. conv. Temesvariensis Franciscanorum ad S. Catharinam. Ad. a. 1743, 11. ol.).

Midőn pedig később Mária Terézia Bárá Engelshofen indítványa ellenére a ferencesek kérésére mégis adott számukra a várban helyet, azzal csúfolta őket a kormányzó, hogy az új telek oly kicsiny, hogy azon legfőljebb tyűkretrecet építhetnek. (V. ő. Pacha Agost: Id. ért.)

⁴ „sowohl quoad exemplaritatem, quam quoad scientiam gute Information.“ A jegyzőkönyv szavai. Id. ltár: Banatica 1743 ápr. 20.

⁵ A jegyzőkönyv szövegéhez Gróf Dietrichstein saját kezével ezt írta: „Concentriertermassen conformiter wie der Hofkriegsrath auch ex parte camerae an die Administration zu expedieren.“

⁶ Fogalmazványa az id. levéltár Banatica 1743 dec. 25. iratai közt.

⁷ Ugyanott 1743. ápr. 20. akták közt. E leirat regesztája fennmaradt az Országos levéltárban a temesvári kormányzék iratai közt. Ebből azonban csak annyit tudunk meg, hogy „az udv. kamara elrendelte a verseci plébániajavadalomnak világi pappal való betöltését.“ — (V. ő. Baróti: Adattár I, 61. ol.)

üresedésben levő lelkészi állomásra Brozeket mutassa be a Temesi Bánság főpásztorának. Hivatkoznak Brozek folyamodványára és információjára, mely szerint alkalmas és érdemes a Bánság legelőkelőbb beneficiumára.¹

Meg voltak győződve, hogy a püspök örömmel fog értesülni erről; hisz' az ő akarata érvényesül: saját papját, sőt — Brozek folyamodványa szerint — egykori bizalmiférfiát ültethette be az esperesi székhelynek kiszemelt verseci plébániába.

Azonban, — csalódtak.

V

— A verseci esperes kineveztetése. —

Örömmel töltötte el az egyházmegyéje jövőjéért aggódó főpapot, hogy tiltakozásával győzelmet aratott a temesvári adminisztráció s a Bánság katonai kormányzójának beavatkozásán. De örömét elnyomta a jogos felháborodás a bemutatott lelkész személye miatt.

Egyházmegyéje bármely papját szívesen látta volna a verseci plébánián, — csak Brozeket nem. Nem akart hinni szemeinek, midőn olvasta, hogy Brozek, ki — véleménye szerint — javadalom helyett áristomot érdemelne, nem átalotta magához a felséghez folyamodni a Temesi Bánság egyik legtekintélyesebb lelkészi állomásáért.²

De legyőzte felindulását.

Az isteni Gondviselés ujját látja ebben — úgymond, — mely a bűnösöket gyakran már földi életükben sújtja, bűneiket leleplezi. „Eddig hallgattam“ — írja a joggal méltatlankodó főpásztor — „amint hallgattam volna a jövőben is,“ — ezek után azonban kénytelen föltární Brozek multját. Tudja még tehát az adminisztráció — így folytatja, — hogy Brozek engedetlen, önfejű, sőt makacsságában megátalkodott. Ezenfelül még arra a hallatlan vakmerőségre is vetemedett, hogy aulájából karinget s más egyebet elcsenjen. Kénytelen volt őt cenzurával sújtani, a misézéstől is eltiltani.³

¹ Az udv. kamara leiratában fölvilágosítást kér az adminisztrációtól, mely költséggel járna az ujjalánkai kapucinus-kolostor restaurálása, mert a temesvári ferenceseket oda akarják telepíteni.

² „Quoad subiectum propositum non abs singulari stupore et admiratione intellexi malitiam Josephi Brozek hominis tantae temeritatis tantaeque praesumptionis fuisse ut sacratissimam plane regiam personam fraude et dolo circumvenire non contremuerit . . . qui carceri mereri videtur pro una ex primis parochia hic obtinenda, ubi notoria sunt eiusdem scandala, falsissima suggerendo merita se attentaverit praesentare.“

³ Successu temporis pessima de se specimina dedit: inoboedentiae scilicet, sui iuris, proprii capitis, contumacis ac incorrigibilis, ut propterea hic bis a missae celebrando suspensus fuerit, qualis etiam hinc profugit.

Brozek folyamodványában — melyet az id. becsi levéltár szintén megőrzött — azt írja, hogy jártas a lelkipásztorációhoz szükséges nyelvekben; rendelkezik az előírt kvalifikációval.¹

Stanislavich ezt is megcáfolja. Nem áll az, hogy Brozek beszél a Temesi Bánságban lakó nép valamennyi nyelvén;² ami pedig képzettségét illeti, még a gyóntatási júrisdikció elnyeréséhez szükséges ismeretei is fogyatékosak.³

És mégis Brozeket mutatja be a kormánysház a verseci plébániára? ⁴

---

¹ Brozek folyamodványa — az alakiságok elhagyásával: — „Siquidem ecclesia Verschetzienſis in Banatu Temesiensi ſita, paſtore ſuo utpote e vivis ſublato, deſtituta ſit, aliumque a Sacraſſimis Apoſtolicis Sacrae Maieſtatis Veſtrae manibus depoſcat, et hunc quidem noniſi aptum, ſibique paſcendae idoneum, nimirum linquarum huius vicinae gnarum ſituationiſque eiudem non minus expertum ac aſſuetum: proinde ego, ibidem bene verſatus, linquae grarus provinciaeque aſſuetus, quippe qui apud epiſcopum eiusem ordinarium, Nicolaum Stanislavich rectroacto anno integro et ultra ceremoniarium et ſecretarium egeram multaue ſervitia eccleſiae Temesiensi praeſtiteram, alias etiam in cura eccleſiaſtica exercitatus, ad clementiſſimos Maieſtatis Veſtrae poplites procumbens humilibus precibus ſupplico, quatenus Sacra Maieſtas Veſtra ſuprafatum beneficium in Verſchetz mihi conferre non dedignatur.“ Kelet nélkül. Bemutattatott 1743 április hó 8-án Id. levéltár. id. oszt.

² „Neque linquarum huius vicinae gnarus (ut aſſerit), cum praeter Latinam ac Polonicam, hic prorsus inutilem, ſolam Germanicam calleat, alias autem non ſolum utiles, ſed etiam tam ad conſervandas, quam etiam ad convertendas animas neceſſarias proſus ignoret.“

³ Binis a me vicibus examinatus, inventus eſt minus habens pro confeſſionibus excipiendis obtinenda iuriſdictione et conſequenter etiam pro cura animarum exercenda, quantumvis pro tunc gratum mihi fuiſſet, ſi talem capellanum habuiſſem, qui ex merito doctrinae confeſſarium agere potuiſſet.

⁴ E ſzavakkal fejezi be információját: Verum quidem eſt, ſummopere hanc dioceſim ſacerdotibus Petriniſ pro cura animarum debite ſubeunda agere, deſtituta utpote ex toto tam ſeminario, quam alumnatu, aſt talibus ſacerdotibus (ut praefatus Joſephus Brozek eſt) plus ei ob-, quam prodeſſe. Denique ut neceſſitati extremae huius dioceſis ſufficienter provideatur, iuvenes patriotas linquarum et morum provinciae gnaros in ſeminario hic quoſiam erigendo, ut olim piſſima intentio Auguſtiſſimae Aulae erat, et alumnatu educare maxime oportebit. Porro quod perſonam in parochum Verſchetziensem ſubſtituendam attinet: pro mei muneris officio ingenuè exponam: convenire magnopere regimini huius dioceſis, ut quipiam e gremio parochorum adhuc amplius et alia beneficia reperibiles aſſumerentur conſolationemque, ita et ſtimulum, cum eo alii quoque conciperent. Secus vereor ne dum viri hic a plurimis annis in vinea Domini laborantes belli et peſtis, aliaque pericula pro ſalute harum ovicularum ſubeunt nullam remunerationem et promotionem ſibi in dioceſi ſperandam agnoverint, plures animi concidant et rem curae animarum aut ſegnius, (ubi ferventius opus eſt) exerceant aut plane intermittant. — Quibus interea dum me, ac dioceſim hanc deſolatiffimam devotiſſime commendo, ſolita cum aeſtimatione perenno — Temesvarini 12. Maii 1743. — Inclutae Regiae Adminiſtrationis obligatiſſimus ſervus Fr. N. Stanislavich Epiſcopus Cſanadienſis.“

Stanislavich információja megtette a hatást.¹ Brozek neve letűnt a komoly jelöltek sorából.

Három nap múlva, — május hó 15-én — a temesvári adminisztráció felírt az udv. kamarához. Röviden megemlíti, hogy Brozek kineveztetéséről — a püspök jelentése után — szó sem lehet többé. Ezért két idősebb „bánáti“ plébánost² hoztak javaslatba: R ö s c h János lippai és F o r s t e r Péter csákovai lelkész.³ Mindkettő érdemes a megüresedett állásra. Éveken át kötelességű igyekezettel jártak el hivatalukban s a török háború folyamán önfeláldozó buzgóságot tanúsítottak.⁴

Az előbbi — az adminisztráció jelentése szerint — már éltesebb korú s kissé köszvényes, az utóbbi java férfikorában van s a legjobb egészségnek örvend.⁵ Rösch mielőtt a Bánságba került, tábori lelkész⁶ volt; 12 éven át Gutenbrunnban (ma: Temeshidegkút), majd az utóbbi 5 év óta Lippán plébános; Forster 11 évet töltött az Úr szőlőjében, ebből hatot a csákovai parochián.

¹ Stanislavich püspöknek a temesvári kormányzéknek Brozek ügyében tett jelentése élénken visszatükrözi az aggódo főpásztor lelkiállapotát. Eredetije az említett levéltár Banatica 1743 dec. 25. iratcsomóban.

² „zwei älteste hiesige Landpfarren“

³ Mindkettőjük német nyelven írt, keletnélküli foyamodványa az idézett levéltárban.

⁴ „Beide reines kundbar ohntadelhaft exemplarischen Lebenswandel sind und in fürgewesten Kriegs- und Sterbens-Läuffen ihr Schuldigkeit rühmlich geleistet und ohne sich von ihren Gemeinden jemalen zu entfernen, alle sowohl wegen Feind und Rauberein, als der Contagion bevorgehabte Gefährlichkeiten, worinnen verschiedene ihre geistliche Mitbrüder den Tod gefunden, standhaft ausgehalten und nur mit besonderer Gnade Gottes das Leben, davongebraucht haben, dessen sich doch der Supplicant, Josephus Brozek sowenig, als anderer in Bannat geleisteten Diensten rühmen kann.“

⁵ Az udv. kamara Rösch érdemeinek felsorolásánál kiváló jelentőséget tulajdonít ama körülménynek, hogy tábori lelkézi szolgálatot teljesített. Katonai szolgálatával mintegy elsőbbséget szerzett az uralkodó kegyuraságához tartozó plébániajavadalom elnyeréséhez. E kiváltság határozott kifejezésre jut a jelenleg érvényben lévő katonalelkézi „Előírások“-nak az előjogokat tárgyaló szakaszában: „Den Militärgeistlichen sind nach Allerhöchster Anordnung die in der Militärseelsorge zugebrachten Dienstjahre zum besonderen Verdienst anzurechnen. Wenn sie ihr Amt wenigstens zehn Jahre zur allseitigen Zufriedenheit verwaltet haben, erwerben sie einen vorzüglichen Anspruch auf landesfürstliche Pfarrpfründen und auf Pfründen öffentlichen Patronats.“ (Dienstvorschrift für die Militärgeistlichkeit, § 20. 57. Vorrechte)

⁶ „deren ersterer zwar schon bei Jahren und mit den Podagra etwas behaftet, dennoch bei erhaltener Verschetzer Pfarr, welches er bis anderweit höherer Disposition dermalen intermaliter administriert, einen Caplan oder Coadiutorem ex propriis zu unterhalten sich anbiesig gemacht; letzterer hingegen bei bester Alter und guten Gesundheit ist.“

E két lelkészt jelölte ki a bánsági kormányshöz az udvari kamarának és azt javasolta, hogy ily irányú felterjesztést tegyen a felség elé, azután pedig mutassa be a kiválasztottat — ismét a kormányshöz közvetítésével — a püspöknek.

Az udv. haditanács, valamint az udv. kamara magukévá tették az adminisztráció ajánlatát.

A Mária Teréziához felterjesztett közös jelentésükben¹ első helyen Röscht kandidálják, akit azért tartanak Forsternél méltóbbnak és alkalmasabbnak, mert ideiglenesen ő adminisztrálja a parochiát.² (Őt nevezte ki Stanislavich a verseci kerület esperesévé.)³

Az udv. haditanács és kamara jelentése — az adminisztrációhoz hasonlóan — szintén megemlíti Brozeket, azonban mint oly pályázót, aki ellen püspöke kifogást emelt s ezért mellőzendő volna.⁴

Az alaposan megokadatolt előterjesztésnek meglelt a kívánt eredménye: a felség saját kezével, jellegzetes, könnyen olvasható írásával jegyezte a jelentés szélére: „Placet der Rösch. Maria Theresia.”⁵

¹ Minthogy a megüresedett plébániáért a belgrádi minorita-ferencesek egyenesen a felséghez folyamodtak, Báró Engelshofen katonai kormányzó pedig szintén franciskánusoknak (a temesvári szalvatoriánusoknak) óhajtotta megszerezni a parochiát s indítványa a kamarai kincstár érdekében igen plauzibilisnek látszott: az udv. haditanácsnak és kamarának — ha Stanislavich püspök igazát akarta diadalra juttatni — tüzetesen ki kellett mutatnia, mily előnyökkel jár a verseci plébániának világi pappal való betöltése s mennyi nehézségbe ütközik a parochiának szentferencrendiekre bízása. — Bármily érdekes — főleg kánonjogi szempontból — és az említett hivatalok felfogására jellemző e megokadatolás, minthogy nem tartozik szorosán tárgyunkhoz, ennek ismertetésébe nem bocsátkozhatunk.

² „Die Administration hat daher obgedachten Johanni Rösch die Administration der vacanter Pfarr Verschetz interimaliter aufgetragen und wie seine in so mühseligen Zeiten Seeleneifer lobet und beschreibt, so kann man anders sagen, dass ex meritis specialissimis allen anderen Competenten vorgezogen zu werden und dass eine sehr harte Sach wäre, wenn einer so ungemeinen Verdienstlichkeiten versehenes Subjectum, welches bereits die Pfarr interimaliter verwaltet, einer ex fratribus mendicantibus, welcher nach Wohlgestalten seines Quardians oder Provincialis dahin zu gehen beordnet wurde, den Platz geduldig reumen und mit Mortification nach Lippa zurückzukehren müsse.“

³ Ezt az udv. haditanács és az udv. kamara nem említi, mert — úgylátszik — nem volt erről tudomásuk.

⁴ „Es ist zwar ein dritter Supplicant, nemlich der Priester Brotschek (sic!) eingekommen, wider welchen viele Exceptiones von dem Bischoffen gemacht werden und in Comparation mit obigen Pfarren von Lippa und Csakova kein Reflexion verdient.“

⁵ Az 1743 július 31. kelt felterjesztés az id. levéltár id. osztályában.

A bánsági kormányzék augusztus hó 9-én mutatta be Röscht a verseci plébániára.¹ Ugyan-e hó 26-án Stanislavich ünnepélyes kinevezési okmánnyal a nevezett parochiát reáruházza.

Amily kérlelhetetlen szigorral lépett föl Brozek ellen, éppoly készséggel ragadta meg most az alkalmat, hogy elismerését fejezze ki Rösch példás munkásságáért, melyről — mint maga mondja — saját tapasztalásából van tudomása.²

¹ „... Nachdem die Pfarrei zu Verschetz von dem bisherig Lippovaner parcho Joanne Rösch supplicando angesuchet worden, so hat diese königliche Administration aus dem ihro im Namen der königliche Majestät zukommenden iure patronatus besagten Supplicanten Euer Bischöflichen Hochwürden zur wüklichen Institution nachher gedachter Werschütz hiemit praesentieren wollen...“ (A temesvári kormányzék Stanislavich püspökhöz 1743 augusztus hó 9-én. Másolata — két példányban — az említett levéltárban).

Az adminisztráció előzőleg reversálist állittatott ki Röschsel, melynek értelmében kötelezi magát hogy segédlelkészét, saját költségén fogja eltartani. Julius hó 28-án küldte meg a verseci kerületi tiszttartóság az adminisztrációnak e kötelezvényt (V. ö. Baróti: Adattár, I. 526.) — A kápláni állás azonban csak évek múlva, de azért még Rösch idejében (1749-ben) szerveztetett. (Milleker: I. m. I, 120 ol.)

² A figyelemreméltó kinevezés így hangzik: „Nos Frater Nicolaus Stanislavich, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Csanadiensis, Administrator Valachiae, Sanctissimi Domini Nostri Benedicti XIV. praelatus domesticus et pontificii solii episcopus assistens, comitatus Csanadiensis supremus et perpetuus comes, sacratissimae regiae Maiestatis consiliarius etc. Tibi reverendo in Christo nobis dilecto Joanni Rösch parcho Lippoviensi salutem a Domino et pacem. — Posteaquam parochia Verschetziensis per mortem defuncti Christophori Schmaltzer parochi loci eiusdem suo viduata pastore vacaret, pastoralis, quam gerimus sollicitudo nos admonet, quatenus ei de bono parcho provideamus. Cum vero Tu, Joannes Rösch parochus Lippoviensis nomine Sacratissimae Regiae Hungariae et Bohemiae Maiestatis, qua summi patroni Ecclesiae hac in provincia ab inclyta eiusdem administratione ad hoc beneficium nobis praesentatus fueris; nobisque de tua idoneitate, doctrina, morum honestate, animarum zelo, ceterisque quibus ornatus es, virtutibus existis, certo relatum fuisset; de quibus propria ex parte experientia edocti essemus, utpote quia per septemdecim annos continuos hoc in Banatu curam animarum zelose gesseris tempore pestis et belli oviculis tibi concreditus fideliter in persona servieris, earumque necessitatibus cum consolatione provideris, adstiterisque, ac pro priori item capellani castrensis servitio per plures annorum series rite laudabiliterque obieres: idcirco Te in legitimum parochum Verschetziensem praesentibus declaramus, ordinamus et instituimus tibi que ecclesiam praefatam parochialem cum omnibus iuribus, bonis et proventibus, ad eam spectantibus conferimus, districte mandantes, ut nihil de iis, quoque modo alienas aut distrahas, quinimo possibili conservas et augeas, Te insuper monitum obligatumque volumus, ut nobis nostrisque successoribus obedientiam et reverentiam praestes, iussisque obtemperes, prout et vicariis nostris legitimis. Proinde professionem fidei, iuramentumque fidelitatis nobis, nostrique successoribus uti et vicariis iuxta praescriptum ss. canonum et huius ecclesiae usum deponas et observes. Mandamus pariter cunctis Christi fidelibus parochiae Verschetzi-

Öröme annál nagyobb volt, mert megvalósíthatta vezéreszméjét : az esperesi tisztséget vidéki gócpontban összpontosíthatta.

De ezekkel a verseci esperességek — már eddig is bonyodalmas — betöltésének ügye még nem fejeződött be.

VI.

A verseci esperes beiktatása.

Sem a főpásztor, annál kevésbé az újonnan kinevezett esperes hivatalosan nem értesültek a legmagasabb döntésről.¹

Még egy hónap leforgása után is kénytelen a püspök a verseci parochia betöltését sürgetni.

Mily okból kellett a felség nevében történt prezentálást követő püspöki kinevezés megsemmisítésétől² tartani, azt a fennmaradt iratok nem árulják el. Annyi azonban bizonyos, hogy a püspök komolyan tartott ettől, mert az udv. kamarához intézett feliratában ismételten hangsúlyozza, hogy a kinevezett lelkész minden tekintetben érdemes férfiú a szóban forgó állásra. Semmi esetre sem volna ajánlatos a javadalmat másnak adományozni. Ezen esetben igen kényes helyzet állana elő, mert már Rösch utódjáról is gondoskodott: a lippai plébániát betöltötte.³

ensis incolis, ut Te filiali cum affectu suscipiant, reverentiam debitam exhibeant, atque in iis, quae salutem animae concernunt, Tibi obediant. In quorum maiorem fidem has propria manu subscripsimus, sigilloque nostro ordinario munivimus. Datas Temesvarini anno 1743 die 26. Augusti etc.“ Másolata két példányban az említett levéltár id. osztályában.

¹ Aug. 30-án kérelmezi Stanislavich az adminisztrációnál, hogy „a lippa, plébános, Rösch János helyeztessék át Vercsekre.“ (Délm. Tört. és Rég. Ért. 1892-216. ol. 306 szám és Baróti: Adattár Pótfüzet 142. ol.)

Augusztus hó 31-én ezt írja az udv. kamara Bécsből a temesvári kormány székhöz: „... Nach deme zwar ihre königliche Majestät wegen Ersetzung der erledigten Pfarr zu Verschetz bereits einiger geraumen Zeit der allergehorsamster Vertrag abgestattet werden die Umstände aber ohne dem bekannt seynd, warum die allerhöchste Resolution bishero nit erfolgt, solche jedoch ehestens herabzulangen, gewärtiget wird, so wird sich der daruntige Herr Bischoff von selbst bescheiden, warumben solches bishero nicht beschen können, jedoch solche daher hinunter ehestens zu befördern sich allerdings angelegen sein lassen wird, so ihre königliche Administration in Antwort hiemit zurückerinnert wird. . .“ (Fogalmazványa az id. bécsi levéltárban.)

² V. ö. Stanislavich püspök 1743. szept. 21-én kelt feliratát.

³ „Posteaquam parochia Verschetziensis in dioecesi mea per integros sex menses, videlicet a nona februarii usque ad decimam Augusti per obitum parochi et dacani Christophori Schmalzer legitime vacasset, tandem ab inclita regia huiusce Administratione Joannes Rösch, vir tam a virtute et morum integritate, quam etiam

Lehetséges, hogy a püspök hasonló irányú felszólítására nyújtott be kérvényt az udv. kamarához Rösch „bemutatott és beiktatott verseci plébános”¹ is.

Október hó 3-án kelt folyamodványát felszerelte hiteles másolatokkal. Ezek bizonyították, hogy őt a verseci plébániára a temesi kormányzék prezentálta a felség nevében; ugyanakkor (augusztus hó 9 én) ugyancsak az adminisztráció, hivatali utódjául, lippai lelkész-

et doctrina in curatu necessaria multum commendabilis iuxta adiacentem copiam praesentatus est. Quem vel ideo etiam ultro acceptavi et actualiter 26. Augusti investivi, quod longa servitia multaque alia eiusdem merita omnino considerandae essent, utpote qui non solum in hac provincia ab anno 26 huius saeculi binis in parochiis successive oviculis sibi concreditus exemplaris adeo vitae conversatione praeuit, ut non tantum nihil sinistri in ipso animadvertere licuerit, sed potius ferventi zelo suo praecipue periculoso pestis et belli tempore omnium amorem et aestimationem in se pertraxerit; immo antea etiam binis in regionibus Austriaco-caesareis integris quatuordecim annis fidelissima augustissimae domui Austriacae spiritualia, qua capellanus castrensis, praestitit servitia. Unde nec dubitare quidem mihi unquam licuisset, quod superinde vel minima amplius oriri posset difficultas; praesertim dum aequae sub praedecessoris meis, quam etiam meo tempore unice ab hac incluta Administratione praesentationes ad parochias vacantes expediri consueverint. Nihilominus hisce diebus gratiosum Excelsae Camerae Aulicae hac in parte mihi communicatum est rescriptum, vi cuius inclutae huic Administrationi intimatur: qualiter proxime ratione parochiae huius Sacratissimae Maiestatis Suae alia expedienda foret resolutio. Atque adeo vir isthic aliis multis titulis bene meritis sine sua, mea ac praefatae inclutae Administrationis culpa in iure quasi requisito periclitatur. Quod enim me concernit, fateri omnino debeo, qualiter ex supposito eandem Administrationem regiam nomine Principis Terrestris adhuc, uti antea, auctoritatem presentandi habere semel et iterum, ut labente iam termino iuris ita exigente animarum illarum necessitate instantissime sollicitantium vacantiae huius per praesentationem providere haud gravaretur, simul tamen me etiam integro et ultra, quantum in me est, expectare velle. Pauper autem supplicans si scivisset Sacratissimam Maiestatem praesentationem iam sibi reservare decrevisse, dehisissime utique ad thronum eiusdem clementiae recurrisset. Quapropter dum circumstantias haec indicio meo satis ponderosas aequissimae ac illuminatissimae considerationi substerno, pro viro hocce populo non tantum parochiae huius, sed et toti dioecesi accepto humillime supplico: quaternus apud Sacratissimam Maiestatem suam prae potens patrocinium interponere dignaretur, ut praesentatio aliunde nomine regio facta isthaec, saltem pro hac vice elementissime confirmaretur, praecipue cum in locum ipsius pro parochia Lippensi, seu Lipoviensi, quam prius habuit, iuxta alteram adiacentem copiam, iam etiam alius sit praesentatus et proxime adventurus speretur. . . .“ (A Temesvárott 1743. szeptember hó 21-én kelt irat eredetije az id. levéltárban.)

¹ Mint „praesentatus et installatus parochus in Verschetz”, írta alá folyamodványát, jöllehet ápr. 1-je óta már esperes is volt.

nek Lae'ius Istvánt mutatta be a püspöknek¹; főpásztora őt — az adminisztráció bemutatása alapján — Versecre plébánosnak s — még mielőtt e parochia betöltésének ügye Bécsben eldőlt volna — kerületi esperesnek nevezte ki.¹

E tárgyalások további folyásáról nincs tudomásunk.²

1743 karácsony ünnepén játszódtott le végre a verseci esperesség betöltésének utolsó aktusa.³

Ekkor — december hó 25. napján — írt le az udv. kamara Temesvárra, az adminisztrációnak. Meghagyta, hogy a Temesi Bánság püspökével, vagy ennek felhatalmazottjával, Rösch Jánost, a verseci plébánia-javadalomba beiktassa.⁴

¹ A temesvári kormányzéknek Stanislavich püspökhöz benyújtott bemutató-levelének másolata két példányban is meg van az id. levéltárban. „... Nachdem diese Administration auf der ihr im Namen der königl. Majestät zukommenden iure patronatus Euer Bischöfl. Hochwürden zu Ersetzung derseit des Decani Schmaltzer vacanter Verschetzer Pfarrei, den bisherigen Lipovaner parochum Joannem Rösch albereits praesentiert hat, nun aber um die andurch zur Erledigung gedeiender Lipovaner Pfarrei der Geistliche Stephanus Laelius bittlich eingekommen, also hat besagt diese Administration auf gleichen iure ihm Supplicanten Stephanum Laelium Euer Bischöfl. Hochwürden zur wirklichen Institution hiermit praesentieren wollen

² A német nyelven írt kérvény eredetije az id. levéltárban: „Memorial und Bitten des Johann Rösch praesentiert und installierter Pfarrer in Verschetz“

³ Csupán annyi bizonyos, hogy Rösch előbbi állomását, a lippai plébániát november végén Laelius István, — mint kinevezett plébános — foglalta el. November hó 30-án értesíti erről az adminisztráció a lippai kerületi tisztartóságot és a számvevőséget, (Buchhalterei) V. ö. Baróti: Adattár II 94, 541 ol.

⁴ „Nachdem ihro königliche Maiestät wegen Ersetzung der zu Verschetz daselbst in Banat erledigte Pfarr auf den von ihro Administration diesfalls beschienenen Vorschlag und allerhöchst derselben von beiden hiesigen Hofkriegsrath und Hofkammer abgestattete geh. Vertrag den primo loco candidirten bisherigen Pfarrer zu Lippa, Ioannem Rösch in Ansehung seiner besonderen angerührten, sowohl vorhin bei Regimentern, qua Feldkaplan geleistete geistlichen Diensten, als auch seither in Vinea Domini sowohl zu Kriegs und Pestzeiten unausgesetzt bezeugten standhaften Seeleneifers alldahin als Pfarrer nach Verschetz allergnädigst benennet und also in dero allerhöchsten Namen die königliche Administration denselben dasigen Herrn Bischofen zu obgedacht erledigten Verschetzer Pfarr in ordine zu praesentieren hat. So wirdet solches ihro königliche Administration hiermit erinnert, womit von gedachten Herrn Bischofen nach Anleitung des ihm bei Verleihung des esanader Bistums ausgefertigten allergnädigsten Diplomatis entweder von selbst oder durch seinen Delegirten der Praesentatus secundum canones auf den üblichen Sollemnität installiert, die temporanea aber oder die zu Pfarr gewidmete Proventus Namens ihro königl. Majestät besagten neu ernannten Pfarr zu Verschetz durch die Administration mittelst eines Deputiertes übergeben werde. Zu welchen Ende, wie es bei solchen Begebenheiten allhier in Österreich gepflogen werde, beikommenden Notham wir hiemit beilegen und über dessen Vollzug des weitem zu vernehmen gewärtigen.“ (Fogalmazványa az id. levéltárban.)

Rendkívül jellemző az udv. kamara fölfogására, valamint a Temesi Bánság egyházi és politikai viszonyaira — eddig még Délmagyarország történetíróitól sem konstatált — ama körülmény, hogy az osztrák, uralkodói plébániákön divó beiktatási formulát mellékelte az adminisztrációhoz küldött leiratához.¹

Ennek értelmében a püspök a bemutatás után három határnapot tűz ki az „egyháztanácsbeliek“-nek a beiktatás foganatosítására. A kiválasztott határnapon először a templomban iktatják be a javadalmast egyházi állásába. Ez a püspök, vagy ennek helyettese s az illetékes hivatalos személyek: az egyház-tanácsbeliek s a világi biztos jelenlétében megy végbe, miután előzőleg a notárius officiorum a főoltár előtt a bemutató-levelet ünnepélyesen fölolvasta.

Ennek lefolyása után a püspök rezidenciájába vonul. A biztos itt fölkéri őt, hogy a kinevezett lelkészt anyagi javaiba investálja. A püspök az officiorum notárius-t küldi ki helyetteséül, ki az új lelkészt az egyháztanács helységében a kulcsok és hivatalos könyvek átadásával javadalmába installálja.²

Ezt a beiktatási eljárást írta elő az udvari kamara Rösch számára.

E hivatalos leirrattal lezáródott a február hó elején meg-

---

¹ Az udv. kamara ezen leiratának regesztája fönmaradt a temesvári adminisztráció iratai között az Országos levéltárban. Keveset eláruló sorait közölte. Baróti: „Hofkammer communicirt, dass dem Joannes Rösch die Werschetzer Pfarre verleihen wurde.“ (Adattár I. 65. ol.)

² Érdekes tartalmánál fogva közlöm ezt az előírást: „Nota, wie es in Österreich bei Installirung eines Landesfürstlichen Pfarrers gepflogen wird. — Nach beschehener Praesentation an den Ordinarium werden von solchen zur Investitur drey Tag vorgeschlagen und denen Closter-Räthen erinnert womit diese hiervon einen erwählen können, da so dan in der Kirche bey dem Hochaltar nach der von dem Notario officii in einem schwarzen Mantel beschehenen Ablesung der Praesentation vor dem Ordinario die Investitur und übrige Ceremonien vorgenommen, dem weltlichen Commissario aber, welcher mit dem Closter-Raths Secretario zu erscheinen pfeget, in einem Kirchen-stuhl ein Ort angewiesen wird, umb der Investitur zuzusehen; nach vollzogener Investitur gehet der Ordinarius in seine Wohnung, wo er von den Commissarien zu der eadem die in der Closter-Raths-Wohnung vornehmender Installation in temporalibus invitiret und von ihme aber der Notarius officii hierzu delegiret wird, welcher sich dahin in derselben begibt, dann in der Closter-Raths-Wohnung mit einer kleinen Red mittels Übergebung einiger Schlüsslein und Buchs erfolget; und hiernach wann solcher gestalten der neue Pfarrer investiret und instaliret ist, begibet sich dieser nach derbey dem Consistorio erhaltenen Expedition, auf seine Pfarr.“ (Ez irat mellékelve [hozzávarrva] az id. folyamodványhoz.)

üresedett plébánia betöltésének utolsó jelenete:¹ a püspök óhaja beteljesedett.

Feltártuk a hivatalos iratok csomóját. Megismerhetjük Stanislavich püspök messze és mélyre látó, erős értelmi erejét, leplezetlen számításait. Megismerhetjük éles ítéletét, melyek irányt szabtak tartalmas elméjének.

Csaknem álló esztendeig tartott a verseci esperesség betöltéséért folytatott küzdelme, jöllehet a közbeeső hatósági intézkedések, céltudatos határozottsággal, késedelem nélkül, szinte „olajozott gyorsasággal“ követték egymást.

A körülmények első alakulása kevés kilátást nyújtott arra, hogy eszméje diadalt arasson. Sőt, ha az ügy zavartalanul azon a sínpáron haladt volna, melyen elindított, egyáltalán nem valósulhatott volna meg.

A püspököt egyszerűen elmellőzték. Stanislavich azonban értesülve a világi hatóságok mesterkedéseitől és fölismerve bennük a veszélyt, mely egyházmegyéje vitális érdekét fenyegette, rögtön védelmére kelt. Nem közönséges bátorsággal: egyenesen a felségtől kért oltalmat. Velős meggondoltsággal, de — legmagasabb leiratra hivatkozva — a jog éles fegyverével avatkozott be abba az eszmecserébe, mely a zavarossá tett ügyben világosságot teremtett. A verseci plébániát ideiglenesen adminisztráló lelkésznek verseci kerületi esperessé kinevezése és e kirendelt és egyúttal esperessé is kinevezett lelkész előbbi állásának aránylag gyors betöltése — körültekintéséről és erélyéről tesz tanuságot. Ezzel védőbástyát épített álláspontja számára; de még inkább akadályokat emelt, hogy arról egykönnyen le ne szoríthassák. Döntő csatát nyer: meggyőzi ellenfeleit. De e győzelem csak az elvét juttatja diadalra: a megüresedett verseci plébánia élére világi papot kell állítani. E sikerrel megóvta egyházmegyéjét attól, hogy érdekén más érdekek túltegyenek; elhárította az egyházmegyei papság megkárosodását is. De foganatja nem volt biztosítva. Sőt ez elvi kijelentés hibás alkalmazása szerencsétlenebb és vészterhesebb állapotot létesített még annál is, mely miatt a harc megindult. E hiba ugyanazon forrásból eredt, mint az előbbi: a püspök előzetes megkérdezésének elmulasztásából. Ennek tulajdonítandó, hogy esperesnek oly egyént szemeltek ki, ki méltatlannak bizonyult erre az állásra. A püspök tehát új harc

¹ Már t. i. a fennmaradt levéltári anyagot tekintve, mely a jelen alkalommal tárgyalta epizód megírására meglehetősen teljesnek mondható. — Sajnos, Rösch későbbi működéséről nem maradt fenn semmi feljegyzésünk. Még a verseci plébánia irattárában sem. E parochia Historia domusa is csak 1863-ban, kezdődik. (Bichler János verseci apátplébános úr szíves közlése). Csupán annyit tudunk, hogy tizenkét esztendeig lelképásztorkodott Versecen.

előtt állott. Helyzete azonban most súlyosabb volt. Oly fegyver alkalmazására kényszerítette, melyet megvetett, melytől irtózott, mert vele nemcsak az ellenfelet sújtja, hanem megsebzí azokat is, akiknek érdekében küzd. Meggyőződve, hogy a hívők lelki üdve forog kockán, fölveszi ezt a harcot is. Fanyar nyíltsággal leleplezi az esperességhoz igyeksző egyén gyászos multját, de enyhíti és rokonszenvesé teszi eljárását az a melegség, melyel elismeréssel adózik azok érdemeinek, kiket ez állásra méltóknak tart. Állhatatos kitartással, lelkes buzgalommal harcolja végig a küzdelmet. Megmozgat minden rugót, hogy az ügyet megakadástól, megposhadástól megóvja, míg végre tökélyes sikert arat: azt a férfit iktatják a verseci kerület esperesi hivatalába, kit Stanislavich a verseci plébánia ideiglenes adminisztrálásával már megbízott és ebben az ideiglenes állásában, mindjárt verseci kerületi esperesnek kinevezett volt.

Stanislavich püspök helyesen fogta fel az alakult helyzetet: meg tudta becsülni a saját, valamint ellenfelei erejét; meg tudta ítélni mind saját, mind ellenfelei előnyeit; tisztában volt győzelmének és legyőzetésének következményeivel.

Atérezve az adott eset kényszerűségét, önmagától beállott a haladéktalan teendők sugallata is. Erre hallgatott és ezt követte bátran, hűséges kitartással.

Nem tartozik ugyan szorosan a verseci esperesség betöltésének epizódikus történetéhez, de nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy ugyanezen évben sikerült Stanislavich Miklósnak elérnie azt, ami elődeinek¹ évtizedeken át, sőt két kétségek között, csak a távol szemhatárai mutatkozott: kárpótlásul a Szent-Istvántól nyert s a török világ alatt elpusztult püspöki birtokokért véglegesen² megszerezte a csanádi püspökségnek a makói uradalmat.

---

¹ Gróf Nádasdy László és Bárány Falkenstein Albert csanádi püspökök csupán ideiglenes javadalmazás címén élvezték Makó város határát, de egész határát. Nem áll az, hogy Nádasdy Makó mezőváros határából csak „egy kis részt” kapott (Oltványi: A csanádi püspökség birtokviszonyainak rövid története. Szeged 1867. 25. ol.; Kovács: I. m. 43. ol.) Erről a kis részből az említett levéltárban őrzött eredeti iratokban szó sincs, sőt ellenkezőleg mindig az egész „Oppidum Makó”-ra szólnak a kir. kinevező okmányok.

² Kinevezésekor Stanislavich is még csak haszonélvezetre kapta a makói határt. Az eredeti okmány szavai szerint „nicht zwar als ein Appertinens ad Episcopatum, sondern gleichfalls ex gratia speciali ad dies vitae und ohne weiterer Extension auf dessen künftigen Successores.” Id. levéltár: Károly király leirata 1740 április hó 22-én a magyar Bankalításhoz. V. ö. Szentkláray: Közállapotok Csanádvármegyében a török uralom után Századok 1892 évf. 11. ol.

A püspöki javadalom visszaszerzésének¹ fáradozásából az oroszlan-rész Stanislavichnak jutott. Sikerének jelentősége eljegyezte emlékét Csanádegyházmegye történetével és nevét bevonta a dicsőség fényével. E püspöki jószág ugyanis nemcsak az egyházi intézményeknek, hanem általában Délmagyarország jólétének és gyarapodásának alapvető tökéje lett. Méltán írja róla Délmagyarország ékes tollú historikusa: „Másfélszázadon át belőle fakadt az emberi jótékonyiságnak kimeríthetetlen forrása. Belőle eredtek számtalan áldásai Délmagyarország közreműködésének, mely ékes templomokat emelt a valláserkölciség és az eszményi fenség ápolására, iskolákat és nevelőintézeteket nyitott, hogy intelligens társadalmat képezzen a közügyek vezetésére; készséggel karolta fel a civilizáció üdvös vívmányait, gyámolítá a nemzeti kulturát; segílyt nyújtott a tudománynak, irodalomnak és szépművészeteknek; fölkereste a tehetségeket és elismerő pártfogásban részesíté őket a munka versenypályáján. S ez a püspöki javadalom lesz jövőre is dúsan kamatozó tökéje a nemzeti igyekezetnek, míg Csanád főpásztori székét honszerlemtől hevülő, magasztos gondolkozású férfiak töltik be, kik nemes gyönyörüket találják a nemzeti művelődés előmozdításában s Magyarország dicsőségének emelésében“.²

¹ Századok. 1892, 130. ol.

² E püspöki birtok megszerzésének küszált és szétfolyó története még megírásra vár. Múltjára az elsőrangú forrásokat — mint a tárgy természete is sejteti — az idézett levéltár őrzi.

Adalékok Délmagyarország archontológiájához.

Írta: Dr. Juhász Kálmán.

Az archontológiának, — vagyis az egyházi és világi dignitáriusok névsorának, hivataloskodásuk időtartama ismeretének — művelését Délmagyarország történetírói sohasem tévesztették szem elől. Műveikben különös gondot fordítottak erre, sőt önálló értekezések tárgyává tették.

Már Gróf Batthyány erdélyi püspök, a Szent-Gellért legenda — Délmagyarország történetének e nagybecsű forrásának — kiadója, az 1790-ben megjelent *Series episcoporum Chanadiensium* c. munkájában behatóan foglalkozik e tárggyal.

Borovszky Csanád vármegye története c. művében, (mely megye — tudvalevően — 1715-ig a Maros balpartján elterülő Délmagyarországnak tekintélyes részét foglalta magában), külön függelékben dolgozta föl a csanádi püspökök, főesperések, kanonokok; főispánok, alispánok stb. sorozatát.¹

Az évszázados munka ma sem tekinthető befejezettnek. A kutatások és kútfőkiadások egyre új adatokat hoznak napfényre, melyek új megállapításra, kiigazításra vezetnek. A jelen adalékok is ilyenek a csanádi püspökök sorozatához.

I.

A legutóbbi csanádegyházmegyei történelmi névtár — mely a főpásztorok főbb életrajzi adatait is tartalmazza — ezt írja Bicskei Gergely-ről a későbbi esztergomi érsekről.²

¹ V. ö. ezenkívül különösen Pesty, Ortvay, Szentkláray önálló műveit és e tárgyú értekezéseit.

² Bicskei Gergely — mint ismeretes — Károly Róbert trónkövetelése idejében hazai történelmünk egyik főszereplője: Hivatott tollra méltó életrajzát még mindig nélkülözzük s ez az oka, hogy felőle a vélemények nem jutottak megállapodásra. Míg pl. Kollányi (Esztergomi kanonok. Esztergom 1900, 28. l.) magatartását, viselkedését elítéli, Pór ezt írja róla: „A fejtelenség azon korában, mely a XIII. századból a XIV. századba átkísértetett, Gergely választott érsek egyike volt a

„Gregorius cognomento Bikese¹ (alias: Briccius Bereck)² . . . anno 1291 in archiepiscopum Strigoniensem euectus, anno 1301 Carolum Robertum Strigoni coronavit. 1259—1291.“³

Eszerint Bicskei Gergely 1259—1291-ig csanádi püspök lett volna.

Okleveleinkkel kimutathatjuk azonban, hogy az idézett névtárban Bicskei Gergelynek nevezett egyháznagyban nem ugyane g y, hanem

tiszteletreméltóbb jellemekek. (Turul 1892. 121. l.) Ennek oka abban keresendő, hogy midőn VIII. Bonifác pápa III. Endrével szemben Károly Róbertnek igyekezett a magyar koronát megszerezni és e célzattal Gergely érseket is a maga pártjának óhajtotta megnyerni, — Gergely a pápa mellé állott.

Egész élete, sőt halála is szerfölött tragikus. Endre s párthívei megfosztották nemcsak Esztergom várától, hanem minden javadalmától, sőt minden jogától. Nem érezve magát biztonságban, Horvátországba ment. Csak Endre halála után tért vissza Esztergomba, hogy Károly Róbertet 1301-ben — bár nem a szent koronával — királlyá koronázza. Az ellenpárt azonban Vencel cseh király hasonnevű fiát hozva az országba, csakhamar ismét Esztergom elhagyására kényszerítette. Egy ideig Budán tartózkodott, de Vencel elől kénytelen volt ismét menekülni. 1301 őszén már lent a határszélen, Péterváradon találjuk. 1303-ban a pápához Anagninba ment, VIII. Bonifácnak, IV. vagy Szép Fülöppel való messzeható következményekkel járó konfliktusának legválságosabb idejében. Közismeretes, hogy a pápa 1303 április havában kimondotta Fülöpre az egyházi átkot. Fülöp Nogaret Vilmos kancellárját küldte Itáliába, ki Colonna Sciarrával szövetségbe, Anagninban a pápát ugyanez év szeptemberében megtámadta és fogságba ejtette, miközben hozzátartozói közül Gergely érsek is meggyilkoltatott. (V. ö. Fraknói: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest 1901, I. kötet. — Kollányi: I. h. — Knauz: Monumenta ecclesiae, Strigoniensis II. 433. l. sk. — Pór Miklós ostiai püspök követsége Magyarországon. Uj Magyar Sión XVII. 324. l. sk. — Az Anjouk kora. Magyarország történelmének Szilágyi-féle — milléniumi — kiadásában.)

Pór, Knauz ama véleményével szemben, hogy Gergely érsek egyazon személy a Katpán nemzetségéből származó korabeli, hasonnevű esztergomi mesterkanonokkal (I. h.), kiderítette, hogy Gergely érsek nem Katpán nemzetségéből való, hanem a Bikesci-család sarjadéka, melynek ősi birtoka az akkor esztergommegyei, ma fehérmegyei Bikese volt, amelytől vezetéknévüket vették. — Bikese-ből lett a mai Bicske.

Történetíróink egy része ezért Bicskei (vagy Bikesei) Gergelynek, mások (valamint XI. Benedek pápának egy 1303 nov. 14-én kelt oklevele, v. ö. Theiner: Monum. Hung. I. 616 l.) — atyjáról Bododinak, Bodod-fia (helyesen: Botton-d-fia) Gergelynek nevezik.

¹ Gergely érsek vezetéknéve — Bikese — a XIII és XIV. században gyakran keresztnév gyanánt is szerepelt. Minthogy némely Bicskeiek oklevelében Bekescs is előfordul, Pór azt véli, hogy a Bicske-, Beke-, Benedek-ből származik. (Turul 1892, 122. l.)

² A Bereck, Böröczk (Briccius) név szintén nem volt ritka.

³ Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis. Temesvár 1913, 36 l.

tulajdonképen három különböző főpapot kell felismernünk: a) Bereczk csanádi püspököt, b) ennek utódját, Gergely-t és c) Bicskei Gergely esztergomi érseket, bár utóbbi sohasem állott Szent-Gellért egyházának élén.¹

Az oklevelek tanúsága szerint 1259—1275-ig² Bereczk, Böröczk, (Briecius, Bryccius, Brictius) a csanádi püspök. Még 1275-ben is őt említik okleveleink mint a csanádi püspököt.³ Ettől az esztendőől kezdve azonban hallgatnak róla

Mint csanádi püspök ugyanezen évtől fogva — helyesebben már ebben az (1275.) esztendőben — Gergely szerepel.⁴

¹ Ismeretes, hogy a hazai könyvnyomtatás meghonosítóját, Karai László budai prépostot hasonló tévedés fosztotta meg az őt megillető habértől. „A hírnév, amit neki, nagylelkű pártfogójának a sajtó biztosítani óhajtott, másra — Geréb László, későbbi erdélyi püspökre — szállott jogtalan örökség gyanánt, míg az ő neve négy századig tartó feledés sötétségébe merült el.” (V. ö. Fra knói: Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. Budapest 1898. Akad. értekezés. — Egyháznagyok a magyar középkorból. Budapest 1916, 89—105 l.). Történetíróink a rendelkezésükre álló oklevelekben 1468—1475-ig László nevű budai préposttal, 1476-tól Geréb László erdélyi püspökkel találkoztak. E nyomok vezettek a két főpap személyiazonosságára körül elterjedt téves hiedelemre.

² Wenzel: Árpádkori uj okmánytár VII, 205. l.

³ Hazai okmánytár VI 205 l. — Pray (Specimen Hierarchiae Hung. II, 291 l.) csupán 1273-ig, Gams (Series episcoporum 370 l.) és Czinár (Index alphabeticus 520 l.) csak 1274-ig tartják csanádi püspököknek. Pray erre az esztendőre Benedek-et, Czinár Renaldus-t helyezi, Gams pedig azonosnak tartja őket.

Tény ugyan, hogy egy 1274-i oklevélben Benedek csanádi püspökkel találkozunk (Wenzel: I. m. IX. 82 l.), egy másik, ugyanezzel az esztendővel keltezett oklevélben pedig Renaldus csanádi főpappal. (Fejér: Codex dipl. V 2. 200 l.) Minthogy azonban Bereczk még a következő évben is mint csanádi püspök szerepel, bizonyára tollhiba forog fenn, vagy az olvasás téves. Erre enged következtetni ama körülmény, hogy Benedek neve zárjelben van (Wenzelnél, i. h. „[Benedict] Chanadiensis“) s így valószínű, hogy az eredetiben vagy csak a B. kezdőbetű állott, vagy a kiírt név olvashatatlanná vált.

⁴ Pray (I. m. s. utána Batthyány i. m.) 1276-ra teszik kineveztetését. Czinár (j. m.) viszont 1274-re. Azonban több oklevél tanuskodik arról, hogy Gergely már 1275-ben csanádi püspök volt. (Wenzel: I. m. IX. 114, 115, 117 l. Tkalčig: Monum. hist. I. 179 l. Hazai okmt. VI. 207 l. Wenzel: M. Tört. Tár. IX. 107 l.). Ami Czinárt illeti igaz ugyan, hogy egy 1274-i oklevél Gergely választott csanádi püspökről tesz említést (Fejér: I. m. V. 2. 209 l.), mivel azonban Bereczk — ugyancsak okleveleink tanúsága szerint — még a következő, — 1275. — évben mint csanádi püspök szerepel: vagy tévedéssel állunk szemben, vagy azt kell föltételeznünk, hogy Gergely, Bereczk hivataloskodása vége felé, de még az ő főpásztorkodása idején lett csanádi püspökké. (V. ö. Csanádegyházmegyei adattár III. 221.)

Amint elődével Bereczkkel utoljára,¹ úgy az ő nevével először IV. László királynak ebben az évben kiállított egy-egy oklevelében találkozunk.

Minthogy 1275 óta (mely évben először találjuk Gergelyt a csanádi püspöki széken) okleveleink sohasem említik többé Bereczket, 1275 előtt² pedig — Bereczk főpásztorkodása idején — kivétel nélkül „Bricciust“-t és sohasem „Gregorius“-t mondják csanádi püspöknek, és mivel nem tudunk esetet arra, hogy a hazai főpapok nevüket hivatalkodásuk ideje közben megváltoztatták volna: nyilvánvaló, hogy Bereczk nem azonos Gergellyel.

Ez a megállapítás minden kétségen felül helyezi azt is, hogy Bicskei nem azonos személy Bereczk csanádi püspökkel sem, mert (Bicskei) okleveleinkben sohasem fordul elő Bereczk, hanem következetesen Gergely néven.³

De Bicskei Gergely a szóbanforgó Gergely csanádi püspökkel sem azonos.

Míg az idézett, 1913-i schematismus Bicskei Gergelyt, Bereczk és Gergely csanádi püspökökkel egyazon személynek tünteti fel, addig az egyházmegyei névtár többi évfolyamai csupán Gergely püspökkel identifikálják az érseket. — Az 1900-i, (milléniumi) schematismusban — mely az 1913-i névtárhoz hasonlóan szintén főlemlíti a püspökök jelentékenyebb életrajzi adatait — ezt olvassuk:

---

¹ Hamistvány IV. László királynak 1278-ban kelt ama oklevele, mely csanádi püspökül Bereczket szerepelteti (L. az oklevél szövegét Knauz: I. m. II. 89 - 91 l. — V. ö. Fejérpataky: A kir. kancellária az Árpádok korában. Budapest 1885, 129 l. — Karácsonyi: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek. Budapest 1902, 28 - 29. l.).

² Bár Kún Lászlónak egyik — 1275 április hó elején kelt — oklevele arról értesít, hogy a csanádi püspökség üresedésben van, (Fejér: I. m. V, 2. 240 l.), mégis, minthogy a néhány hónappal később keltezett oklevelekben (Fejér: I. m. V, 2. 264; Wenzel: I. m. XII. 695) ismét Bereczk csanádi püspökről van szó: kétségkívül ez okleveleknek vagy hibás a keltük, vagy a tartalmuk valótlan. Ez alkalommal nem terjeszkedhetünk ki ama kérdés fejtegetésére, hogy ez okiratok közül, melyek valódiak s melyek hamisak, vagy hibásak s ezért nem foglalkozhatunk annak közelebbi meghatározásával sem, hogy meddig volt Bereczk csanádi püspök s mikor lett Gergely utódjává? — Kiemeltük, hogy 1275 után nem találkozunk többé Bereczk püspök nevével s ezért halálát s utódjának Szent-Gellért székére emelkedését erre az (1275) esztendőre helyezhetjük.

³ Gergely érseknél nem forog fenn a középkori történelmünkben sürűn előforduló az az eset sem, midőn egyazon személy hol egyik, hol másik uradalmának a nevét használva, — e nevek különbözősége szerint — más-más személynek tűnhetett fel. (V. ö. Horvát Árpád; Bevezetés a magyar oklevéltanba. Budapest 1880, 22. l.)

„Gregorius I. . . a. 1291 in archiepiscopum Strigoniensem erectus, a. 1300. Carolum Robertum contra Andream regem III. in regem coronavit. 1275—1291.”¹

Eme Gergely érsek alatt, (ki az idézett sorok értelmében 1275—1291 között a csanádi főpásztori méltóságot viselte) csakis Bicskei Gergelyt érthetjük.

Azonban — mint említettük — ez az azonosítás nem felel meg a valóságnak.

Gergely csanádi püspöknek ugyanis 1291-ben végkép nyoma vész² Bicskei Gergely pedig ugyanebben az évben mint fehérvári orkanonok tűnik fel.³

Sőt egyedül a Bicskei Gergely élet folyását megrögzítő adatokból kimutathatjuk, hogy sohasem lehetett csanádi püspök.

1298 január havában ugyanis Bicskey Gergely fehérvári prépost,⁴ de már a következő hónapban (febr. 13-án.) az „esztergomi választott érsek” címet viseli.⁵

¹ Schematismus cleri dioecesis Csanadiensis. Temesvár, 1900, 34 l.

² Gergely püspök utoljára 1291-ben III. Endre királynak Gyarmán comes számára kiállított adománylevelében fordul elő. Wenzel: I. m. V. 25 l. — Pray i. m., Batthyány i. m. Gams i. m., és Palugyay: Magyarország leírása II. 359 l. — tévesen csupán 1290-ig tartják csanádi püspöknek. — Egy 1290-i oklevél hibásan Györgynek nevezi, Gregorius-nak. (Wenzel: I. m. IX. 4. l.) — Lehetséges azonban, hogy 1298-ig viselte a csanádi főpásztori méltóságot, mert utódjáról — Antal püspökről, — 1298. febr. 12-én tesznek először említést a források. [E napon — mint „frater Antonius episcopus Erlöensis fratrum minorum” (Knauz I, m. II. 452 l.) — Bécsbe kíséri III. Endre királyt. Ez az adat még Borovszky figyelmét is elkerülte. Szerinte Antal a csanádi püspöki széken „először 1298 március hó 29-én említették,” (Csanádvármegye tört. I. 352 l.), jóllehet már Knauz észrevette, hogy az idézett sorokban Antal csanádi püspökről van szó.] Másrészt Fejérpataky kimutatta (I. m. 145 l.), hogy hibás ama 1292 július hó 29-én keltezett, oklevélnek dátuma, melyben III. Endre nevelőjét magyar indigénává fogadják. (Fejér: i. m. VII, 5. 502). Ez az oklevél — melyben Antal csanádi püspök is szerepel — csak 1298-ból való lehet s így Antal főpásztor-kodásának kezdetét sem tehetjük az említett időpontnál (1298. febr. 12.) előbbre mint pl. a Csanádegyházmegyei Adattár (III. köt. 221.) teszi. (Névtől egy oklevél szövege tévesen Annonius-nak írja. Wenzel: I. m. V. 183.)

³ 1295 április havában mint prépost, 1297-ben pedig mint kir. alkancellár szerepel. Kollányi: I. m. 28. l. Fejérpataky: I. m. 144 l.

⁴ Wenzel: I. m. X. 294; X. 300. Az első, január hó 9-én kelt, a második oklevél (melynek közelebbi dátuma hiányzik) az említett napnál későbbben adatott ki. Míg ugyanis az előbbi, mint „electus Albensis,” az utóbbit már mint „Albensis praepositus” szignálja. V. ö. Fejérpataky: I. h.

⁵ Fraknói: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest 1901. I. köt. 368. l. 313. jegyzet. — Négy nap múlva (febr. 17-én) még mint esztergomi választott érsek látja el az alkancellári teendőket.

Csupán az utóbbi tényt feltüntető két oklevélből is világos,¹ hogy Bicskei Gergely nem püspöki székből, hanem a fehérvári prépostságból² emelkedett hazánk első egyházi méltóságára; következésképpen csanádi püspök sohasem lehetett s ezért nem azonosíthatjuk sem Bereczk, sem Gergely csanádi püspökkel?³

II.

Vizsgáljuk ezután Bonzagno János csanádi püspökké neveztetésének időpontját.

Erre vonatkozóan a püspöki-katalógusok a meghatározások rendkívüli, szinte meglepő változatosságát tárják elénk.

Pray,³ Gams,⁴ Eubel,⁵ Lányi,⁶ Cherrier,⁷ Batthyány,⁸ Lendvay,⁹ kihagyják a csanádi püspökök sorából. Borovszky¹⁰ s általában a legújabb meghatározások¹¹ 1532-re teszik püspöki kineveztetését.

Ezekkel szemben az újabban közzétett, egykorú okiratok azt bizonyítják, hogy Bonzagno már 1529-ben csanádi püspök volt.

(Fejér: I. m. VI., 2. 122. l.) Mint érseknek egyedül csak ebben az egy oklevélben találjuk alkancellári működésének nyomát. Minthogy elhagyta III. Endre pártját és Károly Róberthez szegődött, meg kellett válnia az alkancellárságtól. 1298 márc. 29-én már — az említett — Antal csanádi püspök az alkancellár. (Fejér: I. m. VI., 2. 124. l.)

¹ A már említett hasonló tévedésről, László budai prépost és Geréb László erdélyi püspök azonosításának alaptalanságáról szintén tökéletesen meggyőznek egyedül ama bullák, melyek Geréb püspöki kineveztetése alkalmával kiállítottak. Ezekből megtudjuk, hogy ekkor Geréb még semmiféle javadalmat nem élvezett, tehát budai prépost sem volt s így nem egyazon személy Karai László budai préposttal.

² XI. Benedek pápa egyik oklevele említi, hogy érsekké választásakor tagja volt esztergomi káptalannak is. (Theiner: I. m. I. 406 l. Knauz: I. m. II. 535 l.)

³ E tévedésre alkalmul szolgáló okokat főleltem „Néhány szó a magyar főpapok sorozatához“ c. dolgozatomban. (Havi Közlöny. Temesvár 1916. 672–3 l.)

⁴ I. m. II. 298 l.

⁵ I. m. 370 l.

⁶ I. m. III. 117 l.

⁷ Magyarföld egyháztörténetei. Nagyszombat 1884, I. 265 l.

⁸ A magyar egyház történelme. Pest 1866, 133 l.

⁹ I. m. 133 l.

¹⁰ Országos levéltár: Liber dignitatorum ecclesiasticorum. (Kézirat) 73 l. I. m. I. 369 l.

¹¹ A csanádgyházmegyei hivatalos névtárak.

1529 június hó 29-én Báthory István nádor értesíti Ferdinánd királyt, hogy Zápolyay János a török császár elé indult, előreküldvén a váradi prépostot, Jánost, kinek imént a csanádi püspökséget¹ adományozta.

Jelentésének minket érdeklő sorai:

„Sacra Regia Maiestas . . . Zápolyay, parat ire obviam caesari Turcarum . . . praemisitque nunc ad caesarem ipsum illum Joennem Baptistam praepositum Waradiensem, cui nunc episcopatum Chanadiensem Joannes ipse contulit . . . Ex Buda in festo beatorum Petri et Pauli Apostolorum anno Domini 1529 . . . Stephanus de Bathor Palatinus et Locumtenens.²

Eszerint e sorok keltezésekor már csanádi püspök volt Bonzagno.³

De fönmaradt János királynak ugyanebben az évben írt levele is, melynek segítségével még pontosabban kideríthetjük Bonzagno püspökké kineveztetésének időpontját.

1527-ben a csanádi püspök, Musinai Gerván János átpártolt János királytól Ferdinándhoz. Hasonlóképpen a primás és a pécsi püspök is. Zápolyay ezen fölbőszülve, kéri VII. Kelemen pápát, hogy ne erősítse meg őket főpapi székeikben:

„ . . . quos ad episcopatus . . . C s a n a d i e n s e m promoveram . . . ne hos inimicos meos in illis, quas dixi, dignitatibus velit confirmare . . .⁴ Ex civitate mea Lyppa 15. Junii a. D. 1529 . . . Joannes Rex Hungariae.⁵

E levél keltezésekor tehát még Musinai Gerván János⁶ volt a csanádi püspök.⁷

¹ Küldetésének célja volt megtudni, vajjon a szultán Nándorfehérvárt, Szendrőn, vagy pedig Péterváradon fogja-e János királyt fogadni.

² Egyháztörténelmi Emlékek a hitujítás korából. I. 413 l.

³ A személyazonosság iránt nem forog fenn kétség. Borovszky (i. h.) is felemlíti, hogy a váradi prépostágból emelte őt János király a csanádi püspöki székre.

⁴ „Certissimum enim est — folytatja felháborodottan — aquam et ignem, contraria elementa, citius conventura, quam ego cum illis, qui vitae meae tam nequiter insidiati sunt, in regno meo aut conveniam, aut una maneam.“

⁵ Egyházt. Eml. I, 472 ol.

⁶ Bonzagno elődje, Musinai Gerván János ebben az esztendőben hunyt el. Petrus de Rupe segesvári domonkosrendi perjel a mohácsi vész követő állapotokról írt emlékiratában u. i. feljegyezte, hogy a csanádi püspök abban az évben Erdélyben a moldvai vajda ellen vívot ütközetben elesett. (Egyházt. Eml. I 490-491 ol.) Mely napon? — nem tudjuk.

⁷ János király panaszából az is kitűnik, hogy Gervánnak Ferdinándhoz átpártolása után, (ki 1527 nov. 21-én szintén megtette csanádi püspökké) János király nem nevezett ki „ellenpüspök“-öt, mi e korban szinte már szokássá vált.

A két idézett egykorú irat alapján, ezek keltezése közötti időtartamra (1529 jún. 15—29) kell Bonzagno püspökké kineveztetését helyezniünk.¹

III.

Érdekes a csanádi püspöki szék helyzete a XVI. század közepén (1540—1550).

Az idézett Schematismus értelmében Héderfáji Barlabási² János 1544-ben mint csanádi püspök a z erdélyi egyház megye a dminisztrátora volt.³

E ténymegállapítás jeles történetírónk, Veress Endre Izabella királyné c. művének ama kijelentésén alapszik, mely az 1544-i tordai országgyűlésen megjelent főpapok között Barlabási Jánost, mint csanádi püspököt és az erdélyi egyház megye a dminisztrátorát szerepelteti.⁴

Veress eme állításánál egy 1544. augusztus 1-én⁵ kelt okiratra hivatkozik melyet mai napon is a bécsi cs. és kir. udvari, házi, állami (Hof-, Haus-, Staatsarchiv; röviden: titkos) levéltár őriz. Ez azonban a csanádi és erdélyi egyháznagyokat, illetve püspöki székeiket szószerint ily megjelöléssel tünteti fel:

„ . . . Joanne Barobassy Chanadiensi, Albensis Transsilvaniae sede vacante, ecclesiarum episcopis . . . ”⁶

Ebben az esztendőben tehát az erdélyi püspökség üresen állott s így Barlabási sohasem volt erdélyi főpásztor, sem az erdélyi püspöki jószágok, sem az egyházmegyének adminisztrátora.

Ami csanádi főpásztorkodását illeti, régibb archonológusaink közül többen, mint Batthyány,⁷ Gams,⁸ Eubel,⁹

¹ Bonzagno püspöki kineveztetése időpontját Bunyitay sem alapíthatta meg. Ezt írja tárgyunkra vonatkozóan: Bonzagnót „a váradi prépostság birtokában találjuk már 1529-ben. Tíz év múlva Brodarich István váci püspök végrendelete már úgy említi, mint „néhai“ csanádi püspököt.” (A váradi püspökség tört. II, 54 ol.)

² Előfordul Barobassi néven is.

³ „Qua eppus Csanadiensis et administrator eppatus Alb. Juliensis intererat 1. Aug. a 1544 comitiis regni Transsylvaniae in Torda celebratis. (Veress: Izabella királyné. Magy. Tört. Életrajzok. 1901 pag. 257).“ Schematismus Csanádiensis 1913, 44 l.

⁴ I. h.

⁵ Helyesen: augusztus 9-én.

⁶ Bécsi udv. és áll. levéltár: Magyar oklevelek. (Repertorium XVI.) Meg vagyok róla győződve, hogy e hiba nem Veress Endrétől, hanem talán attól ered, aki a szóban forgó iratot számára lemásolta, vagy tartalmát vele ismertette.

⁷ I. m. 133 l.

⁸ I. m. 307 l.

⁹ I. m. III. 117 l.

Cherrier¹ egyáltalában nem tartják csanádi püspöknek, mert csupán a Ferdinándtól kinevezett egyháznagyokat tekintik törvényes főpapoknak. (Barlabásit pedig Zápolyay nevezte ki.)

Ámde a váradi békében János király és Ferdinánd egymást kölcsönösen királyoknak ismerték el. Mindegyik ott érvényesítette jogait, ahol éppen birta. Az volt az illető országrész ura, akinek ott erősebb volt a hatalma.²

A római szentszék sokszor éppen azért nem konfirmálta a kinevezett püspököket, hogy a kinevezés megerősítésével a másik királyt trónbitorlónak ne bélyegezze. Nincs tehát semmi alapja annak az érvelésnek, hogy csak ama főpapokat tekintsük törvényeseknek, akiket Ferdinand király nevezett ki.

Sokkal helyesebb volna, ha ahelyett, hogy a kinevező király személyét vennők tekintetbe, abból indulnánk ki, vajjon a kinevezett egyháznagyok közül melyeket erősített meg az apostoli szentszék. Csakhogy a megkülönböztetés e módjának, — vagyis annak az álláspontnak, hogy a püspökök sorozatában csak a szentszéktől megerősített főpapoknak van helye, — nincs létjogosultsága, sőt ennek az lenne a következménye, hogy több egyházmegyében évtizedeken át széküresedést kellene megállapítanunk. Számos királyi kinevezést u. i. sohasem erősített meg a szentszék.³

Ezért igen helyesen jegyzi meg K n a u z: „Íróink általános elvül fogadták el azt, hogy a püspökök névsora csak a hiteles királyi okmányok aláírásából állítható össze hitelesen. Igen, de a királyi okmányokban többször találunk oly püspököket följegyezve, kiket a római szentszék sohasem ismert el püspököknek.”⁴

P r a y főlemlíti Barlabásit a csanádi püspökök sorában, mégpedig mint Ugodi Ferenc elődjét.⁵

¹ I. m. 351 l.

² A két király versengése a trónért, gyakori változásokat idézett elő a csanádi egyházmegye területében is. A nagyváradi béke után az erdélyi fejedelem tartományává lett, Erdéllyel államjogi kapcsolatba lépve, ennek határvidékét képezte. 1542-ben Lippa és Temesvár környéke egészen le a Dunáig „ráczság” elnevezéssel külön parancsnokság alatt állott. 1551-ben ismét új változás következett be. A diószegi szerződés alapján, — melyben Izabella Temesvárt, Lippát, Karánsebest, Lugost és Sölymost Ferdinándnak átadta, — ez az országrész nemcsak urat cserélt, hanem Erdélytől elválasztva, Magyarországhoz tartozott. 1556-óta — legalább a Szörénység — egész a XVII. század végéig visszaesett ismét Erdélyhez. V. ö. S z e n t k l á r a y: Száz év Délmagyarország újabb történetéből. Temesvár 1879, 10 l.

³ V. ö. Magyar Sión 1863, 9–30 l.

⁴ Magyar Sión 1892, 262 l.

⁵ I. m. II. 298. l.

A legújabb megállapítások — Borovszky¹ s a csanádi névtárak² — szerint Barlabási, mint Ugodi utóda volt csanádi püspök.

Borovszky szerint:

1540—1550: Ugodi Ferenc,

1550—1552: Barlabási János;

a Schematismus szerint:

1540—1544: Ugodi Ferenc,

1544—1552: Barlabási János.

E meghatározások mind hiányosak. Barlabási és Ugodi egy időben voltak csanádi püspökök: Barlabási, mint a Zápolyay-párt, Ugodi mint Ferdinánd embere.

Ismeretes, hogy e korban a kettős püspökségek nem voltak ritkaságok.

Erdélybe az 1527. esztendő folyamán mindkét király nevezett ki püspököt: Ferdinánd Gerendi Miklós ugoesai főesperes, kir. titkár és fehérvári örkanonokot, — János király Statileo János budai prépostot. Mindkettő önmagát tartotta az egyházmegye törvényes fejének s mindkettő püspök volt a saját pártja szemében.

Az egri püspökség élén kétszer egymásután két főpap állott.

A Várday Pál esztergomi érsekké történt kinevezésével megürült püspöki székre 1527. november 11-én Ferdinánd Szalaházy Tamás veszprémi püspököt nevezte ki.³ De ez nem akadályozta meg János királyt abban, hogy ugyane püspökség jövedelmét három év múlva Gritti Lajosnak ne adományozza,⁴ sem későbben abban, hogy Gritti 16 éves fiát, Antalt, egri püspökké ki ne nevezze,⁵ ki azután öt esztendeig volt a püspökség tulajdonosa. (Atyja egy szentágostonrendi szerzetest fogadott melléje — Augustinus de Muzeo nevű egyházbíró tanárt, — hogy mindama dolgokban kiképezze, „miket egy püspöknek tudnia illik.”⁵

Gritti halála után János király a Ferdinándtól kinevezett Szalaházy személyében még mindig főpásztorral bíró püspökséget Frangepán Ferenczel újból betöltötte s így az egyházmegyének ismét két kinevezett főpapja volt.⁶

¹ Csanád vármegye tört. Budapest 1896, I. 369 l.

² Schematismus Csanádiensis, 1916. (Series episcoporum Csanádiensis).

³ Egyháztörténelmi Emlékek a hitújítás korából. I. 373—374 l.

⁴ Kretschmayr: Gritti Lajos 31 l.

⁵ I. m. 41 l.

⁶ I. b.

⁷ Egyháztört. Eml. III. 20 l.

Ennek analógiájára aztán Ferdinánd is nevezett ki Szalaházy után, — 1537 március 28-án, Frangepán életében — püspököt, Perényi Ferenc személyében.¹

Igy újból két püspöke volt az egri egyházmegyének.

Ugyanezt tapasztaljuk V á r a d o n.

Midőn a mohácsi csatátéren hősi halált szenvedett Perényi Ferencel a váradi püspökség megüresedett, Ferdinánd sietett azt betölteni. Főpásztorául 1527. november 4-én Maczedóniay László pécsi prépostot tette meg.² Csak hogy János király szintén gyakorolta a maga jogát s mindjárt a mohácsi vész után tartott tokaji gyűlés alkalmával, Czibak Imrét nevezte ki.

Igy a két egyháznagy közül, hol az egyik, hol a másik gyakorolta a főpásztori jogokat, aszerint, amint az őket kinevező király hatalma jutott érvényre.

Ilyen sorsa volt e korban a csanádi püspöki székeknek is.

A pápai megerősítő bulla minden kétségen felül helyezi azt, hogy Barlabási már 1539-ben csanádi püspök volt. Ennek értelmében 1539. május hó 30-án megerősítést nyertek:

„ . . . Frater Gregorius³ regularis sancti Pauli primi Eremitae,⁴ Joannes Barlabásy . . . ”⁵

Másrészt még tíz esztendő múlva is mint csanádi püspökről történik róla említés.

Ugyanebben az időben (1540—1550) azonban Ugodi is viselte a csanádi püspöki címet.

1540. augusztus 20-án nevezte ki őt Ferdinánd a János-párti Barlabási „ellenpüspökéül.”⁶ Csanádi püspök volt Ugodi még 1550-ben is, midőn Csanád török kézre került.⁶ Ugyanekkor (1550 febr.) azonban Fráter György azt állítja Barlabásiról, hogy ő a csanádi püspök.⁷

Két püspöke volt tehát a csanádi egyházmegyének egész évtizeden keresztül.

¹ I. m. III. 150 l.

² I. m. I. 340 l.

³ Helyesen: Georgius.

⁴ A váradi püspökségre.

⁵ A csanádi püspökségre. (I. m.) Borovszky kiemeli, hogy Barlabási volt az egyetlen e zavaros korszakban, akit Róma megerősített. (I. h.) A mohácsi vész óta tényleg Barlabási volt az első csanádi püspök, aki pápai megerősítésben részesült, sőt az egyetlen is, ha Borovszky e „zavaros korszak”-ot 1560-ig számítja. Ebben az évben ismét van a csanádi egyházmegyének a szentszéktől megerősített főpásztor.

⁶ Országos levéltár: Liber dignitatorum ecclesiasticorum I. 73 l.

⁷ Istvánfi: Hist. 343 l.

⁸ Tört. Tár 1893, 460 l.

Barlabási eszerint nem volt mint csanádi püspök egyúttal az erdélyi egyházmegye adminisztrátora, hanem anélkül, hogy Erdélyben püspöki javadalmat, vagy főpásztori joghatóságot élvezett volna, még csanádi püspöki címét is mással volt kénytelen megosztani.

A püspökség jövedelmével e két egyháznagy egyike sem rendelkezett. 1549-ben sürgeti Ferdinánd Fráter Györgyöt, hogy terjesszen fel hozzá jelentést a csanádi püspökség állapotáról.¹ Azt ugyan nem tudjuk, vajjon megtette-e ezt a jelentést, de a királyi sürgetésből magából is kitetszik, hogy — mint Borovszky is következteti² — a püspöki beneficium Fráter György váradi püspök kezében volt s így Barlabásinak is, Ugodinak is csupán a püspökség címe maradt meg.

IV.

A XVII. század végére, illetve a XVIII. század első éveire egyházi archontológiánk Jány Ferenc-et iktatják a csanádi püspökök sorába.

Az egyházmegyei Schematismus 1699-re,³ Telekesy István (1689—1699) és Dolny István (1699—1707) csanádi püspökök közé — 1699-re — teszi főpásztorkodását, Pray,⁴ Lányi,⁵ Gams⁶ az 1701—1707 esztendőkre, vagyis Dolny után.⁷

Ezekkel szemben Borovszky kihagyja Jányt a csanádi egyháznagyok sorozatából.⁸

Mig Bonzagno, valamint Barlabási és Ugodi főpásztorkodási idejét az idézett okiratok oly egészen más világításban tüntették fel, hogy ezek alapján kénytelenek voltunk az összes eddig fölmerült véleményekkel szakítani: addig Jány csanádi főpásztorkodására vonatkozó kijelentések között találunk olyant, melyet minden habozás nélkül magunkévá tehetünk.

¹ Országos levéltár: Lib. dign. I. h

² I. h.

³ I. h.

⁴ I. m. II. 304 l.

⁵ I. m. II. 319 l.

⁶ I. h.

⁷ Kollányi szintén megemlíti, hogy Jány csanádi püspök volt és főpásztorkoosága kezdetét 1707-re helyezi; szerinte már 1703-ban meghalt. A *Memoria Basilicae Strigoniensis* (153 l.) nem említi meg, hogy mikor lett csanádi püspökké, csak azt regisztrálja, hogy mint csanádi „választott” püspök hunyt el 1703-ban.

⁸ I. m. I. 381 l. — Ezért írja a csanádi Schematismus: „Pray et alii illum inter episcopos Csanádienses recensent, Borovszky in suo opere alte de illo tacet.” (1913. évf. 51 l.)

Ez Borovszky ama megállapítása, mely szerint Jány Ferenc egyáltalában nem volt csanádi püspök.

Azok a szerzők, kik Jányt csanádi püspöknek tartják, semmiféle oly bizonyítékra nem hivatkoznak, mely állításukat megerősítené, vagy csak valószínűvé is tenné. Hiába kutatjuk a forrásokat, melyekből érveiket meríthetnék. Sem kinevező iratra, sem más följegyzésre nem akadunk. A hiteles források csak arról értesítenek, hogy Jány Ferenc esztergomi kanonok és sasvári főesperes 1676. május 12-én zebegényi apáttá,¹ 1677. június hó 4-én pécsváradi apáttá,² 1678. június 11-én szerémi püspökké,³ s végre 1679. augusztus 20-án mint királyi tanácsos csornai préposttá lett.⁴ De sem az Országos levéltárnak királyi rendeltetése készült „Collationes ecclesiasticae“ c. hivatalos gyűjteményében, melyben 1556-tól fogva az összes egyházi kinevezések bennfoglaltatnak, sem Lendvaynak ugyanott őrzött „Liber dignitariorum ecclesiasticorum“ c. kéziratában nincs semmi nyoma annak, Jány hogy valaha csanádi püspök lett volna.

Az ismertetett vélemények — a csanádegyházmegyei névtár kivételével — csak 1701-től számítják Jányt a csanádi püspökök közé.

Azonban 1701-ben Dolny volt a csanádi püspök,⁵ ki már 1700. január 28-án mint csanádi püspök szerepel⁶ s 1707-ig tartó főpásztori működését több följegyzésreméltó intézkedésével tette emlékezetessé.⁷

¹ Országos levéltár: Collationes ecclesiasticae II. 336 l.

² U. o. II. 352 l.

³ U. o. II. 375 l.

⁴ U. o. II. 391 l. V. ö. Borovszky: i. h.

⁵ 1699. június hó 15-én nevezte ki Lipót király. (Collationes ecclesiasticae III. 373 l.) Consecrátiója 1703-ban ment végbe Bécsben. Úgy látszik ez a tény tévesztette meg azokat, kik főpásztorkodása éveit 1703-tól számítják. (V. ö. pl. Mihályfi: A papnevelés tört. I. 220 l.)

⁶ E napon a szegedi szentferenczrendi guardiánt kinevezte püspöki helynökké és utasítást adott neki a csanádi püspökséghez tartozó helységek összeírására. (Ortvay-Szentkláray: Csanádegyházm. Adattár I. 58 l.)

⁷ Így p. o. már 1700. április 18-án, mint „választott“ csanádi püspök az esztergomi főkáptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Báró Büttler János egri katonai parancsnok néhány jószágot, mely a csanádi püspököt illeti, elfoglalhasson és birtokba vehessen. (Borovszky: I. m. I. 382 l.) Ugyanez év április 20-ik napján egyik megbízható emberét, nemes Szabó János plenipotentiariusát küldi egyházmegyéjébe tizenkét pontból álló utasítással, melyben lelkipásztorok és licentiátusok alkalmazásáról, telepítésről, templomépítésről, tizedszedésről, számadások vezetéséről s hasonlókról intézkedik. (V. ö. Borovszky: I. m. I. 254 l. és Juhász: Voltak-e licentiátusok a Délvidéken? „Havi Közlöny“ Temesvár 1915, 602 l.)

A Schematismus — mint kiemeltük — 1699-re helyezi Jány csanádi főpásztorkását és Dolny elődjének tartja.

De még ily alakban sem lehet Jányt a csanádi főpapok sorába beékelni.

A hitelt érdemlő följegyzések szerint ugyanis Telekesy (a Schematismus szerint Jány elődje) még 1699. június hó 22-én csanádi püspök volt.¹ E napon cserélte föl e főpapi széket a vácival. Dolnyt pedig (a Schematismus szerint Jány utóda,) 1699. június 15-én nevezte ki Lipót Szent-Gellért egyházmegyéjének élére.² Mielőtt tehát Telekesy püspöki székét elhagyta, már gondoskodva volt utódjáról; sőt 7 nappal előbb nevezte ki a király Dolnyt csanádi püspökké, mint Telekesyt egrivé.

Egy héten át tehát ismét két főpapja volt a csanádi egyházmegyének, legalább a följegyzések szerint. Ha nincs is okunk kételkedni abban, hogy e körülmények nem voltak kihatással a való életre — annyi bizonyos, hogy széküresedésről semmi esetre sem lehet szó. Az 1699. esztendő folyamán sem találunk tehát olyan időközt, melybe Jány csanádi főpásztorkodását be lehetne illeszteni.³

Ezért Jány Ferenc neve a csanádi püspökök sorából törlendő.

*

E néhány példa is eléggé igazolja, hogy Délmagyarország archontológiája még nem tökéletes.

Ennek megemlítésénél nem mellőzhetjük el ama kiváló tudósnak legalább megnevezését, kinek dicsőséges úttörő munkáját a nyelvtörténet mezején széles körben magasztalják, viszont történetírói törekvését az ismeretlenség leple takarja.

Délmagyarország szülöttét a torontálmegyei Nagyszentmiklós-ról származó Révai Miklós-t értjük, kit Kazinczy méltán nevezett Nagy-nak. Ő egyike Délmagyarország első archontológusainak.

A csanádi püspöki-könyvtár „egyik kincse gyanánt” őriz egy bőrkötésű főlíánst, mely homlokán Révai nevét viseli s melynek hasábjait Révai kézírása teszi megbecsülhetet'enné.

Mindjárt az első lapon megnyilatkozik sóvár vágya, mellyel hazánk multjának „hajdani dicsőségének feltüntetőbb igazolása végett, mennél mélyebbre ható kutatását óhajtotta előmozdítani.”

„Még úgyszólván gyermek valék — írja ebben Révai, — már azon gondolat vett erőt lelkemen, hogy hazám multjának földerítésére

¹ Coll. eccl. III. 278 l.

² U. o. III. 373. l.

³ Ezt különben a Schematismus sem teszi, hanem Jány főpásztorkodási idejét kérdőjellel ábrázolja: „Franciscus Jány 1699?” (I. évf. 52 l.)

szenteljem törekvéseimet. Mert . . . kiváltképpen az oltatott szívembe, hogy az a föld, amelyen a világra jöttem, szent legyen előttem és minden kitelhető erőmmel s teljes igyekvésemmel oda törekedjem, hogy ennek hasznát és díszét lehetőleg elősegíthessem. És midőn azt láttam, hogy ez minden előbbi ékességétől meg van fosztva, mivel-hogy ott minden az egykori barbár düh által romba döntve hajdani fényét és méltóságát elveszíté; midőn ezt láttam, keserű fájdalom égette szívemet. Emiatti hevületemben elégiát írtam Csanád romjairól már akkor, midőn még Szegeden a költészet tanulmányozásával foglalkozám gyermekies módon utánozván Sannazarius azan elégiáját, melyet ez Cumae romjairól írt volt . . . Merész gondolat volt ugyan az, mely által indítatva először is a csanádi püspökök összeírásához fogtam, azután pedig a Csanádról szóló egyéb adatokat szándékoztam megírni. Mintegy két évet fordíthattam valahogy e célra, mely idő alatt átnézegettem majdnem mindazt, amit erre vonatkozóan a hazai történetírókban föllelhettem. Ekkor óhajtottam már a levéltárakban elrejtett történeti adatokat és egyéb írott okmányokat is föl kutatni. De ezekhez még akkoriban nem tudtam hozzáférni, mivel fiatal korom miatt nem tehettem szert oly tekintélyre, mely engem a kiváló férfiak bizalmához juttathatott volna, kiknek jóakaratótól pártfogást, vagy tanácsaiból irányítást meríthettem volna.¹

Méltán elmondhatjuk Révai életírójával: Bizonyára érték-s történelmi művek jelölnék eredményül emléket, ha Révai pártfogó fölkarolására akadt volna!²

Révai ennek ellenére is megkísérelte a csanádi egyháznagyok sorozatát összeállítani és e törekvése iktatja őt Délmagyarország historikusai közé.

¹ V. ö. Csaplár: Révai Miklós élete, 340—342. ol.

² I. m. I, 345 l.

Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno 1916.

Az úgynevezett Délmagyarország egész területét, vagyis a Tisza-, Duna-, Maros- és Erdély-közt magában foglaló, ősalapítású csanádi egyházmegye névtárai minden időkre maradandó, becses adatkészletek Délmagyarország történetírói számára.

A hagyományos szokáshoz híven az idei Schematismus is a püspökök sorozatával (Series episcoporum) kezdődik.

A XVI. századig jobbra csak keresztnévükön ismeretesek. Oka ennek az a körülmény, hogy felismerésükre pusztán e nevük és állásuk fölemlítése elegendő volt kortársaiknak. Forrásaink ritkán tesznek e tetintetben kivételt. Nagy a különbség ugyanis az egyházi és világi személyek családi hovátartozandóságának meghatározása között. Míg az előbbiek papi pályára lépésükkor családi birtokaikról lemondanak s ezentúl elfordulva a világ közönséges folyásától, a hétköznapi vásárporától menten, kizáróan az egyházi és politikai élet terén működnek: addig a világi ember a legközönségesebb és mindennapi gondoktól lenyűgözve, első sorban szűkebb környezetének érdekeit szolgálja. Ezért kortásai szükségesnek látták személyét közelebb megjelölni s így családi nevét az utókorra fenntartották. Nem szabad tehát csodálkozunk azon, hogy a csanádi püspököket az első századokban nem határozhatjuk meg oly szabatossággal, mint a kortárs országnagyokat. Más püspöki, vagy érseki megyének e korban jelentős szerepet vitt számos főpapjának családi hovátartozandósága szintén még a mai napig részben teljesen ismeretlen, részben csak találgatás tárgya.

A Schematismus püspöki sorozatának későbbi évszázadaiban is pusztán száraz nevekkal és rideg évszámokkal találkozunk. Az egyháznagyokat és főpáosztorkodásuk időtartamát jelzik.

Am a historikus jól ismeri e száraz nevek és rideg évszámok jelentőségét.

Amint nem paradokszon, hogy legtöbbet beszélnek el ama kútfők, melyeknek nem az a céljuk, hogy elbeszéljenek, éppúgy áll, hogy e püspöki sorozat egyszerű alakban foglalt, szüksézáví kijelentései a

legtöbbbetmondó útmutatok, a legbizhatóbb mértföldjelzők a csanádi egyházmegye történetében.

A jelen sorozatoknak, az előző Schematismus első lapjain található püspökkatalógussal, való összevetése után, szembeötlik, hogy Szt-Gellért ugyanazon, jelenkori utódját a legutóbbi névtár a 87-ik, az idei Schematismus a 88-ik csanádi püspök gyanánt tünteti fel. Ha összehasonlítjuk a két sorozatot, rájövünk az eltérés okára: az előbbi Schematismus 15-dik csanádi püspöknek Bicskey Gergelyt, a későbbi híres esztergomi érseket szerepelteti, az idei névtár ehelyett két püspököt vett föl: — Bereczket és Gergelyt. Melyik a helyes megállapítás, az részletesebb fejtegetést igényel. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy e névsoroknak megfeleltethetetlen és megdönthetetlen ítéletek tekintélyével kell bírniok, mert a kombinációk végtelen sora fűződik hozzájuk, melyek mindegyikének e lajtmok alapjai, kiindulási és végpontjai, sőt sok esetben egyúttal valóságuk egyetlen próbakövei.

A püspököket követi a káptalan ezidei tagjainak felsorolása, élén a nagypréposttal, Németh József felsz. és vál. püspökkel. Azóta hazánk e legidősebb fölszentelt püspöke elköltözött az élők sorából. „Neve fogalommal lett a csanádi egyházmegye életében s egyénisége úgy összeforrott egyházmegyénk utóbbi fél századának történetével, hogy az egyházmegye oszlopának kidőlését gyászoljuk halálával. . . . Hazáját nem hangos szóval, hanem tüzes lelkesedéssel, faradhatatlan tevékenységgel, s ha kellett, fegyverrel szolgálta és védte. Meg nem alkuvó magyar érzése közismert volt, s ha miatta félreismertetésben is volt része, ez biztosította számára egész Délmagyarország lelkes tiszteletét és szeretetét.”¹ Kristálytisza, puritán jelleme már életében vallás- és nemzetiségi különbség nélkül összhangzó, ritka tiszteletben részesült. Mégis áll a történészek tanítása: A kortársak éppoly kevésbé vannak tisztában a közöttük élő egyéniségek értékével, mint a h-gyek közt bolyongó a csúcsok viszonylagos magasságával. Csak midőn a hegylánctól eltávoztunk s az alacsonyabb emelkedéseket elfedi a távol köde: tűnnek elő egész nagyságukban az égbe meredő ormok. Németh püspök alakjának nagyságát is csak a történeti távlat fogja a maga valóságában élénk állítani. Emléke ki fog magaslati felülemelkedve az idők homályán, a feledésen, beragyogva a dicsőség napsugaraival!

A káptalani prépost és a székesegyházi kanonokok után a névtár felsorolja a csanádi püspökség területén hajdan virágzó apátokat és prépostságokat, melyeknek ma már csak történelmi nevezetességük van s csupán címükben élnek tovább. A névtár megnevezi

¹ Ord. circulares 1916. 4644, sz. 102 l.

e címek jelenkori viselőit, egy apátságot — az egresit — üresedésben állónak tünteti fel; az utolsó oldalon, a sajtó alá rendezés ideje alatt történt változtatások rovatában azonban tudunkra adja, hogy e nagymúlti ciszterci apátság címével éppen az idén — a Schematismus sajtó alá rendezése idején — egy csanádegyházmegyei áldozópap, Versec város plébánosát tüntette ki a felség.

Ezek után következnek a főesperességek és plebániák felsorolása, az azokat adminisztráló lelkészekkel, a róm. kath. és más vallású hívek számának, a plebánia-egyház kegyurának megnevezésével. Hasonlóképen feltünteti a névtár az egyes parochiákhoz tartozó filiális-egyházakat, mely messze vannak a plebániától, hol van a róm. katolikusoknak, illetve más vallásúaknak templomuk vagy imaházuk, pósta- és táviró-hivatal, vasúti állomás, mely nyelvet beszél a nép, mennyi volt a keresztelesek, házasságkötések és halálozások száma az elmúlt esztendőben. Ezek az adatok ellégé szemléhetővé teszik, hogy a csanádegyházmegyei Schematismus nemcsak e püspökség történetirójának, de általában a Délvidék jövő histórikusainak kiváló szolgálatot fog tenni.

Az idei Schematismus magán viseli a jelenkori „történelmi idők“ bélyegét: külön is felsorolja a háború folyamán tábori lelkésziszolgálatot teljesítő papokat számszerint 33-at (120—121 ol.) Hazánk egy vidéke sem adott annyi lelkészt katonáinknak, mint Dél-magyarország.

A Schematismus utolsó oldala fölemlíti, hogy a Szent-Györgyről nev. c. apát, Ortway Tivadar, a Schematismus sajtó alá rendezése óta elhunyt.

Ortvayban a csanádi egyházmegye jubiláris papját, Társulatunk akadémikus dísztagját, a magyar haza s elsősorban Dél-magyarország nagynevű történetiróját vesztette el.

Huszonöt éves korától hetvenharmadik évéig szakadatlanul gazdagította a magyar történetirodalmat. Legtöbbet Dél-magyarország köszönhet neki. Sokoldalú és rendkívül termékeny munkásságának méltatása nem ide tartozik. Idézzük ehelyett előkelő hazai szaklapunknak, a Magyar Tud. Akadémiától kiadott „Történelmi Szemle“ szerkesztőjének szavait:

„Az életben nemes egyszerűség, lelki alázatból származó nyájasság jellemezte modorát és egész egyéniségét... Sokféle meg nem érdemelt mellőzésben részesült, de keserűség nem fogta el lelkét. Alázatos lélekkel tovább folytatta munkásságát s talán a mellőzés még erősebben buzdította szerénykörű kötelességeinek hű teljesítésére... Legnagyobb kompozíciói Temesmegye és Pozsony városának történetét tárgyalják, mint csanádegyházmegyei áldozópap s mint pozsonyi jogakadémiai.

tanár e két helyi monografiának, szentelte ideje és ereje legjavát. Talán legjelentékenyebb munkája Temesmegye története... Anélkül, hogy eredetiséget fitogtatna egyszerű hangon, jól átgondolt új eredményeket nyújt az olvasónak.¹

Fájdalom, e nagy munkáját nem fejezhette be, jöllehet nem sokkal halála előtt e sorok írójához intézett levelében, azt közölte hogy szépen halad előre.

Ortvay megdicsőült lelke a Fejérek, Katonák, Prayak, Ipolyiak, Horváthok társaságába költözött, mi pedig, kiket itt hagyott, az ő munkás szellemétől várunk támogatást és kitartó erőt.

---

¹ Történelmi Szemle 1916, 540—541 l.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1918-IK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat alapító s évdíjas tagja az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknek, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1916. majus 20.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár. Múzeum) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből bejelenteni szíveskedjenek, különben.
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1894. X. új évfolyam. I. II. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1900. XVI. új évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1901. XVII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1902. XVIII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1903. XIX. új évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1904. XX. új évfolyam. I. és II. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1905. XXI. új évfolyam. I. és II. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1906. XXII. új évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1907. XXIII. új évfolyam. I. és II. füzet.
22. Történelmi és Régészeti „Értesítő“ 1908. XXIV. új évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet kötte 20 korona. Az I.
kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzte helyett pedig megjelent: Dél-
magyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. Összeállította: Milleker
Bódog. I. rész. Óskori leletek. (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római
korszaki barbár és népvándorláskor leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy leletehely-
térképpel). Ára 4 kor. — III. rész. Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás
előtti időkből. III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane
munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával) Ára 3 korona.

Az 1909. évi Értesítő III. és IV. (együttes) füzetében megjelent „Temesvári
művészek“ Dr. Berkeszi Istvántól, 1—144 lap és 32 képpel, különlenyomathban is meg-
jelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.

